

MIXAİL MIXAYLOVIÇ PRIŞVIN

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI
2007

Rus dilindən tərcümə edən:

Zahid Sarıtorpaq

ISBN 978-9952-34-111-9

891.7/33-dc22

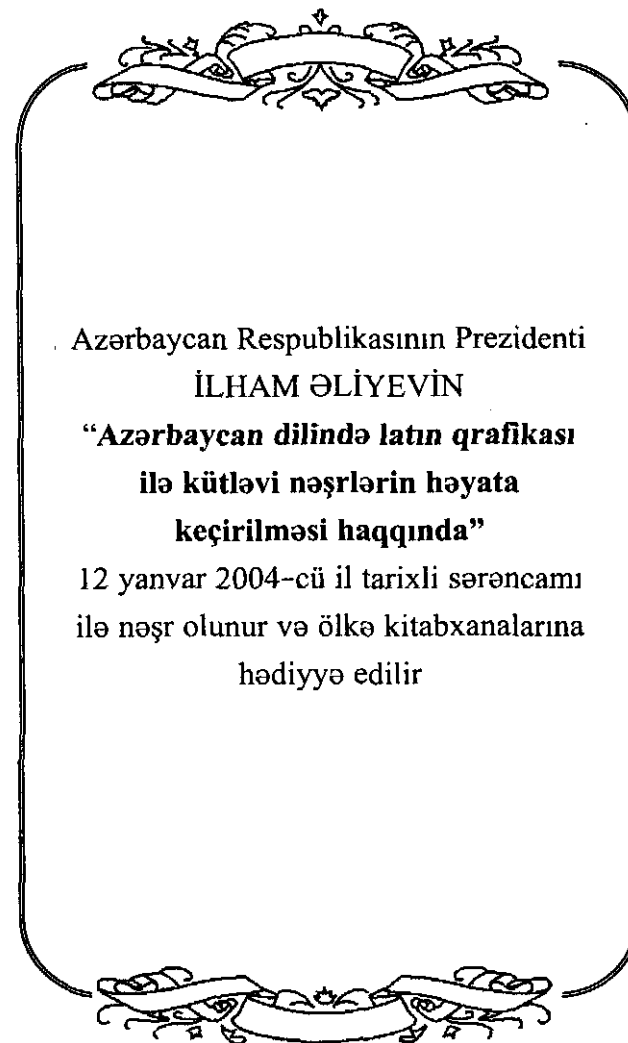
Rus ədəbiyyatı – XX əsr

Mixail Mixayloviç Prişvin. Seçilmiş əsərləri.

Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 160 səh.

Görkəmli rus yazıçısı M.M.Prişvin təbiətə həsr olunmuş çoxsaylı öçerk-ləri, ovçu və uşaq hekayələri ilə məşhurdur. Kitaba müəllifin təbiətə sonsuz məhəbbət, insanla təbiətin vəhdətini tərənnüm edən hekayələri daxil edilmişdir.

© “Şərq-Qərb”, 2007

Mənim gənc dostlarım! Biz öz təbiətimizin sahibiyik. O bizim üçün günəş kimi tükənməz mənbə, böyük həyat xəzinəsidir. Bu xəzinəni qorumaqla iş bitmir, – biz onu bir sır kimi açmalı və gös-tərməliyik.

Balıqlar üçün təmiz su lazımdır – biz sularımızı qorumalıyıq. Meşələrdə, çöllərdə, dağlarda cürbəcür qiymətli heyvanlar yaşayır, – meşələrimizi, çöllərimizi, dağlarımızı qorumalıyıq. Balığa – su, quşa – göy üzü, heyvanlara – meşə, çöl, dağ gərəkdir. İnsana isə Vətən lazımdır. Təbiəti qorumaq isə elə Vətəni qorumaq deməkdir.

TÜLKÜ ÇÖRƏYİ

Bir dəfə meşədə xeyli gəzdim və evə qiymətli bir tapıntıyla döndüm. Ağır çantamı çiyimdən düşürüb, gətirdiklərimi bir-bir kətilin üstünə düzməyə başladım.

– Bu nə quşudur? – Zina soruşdu.

– Tetradır, – cavab verdim.

Və sonra da tetra quşlarının meşələrdə necə yaşaması, yazda necə deyingənlikləri, ağcaqayın ağaclarının tumurcuqlarını necə dimdikləmələri, payızda bataqlıqlardan giləmeyvələri nə cür dənələmələri, qışın soyuğunda qarın altına girərək küləklərdən necə daldalanmaları haqda söhbət açdım. Boz, kəkilli qarabağır quşu haqda da danışdım və tütəkdə onun səsinə yamsıladım. O da tütəyi alıb mənim kimi bu səsi təkrarladı. Mən çantamdan kətilin üstünə ağ, qırmızı, qara rəngli göbələklər də boşaltdım. Hələ ciblərimdən şimal moruğu, qırmızı mərsin, mavi qaragilə də çıxartdım. Hələ mən özümlə şam ağacının ətirli qətranından da bir topa gətirmişdim. Onu qıza qoxulamağa verdim və dedim ki, bu qətranla ağaclar müalicə olunurlar.

– Kim onları müalicə edir axı? – deyə Zina soruşdu.

– Özləri, – deyə cavab verdim. – Bir də görürsən ovçudur, dincəlmək istəyir, çantasını asmaqdan ötrü baltasını sancır bir ağacın gövdəsinə, özü isə yığılıb yatır. Yatır, dincəlir. Sonra da çantasını çiyinə atır, baltasını ağaca sancdığı yerdən çıxararaq gedir. Həmin ağacın gövdəsindən, yəni o balta yarasının yerindən bax, bu ətirli qətran süzülərək axır və yara qaysaqlanır.

Mən Zina üçün möcüzəli və nadir bitkilərin yarpaqlarından, qabıqlarından, çiçəklərindən də gətirmişdim; ququ quşunun göz

yaşları adlı otdan tutmuş, pişikotuna qədər, pyotr xaçı otu, dovşan kələminəcn yığmışdım.

Yeri gəlmişkən, çantamdan, dovşan kələminin altından bir parça qara çörək çıxdı. Tez-tez başıma gələn bir işdir; meşəyə gedəndə özümlə elə ki, çörək götürmürəm, həmişə acıram, götürəndə isə yemək yadıma düşür və təzədən geri gətirirəm.

Zina isə dovşan kələminin altından çıxan qara çörəyi gördükdə heyrətindən donub qaldı:

– Meşədə qara çörək haradan?

– Qərribə nə var ki? Orada kələm bitir axı?

– Düzdür, dovşan kələmi...

– Bu isə tülkü çörəyidir. Sən bir dadına bax.

O ehtiyatla tamsındı və yeməyə başladı:

– Tülkü çörəyi çox yaxşıdır!

Və o, mənim qara çörəyimi son tikəsinəcn yedi. Bundan sonra hər dəfə mən meşədən qayıdanda və tülkü çörəyi gətirəndə, o, ağ çörəyi bir yana qoyub, mənim çantamdan çıxan qara çörəyi ləzzətli yeyərək:

– Tülkü çörəyi bizimkilərdən dadlıdır! – deyə təriflədi.

“İXTİRAÇI”

Bir bataqlıqda, söyüd ağacının altındakı yuvada yaşılbaş çöl ördəyinin balaları çıxmışdı. Az keçmədi ki, anaları onları malların açdığı cığırla gölə sarı apardı. Mən onları uzaqdan gördüm və bir ağacın gövdəsinin arxasında gizləndim. Körpə ördək balaları lap ayaqlarımın yanından keçəndə üçünü tutdum və bəsləməkçün götürdüm. Qalan on altı bala ördək yanlarını basa-basa, yığıla-dura mal cığırla gölə sarı getdilər.

Mən bu üç qara rəngli çöl ördəklərini bəsləməyə başladım. Onlar tezliklə rənglərini dəyişib boza çaldılar. Bir qədər də vaxt ötdü, onlardan biri gözəl-göyçək yaşılbaş, digər ikisi isə fərəyə çevrildilər; birini Dusya, o birini isə Musya adlandırdıq. Biz onların qanadlarının şəhpərlərini, lələklərini kəsdik ki, uçub getməsinlər. Onlar həyatımızda ev quşlarıyla birgə yaşamağa başladılar. Bizim xeyli toyuqlarımız və qazlarımız vardı.

Yeni yazın gəlişiyə bağlı tedarük görməyə başladıq; vəhşi ördəklər üçün zirzəmidə ondan-bundan toplayıb lap bataqlıqdakına oxşayan yuvalar düzəlttik. Dusya öz yuvasına on altı ədəd yumurta qoydu və kürt düşdü. Musya isə on dördünü yumurtladı, amma öldür dedi, üstündə yatmaram. Başiboş Musya ana olmaq istəmədi. Biz çox əlləşək də, xeyri olmadı. Belə olduqda biz Qaratoxmaq Qadın ləqəbli kürt düşmüş təkəbbürlü qara toyuğun altına onun yumurtalarını yığdıq.

Vaxtı gələndə bütün yumurtalardan bala çıxdı. Bir müddət biz onları mətbəxdə bəslədik, istidə saxladıq, yumurta bişirib verdik, qulluq etdik. Bir neçə gündən sonra havalər istiləşdi və Dusya öz qaraca balalarını ardınca çəkib nohura sarı, Qaratoxmaq Qadın isə bostana sarı – soxulcan yeməyə apardı.

– Qyik-qyik! – ördək balaları nohurda səsləndilər.

– Qğik-qğik! – ana ördək onlara cavab verdi.

– Qyik-qyik! – ördək balaları bostanda səsləndilər.

– Qırt-qırt! – cavab verdi kürt toyuq.

Ördək balaları, əlbəttə ki, bu “qırt-qırt”ın nə demək olduğunu anlaya bilmirdilər. Amma nohurdan gələn səslər onlar üçün çox əziz idi. Bu səs onlara yaxşı tanış idi.

“Qyik-qyik” – bu o demək idi ki, yeni “ördəyik, ördəklərlə bir olmalıyıq”.

“Qğik-qğik” – isə onu bildirdi ki, “siz ördəksiz, quyruğu gödəksiz, gəlin, üzün, üzün nohurda!”

Onlar, əlbəttə ki, nohura sarı boylandılar:

– Ördəyik, ördəklərlə bir olmalıyıq!

O an qaçırdılar.

– Üzün! Üzün!

Dərhal üzdülər.

– Qırt-qırt! – təkəbbürlü toyuq sahilə həyəcanlanır. Onlar isə üzdükcə üzürlər. Qıyhaqla üzüb bir-birilərinə qovuşurlar. Dusya onları sevincə öz ailəsinə qəbul edir. Onlar Musyanın – onun doğmaca bacısının balaları idi.

Bütün günü bu böyük yığma ördək ailəsi nohurda üzdü. Amma bütün günü acıqlanmış, incimmiş kürt toyuq sahilə çırpındı, qırtılıdadı, caynaqlarıyla torpağı eşərək soxulcanları dimdiyinə aldı, ördək balalarını cəlb etməkdən ötrü çox əlləşdi, yeni göstərmək istədi ki, burda soxulcanlar çoxdur, özü də dadlıdır.

– Qığğ! Qığğ! – deyə ördək balaları ona cavab verdilər. Yəni ki, “Yox! Yox!”.

Axşam isə Dusya quru bir cığırla bütün ördək balalarını kəndir kimi çəkib gətirdi. Təkəbbürlü kürt toyuğun burnunun ucundan ötüb-keçdilər, amma heç onun üzünə də baxmadılar. Biz onların hamısını böyük və dərin bir səbətə yığaraq isti mətbəximizdə gecələmək üçün saxladıq.

Səhər, hələ biz yuxudaykən, Dusya səbətdən çıxıb səs-küy salaraq ördəkciqləri öz yanına çağırırdı. Və ördəkciqlər onun səsinə otuz səslə birdən cavab verdilər.

Evimizin şam ağacından düzəldilmiş divarlarında ördək balalarının səhər çığırtıları özünəməxsus əks-səda verdi. Amma bu nizamsız səs-küyün içində bir ördək balasının səsi tamamilə başqalarından seçilirdi.

– Eşidirsinizmi? – deyə uşaqlarımdan soruşdum.

– Eşidirik! – deyə qışqırırdılar və mətbəxə getdilər.

Orada məlum oldu ki, balalarla dolu səbətə başına fırlanaraq qıy-haray salan təkə Dusya deyil. Onunla bərabər bapbalaca bir ördək balası da narahatlıqla çığırdı. Bu ördəkciyin boyu, o birilərinə kimi, bir barmaq ancaq olardı. Belə olduğu halda, divarının hündürlüyü ölüsü otuz santimetr olan səbətdən o, necə aşib düşə bilmədi?

Bu barədə biz bəzi mülahizələr irəli sürdük və yeni bir sual ortalığa çıxdı: bu bala ördək səbətdən çıxmağın yolunu özümü düşünüb tapıb, yoxsa, Dusya təsadüfən necəsə ona toxunub və ya qanadıyla vuraraq onu səbətdən kənara atmışdır? Mən bu balaca ördəyin ayağına bir parça lent bağlayaraq dəstənin içinə buraxdım.

Axşamı yatdıq və səhəri günü ördəklərin çığırtıları yenice başlayan kimi tez qalxıb mətbəxə keçdik. Döşəmədə Dusya ilə bərabər qaçıb hay-küy salan ördəkciyi dərhal tanıdıq – bağladığım lent onun ayağında idi.

Qalan bütün balalar səbətə daxil idi. Onlar bu dərin səbətə əsirliyindən ha çırpınıb çapalasalər da, qurtula bilmirdilər. Təkə, bu ördəkci azadlığın yolunu bilirdi.

Mən dedim:

– Yəqin bu ördəkci nəsə bir yol fikirləşib tapmışdır.

– O ixtiraçdır! – deyə Lyova qışqırdı.

Onda mən düşündüm ki, baxım görüm bu çətin işin öhdəsindən o necə gəlir, səbətın şaquli divarlarını öz pərdəli pəncələrilə necə dırmaşmışdır? Növbəti gün səhər tezdən, hava işıqlaşmamış ayağa durdum. Bu vaxt mənim çöcuqlərim və ördək balaları hələ dərin yuxudadı. Mətbəxdə işıq qəndilinin yanında əyləşdim ki, lazım gəlsə, dərhal işığı yandırıb səbətın dibində baş verənləri aydın izləyə bilim. Və pəncərə işıqlaşdı. Aydınlıq doğdu.

– Qğık-qğık! – dilləndi Dusya.

– Qyık-qyık! – deyə tək bircə ördək balası cavab verdi.

Yenə hər şey sükuta qər q oldu. Uşaqlar da yatmışdı, ördəklər də. Fabrikin fiti eşidildi. Hava bir az da aydınlaşdı.

– Qğık-qğık! – Dusya təkrar etdi.

Amma cavab eşidilmədi. Mən anladım: bu an yəqin “ixtiraçı-nın” cavab verməyə belə vaxtı yoxdu. Yəqin o bu an öz çətin vəzi-fəsiylə məşğul idi. İşığı yandırdım.

Hə, budur ha! Mən elə düz bilmişəm! Dusya hələ ayağa durma-yıb, onun başı səbətın qırağıyla bir tarazdadır. Bütün balalar onun qanadları altında şirin yuxudadır, amma təkə ayağına lent sarıdığım həmin ördək balası anasının qanadı altından çıxaraq ayaqlarını bircə-bircə nərdivan pillələrinə qoyurmuş kimi həmin qanadın lələk-lərinə qoyaraq cəld yuxarıya – ana ördəyin belinə qalxdı. Dusya ayağa duran kimi cumbulu ördəkcik səbətın qırağıyla eyni taraza gəldi. Ana ördəyin kürəyilə balaca bir siçan kimi qaçaraq guppul-tuyla özünü aşağıya – döşəməyə atdı: dupp! Onun ardınca anası səbətdən özünü çölə ataraq döşəməyə yıxıldı. Və adi səhər qarma-qarışıqlığı başladı: ev dolusu qıy-haray.

İki gün sonra səhər-səhər döşəmədə dərhal üç ördək balası göründü. Daha sonra onlar beş oldular. Sonra isə günbəgün artdılar: Dusya səhərlər bircə kərə “qğık!” eləyən kimi bütün ördəkciklər onun kürəyinə dırmaşır, oradansa bir-birinin ardınca döşəməyə yumalanırdılar.

Amma ilk dəfə bu üsulla səbətı tər k etmiş ördək balasını mənim uşaqlarım hələ də “ixtiraçı” adlandırırlar.

KƏMƏRDƏN ASILI HƏYAT

Mənim Zinam yaman üzülürdü; o, hesab dərşinin öhdəsindən gələ bilmirdi. Zavallı qızıcığaz bir az əylənsin deyə onu özümle meşəyə apardım. Ötən il ov etdiyim bir talaya yetişdik. O vaxt bu yer yadımda qalsın deyə cavan ağcaqayın ağaclarından birini göv-dəsindən iki yerə sındırmışdım. Xatırlayıram ki, qırdığım ağacın bir hissəsi o birindən ağcaqayının nazik və ensiz qabığıyla asılı qalmışdı.

Mən bu yeri tanıdım və təəccübləndim: nazik bir qabıqdan asıl-mış ağcaqayın yaşılalmışdı. Qabıq vasitəsilə o gövdədən şirə içə-rək qurumamış, üstəlik yarpaqlamışdı.

– Hə, Zinacan, bax, – dedim – və üzülmə. Ağcaqayın zərif bir qabıqdan asılaraq hələ də nikbinliklə yaşayır. Hesab dərşindən ötrü bu qədər üzgün olmağa dəyməz. Bax, beləcə nikbin ol həmişə.

UŞAQLAR VƏ ÖRDƏK BALALARI

Bu balaca qışqırıqçı-fişqırıqçı fərə çöl ördəyi, nəhayət, balalarını meşənin içindən çıxararaq kəndin üzünü görmədən, kəsə yolla öte-rək, gölün azadlığına qovuşmağı qərara aldı. Yazda bu göl xeyli daş-dığından yuva qurmaq üçün az-çox quru talanı meşənin bataqlıq-larında tapmaq olurdu ki, bundan ötrü də azı üç verst yol getmək lazım idi. Su çəkiləndən sonra isə həmin məsafəni geriyə qayıtmaq lazım gəlirdi.

İnsan gözüylə görülebilen yerlərdə tülkülər və qırğılar ola bilirdi. Ona görə də ana ördək arxada gedir və balalarını bir an belə gözdən qoymurdu. Dəmirçixananın yanında yolu keçərkən o, əlbəttə, balalarını irəli buraxdı. Elə bu vaxt uşaqlar onları gördü və papaqla tutmağa başladılar. Uşaqlar bala ördəkləri tutduqca ana ördək böyük həyəcan içində dimdiyini açıb boynunu uzadaraq ora-bura qaçır, çığırırdı. Uşaqlar təzəcə istəyirdilər ki, ana ördəyi də papaqlayıb tutsunlar bu zaman mən gəlib çıxdım.

– Siz bu ördəkləri neyləyəcəksiniz? – deyə mən ciddi soruşdum.

Onlar qorxdular və:

– Buraxacağıq, – deyə cavab verdilər.

– “Buraxacağıq!” – deyə mən incik şəkildə təkrarladım. – Axı, sizin nəyinizə lazım idi onları tutmaq? Bəs, hanı anaları?

Onlar mənə, yaxın tərəkəldə, hərək tarlasında oturmuş həyəcəndən hələ də dimdiyi açıla qalmış ana ördəyi göstərərək az qala xorla dedilər:

– Odur ey, oturub!

– Tez olun! – mən uşaqlara əmr etdim, – gedin və bütün balaları onun özünə qaytarın!

Onlar, elə bil, mənim əmr etməyimə hələ bir az sevindilər də. Dərhal bala ördəklər əllərində tərəkəliyə sarı götürüldülər. Ana ördək uçaaraq bir az aralıda qondu. Uşaqlar balaları buraxıb qayıdan kimi ana ördək övladlarına sarı atıldı. Öz dilində onlara tez-tələsik nəsə deyərək yulaf tarlasına doğru qaçdı. Və balaları da ardınca. Onların sayı beş idi. Və beləliklə, yulaf zəmisinin içiyə, kəndi kənarında qoyaraq bu ördək ailəsi gölə doğru öz yolunu davam etdirdi.

Mən şlyapamı çıxararaq onların ardınca yellədim və çığırdım:

– Sizə yaxşı yol, ördəklər!

Uşaqlar mənə güldülər.

– Nəyə gülürsüz, səfehçilər? – onlara dedim. – Elə bilərsiniz onlar gölə asanlıqlamı gedib çatacaqlar? Tez olun, hamınız çıxarın papaqlarınızı və sağollaşın.

Bayaqdan bəri ördək balalarını tutanda yolun tozuna bulaşmış papaqlar bir anda havada yellənməyə başladı və uşaqlar bir ağızdan qışqırdılar:

– Sağ olun, ördəklər!

MEŞƏ HƏKİMİ

Biz yazda meşədə dolaşırdıq və cüllüt quşlarının həyatını, o cümlədən, ağacdələnlərin və bayquşların həyatını müşahidə edirdik. Birdən o biri üzdə, vaxtilə maraqlı bir ağac olduğunu qeydə aldığımız tərəfdə, mişar səsi eşitdik. Bizə deyildi ki, quru oduncaqlı ağacları doğrayıb şüşə zavodu üçün hazırlıq görürdülər. Biz ağacımızı sarıdan tələş keçirirdik və mişarın səsinə doğru tələsirdik. Amma daha gec idi: ağcaqovağımızı artıq yerə sərmişdilər. Onun kötüyünün ətrafında çoxlu küknar qozaları tökülmüşdü. Bütün bunları ağacdələnlər çirtlayıb tökülmüşdü. O, bu küknar qozalarını qış uzununu daşıyaraq ağcaqovağın budağındakı qoşa düyünün arasına yerləşdirmiş və bir

növ emalatxanaya çevirdiyi bu ağacda onları döyəcəyəm “xəlbirdən” keçirmişdi. Bizim kəsilib yerə sərilməmiş ağcaqovağımızın üstündə iki cavan oğlan oturub dincəlirdi. Onlar meşəqıranlar idilər.

– Ay sizi, yaramazlar! – biz dedik. Və kəsilməmiş ağcaqovağı göstərərək acıqlandıq. – Sizə quru ağacları kəsməyi tapşırıblar. Bəs, siz niyə belə etdiniz?

– Ağacdələnlər gövdəsini deşmişdi, – o oğlanlar dedi. – Biz nəzərdən keçirdik və əlbəttə, sonra onu mişarladıq. Onsuz da məhv olacaqdı.

Sonra biz birlikdə baxış keçirdik. O tam sağlam idi və yalnız gövdənin kiçik bir sahəsində, uzunluğu bir metr olan hissəsində gövdənin içini qurd yemişdi. Görünür ki, ağacdələnlər bir həkim kimi bu ağacı dinləmiş, onu dimdikləyərək içinin boşluğunu duymuş və qurdu ordan təmizləməkdən ötrü əməliyyata başlamışdır. Bir dəfə, iki, üç, dörd dəfə... Ağcaqovağın çox da yoğun olmayan gövdəsi tütəyə oxşayırdı. “Cərrah” bu gövdəyə düz yeddi deşik açmışdı. Yalnız səkkizincidə ağacqurdu yaxalayaraq çıxartmış və gövdəni xilas etmişdi. Biz gövdənin həmin hissəsini kəsərək qiymətli eksponat kimi muzeyə qoymağdan ötrü götürdük.

– Görürsünüz mü, – deyərək oğlanlara söylədik, – ağacdələnlər, yəni meşə həkimi, ağcaqovağı xilas edibmiş. O hələ yaşadıqca yaşaya bilərdi. Amma siz onu kəsdiniz...

KİRPİ

Necə oldusa bir dəfə çayın qırağıyla gedirdim və kol dibində bir kirpi gördüm. O da məni gördü və yumurlandı. Çəkməmin ucuyla ona toxunduqda dərhal fırldayaraq tikanlarıyla özünü ayağıma çırpdı.

– Sən ki belə etdin, onda al gəldi! – dedim və onu çəkməmin ucuyla çaya fırlatdım.

Yumaq kimi suya düşən kirpi bir an içində açıldı və sahilə üzdü. O, balaca donuza oxşayırdı, amma kürəyində cod tük əvəzinə iynələri vardı. Mən bir çubuq götürdüm, onunla kirpini şlyapamın içinə diyirlətdim və evə gətirdim.

Bizdə siçan çox idi. Mən eşitdim ki, kirpi onları tutur. Qərara aldım ki, qoy o bizdə yaşasın və siçanları tutsun.

Mən onu, bu tikanlı yumağı döşəmənin ortasına qoydum və oturdum yazmağa. Amma gözümlün bir ucuyla onu nəzarətdə saxlamışdım. O, bir müddət hərəkətsiz qaldı, məni kirimiş görünce yumağı açıldı, ora-bura boylandı, o yana getdi, bu yana gəldi, nəhayət, çarpayının altını özünə məkan seçdi və ora çəkilərək uyudu.

Hava qaralanda mən lampanı yandırdım və... salaməleyküm – budu ha, kirpi çarpayının altından çıxdı. O, əlbəttə, lampaya işığı ay işığıyla dəyişik salmışdı, elə bilirdi ki, meşəyə ay doğub. Yeri gəlmişkən, kirpilər ay işığında meşə talalarında dolaşmağı sevirilər. Budur, o, otaqda elə gəzirdi ki, elə bil, aylı meşə talasındadır.

Mən qəlyanı yandırır çəkdim. Tüstü buludu lampanı bürüdü, sanki ay buludlar arasından işıq saçdı. Elə bil meşədəydi kirpi. Bir yandan ay, bir yandan buludlar və mənim ağacların gövdələrinə oxşayan ayaqlarım yəqin ki, onun çox xoşuna gəlmişdi; o, ayaqlarım arasından o yana, bu yana şütüyür, çəkmələrimi qoxulayır, tikanlarıyla dabanlarımı darayırdı.

Mürgüləyərək oxuduğum qəzeti əlimdən döşəməyə saldım və çarpayıya sərələnərək yuxuladım.

Mən həmişə sayıq yatıram. Eşitdim ki, otaqda nəse xışıldayır. Kibriti yandırır şamı alışdırdım və o, çarpayının altında gözüme dəydi. Qəzet isə artıq stolun yanında deyil, otağın ortasında idi. Şamı yana-yana qoydum və özüm yatmadım. Fikirləşdim ki, niyə kirpiyə qəzet lazım olub? Tezliklə o, çarpayının altından çıxdı və birbaşa qəzetin yanına gəldi; onun ətrafında dolaşdı, səs-küy də etdi və nəhayət, hiyləsini işə saldı – qəzetin bir ucunu iynələrinə ilişdirərək sürüyüb küncə apardı.

Burda mənə aydın oldu ki, o, qəzeti meşədəki quru yarpaq sanıb və yuva qurmaq üçün dartıb aparmışdır. Fərziyyəmə düz çıxdı, tez bir zamanda kirpi bütünlüklə qəzetə büründü və ondan özünə əsil yuva düzəltdi. Bu vacib işi bitirdikdən sonra o, öz “mənzilindən” çıxdı, çarpayının əks tərəfindən dayanaraq şamı – ayı seyr etməyə başladı.

Mən yenə qəlyandan bulud kimi tüstü buraxaraq soruşdum:

– Sənə daha nə lazım idi?

Kirpi qorxmadı.

– İçmək istəyirsən?

Mən durdum. Kirpi qaçmadı.

Boşqabı götürüb döşəməyə qoydum, vedrədə su gətirdim, gah suyu boşqaba, gah da təzədən vedrəyə tökür, elə cür səs çıxarıram ki, sanki, çay şırıldayır.

– Di gəl, gəl... – deyirəm, – görürsən, mən sənincün ay da, bulud da düzəltmişəm. Bu da su...

Görürəm ki, deyəsən, bir az irəliyə tərpendi. Mən də öz gölümü azacıq ona sarı sürüşdürdüm. O irəliləyir, mən sürüşdürürəm boşqabı. Və beləliklə, çatdıq bir-birimizə.

– İç, – deyirəm, qəti olaraq.

O içməyə başladı. Mən isə yüngülcə sığallayırmış kimi əlimi onun tikanlarına çəkdim, onu oxşadım:

– Sən yaxşısan, balaca, yaxşısan!

O içdi doydum. Mən dedim:

– Yatmaq gərəkdir.

Uzandım və şamı üfürdüm. Bilmirəm nə qədər yatdım, oyanmağım ilə hiss etdim ki, o, otaqda nəse iş görür.

Şamı yandırırım, nə görsəm yaxşıdır? Kirpi otaqda ora-bura qaçır və onun iynələrinə bir alma keçmişdir. O, yuvasına qaçaraq almanı çıxardı, təzədən otağın o biri küncünə qaçdı. Orada isə böyrü üstə aşmış kisədən almalar dağılmışdı. Budur, o, almalara yaxınlaşır, yumalanaraq iynələrini bir almaya sancır, sonra dartınaraq təzədən yuvasına sarı götürülür. Bu dəfə yeni bir alma ilə.

Beləliklə, kirpi mənim evimdə yaşamağa başladı. İndi mən haçan ki, çay içirəm, onu da çıxarıram stolun üstünə və nəlbəkiyə süd töküüb qoyuram qabağına, – içir. Ya da ki, şirin kökə verirəm – yeyir.

QIZILI ÇƏMƏN

Zəncirotu çiçəkləyəndə qardaşım ilə mənim qayğılarımız artardı. Elə olurdu ki, harasa gedərdik, o qabaqda, mən arxada – daban-dabana. Qəfildən “Seryoja!” deyər çağırırdım onu. O geriye çevrilən kimi zəncirotu çiçəyini üfürərdim onun üzünə. Bundan sonra, o, marıqda dayanır, imkan düşən kimi eyni şeyi mənə qarşı təkrarlardı. Beləliklə, biz qeyri-maraqlı bir çiçəyi ancaq dəcəllik etmək üçün dərdədik. Amma bir dəfə mən bir kəşf elədim.

Biz kənddə yaşayırdıq, pəncərəmiz önündə çiçəklənmiş zəncir-otularından qızılı rəngə çalan bir çəmənlik vardı. Bu çox gözəl idi.

Hamı deyirdi ki, “Necə də gözəldir, qızılı çəmənlik”. Bir dəfə səhər tezdən balıq tutmaq üçün duranda müşahidə etdim ki, çəmənlik qızılı yox, yaşıldır. Günortaya yaxın geri qayıdanda isə təzədən çəmənliyin qızılı rəngə çaldığını gördüm. Mən bu işə diqqət yetirməyə başladım. Axşama yaxın çəmənliyin rəngi yenidən dönüb yaşıl oldu. Belə olduqda mən getdim zəncirotu çiçəklərini axtarmağa. Məlum oldu ki, zəncirotular ovuclarını bükərək qızılı ləçəklərini gizlətmişlər. Əgər bizim də barmaqlarımızın içi qızılı rəngdə olsa, ovcumuzu yumsaq, o rəngi gizləmiş olarıq. Səhər gün çıxanda mən zəncirotuların necə ovuclarını açdığına, çəmənliyin yenidən necə qızılı rəngə çaldığına baxdım.

O vaxtdan bizim üçün ən maraqlı çiçəklərdən biri də zəncirotu çiçəkləridi. Çünki zəncirotu çiçəkləri biz uşaqlarla bir yatıb, bir də oyanırlar.

DİRƏKLƏR ÜSTÜNDƏ TOYUQ

Yazda qonşular bizə dörd ədəd qaz yumurtası bağışlamışdılar və biz onları Qaratoxmaq Qadın ləqəbli qara toyuğumuzun altına qoymuşduq. Vaxt gəlib yetişəndə Qaratoxmaq Qadın dörd ədəd sarıca qaz balası çıxartdı. Onlar başqa cürə ciyildəyib, başqa cürə səslər çıxarsalar da, cücələrdən seçilsələr də, təkəbbürlü və həmişə tükləri qabarıq olan Qaratoxmaq Qadın heç nəyə fikir vermirdi, qaz balalarına da, cücələrə də eyni analıq qayğısı göstərirdi.

Yaz ötdü, yay gəldi, hər yerdə zəncirotu çiçəkləri görünməyə başladı. Gənc qaz balaları boyunlarını uzadanda analarından hündür görünürdülər, amma hələ də onun arxasınca gəzirdilər. Bəzən anaları caynaqlarıyla torpağı eşərək onları yemlənməyə çağırırsa da, bala qazlar dimdikləriylə zəncirotu çiçəklərinin saplaqlarına vurur, saysız-hesabsız ləçək-tükləri havaya sovurmaqla əylənirdilər. Belə olanda Qaratoxmaq Qadın onlara sarı boylanır, bizə elə gəlirdi ki, bir qədər də şübhə edirdi. Bəzən lap saatlarla yeri eşərək qanadlarını sallayıb onları çağırırsa da, qaz balaları ona məhəl qoymadan göy otları dimdikləyir və fısıldaşırdılar. Bəzən it istəyirdi ki, onun yanından keçərək harasa getsin. Hara?! – deyə o, itin üzünə atılaraq onu qovurdu. Sonra isə dayanıb qazlara baxırdı. Özü də fikirli-fikirli. Biz toyuğu

nəzarətə götürürdük və belə bir hadisəni gözlədik ki, yəqin gec-tez o, dərk edəcəkdir; bu balalar onunku deyil, ümumiyyətlə, heç toyuğa oxşamırlar və onlardan ötrü risk edərək itlərin üzünə atılmağa dəyməz.

Və bir dəfə bizim həyətdə bu hadisə baş verdi. Çiçəklərin ötri hopmuş bir iyun günü idi. Qəfildən günəş tutuldu və xoruz banladı.

– Qırt! Qırt! – deyə xoruza cavab vermiş kürt toyuq kimi səsləndi və cəld qaz balalarını çardağın altına çağırırdı.

– İlahi, nə yaman qara buludlar sıxlaşır! – deyə ev sahibələri yuyub həyətdə sərdikləri mələfələri xilas etməkdən ötrü yığışdırmağa başladılar.

Göy guruldadı, ildırım çaxdı.

– Qırt! Qırt! – Qaratoxmaq Qadın balaları tələsdirdi.

Və gənc qaz balaları boyunlarını dik qaldıraraq dörd dirək kimi analarının arxasınca çardağa sarı yeridilər. Biz onları çox maraqla izləyirdik. Ananın əmrilə dörd böyük, ucaboy qaz balası yumurlanıb büzüşərək necə də girdilər onun qanadları altına. Və kürt toyuq qanadlarını sallayaraq onları öz bədəniylə ördü, ana ağuşunun hərəkətilə isindirdi. Göy üzü tezliklə açıldı, – buludlar yükünü boşaltdı və getdi. Bizim balaca bağçamızın üstündə günəş yenə parladı.

Damların suyu süzülüb qurtarandan sonra cürbəcür quşların nəğmələri eşidilməyə başlandı. Bu səsləri eşidən gənc qaz balaları analarının qanadları altında elə bil, darıxdılar və əlbəttə ki, azadlığa çıxmaq istədilər.

Öz dillərində:

– Azadlığa! Azadlığa! – deyə fısıldadılar.

– Qırt! Qırt! – deyə onlara cavab verdi ana toyuq. Bu o demək idi ki, bir az gözləyin, hələ hər yan yamyaşdır.

– Bədi daha! – səsləndi qazlar. – Azadlığa! Azadlığa!

Və onların dördü də qəfildən, eyni vaxtda boyunlarını dik tutaraq necə ayağa qalxdısa, elə bil kürt toyuq dörd ədəd dirəyin üstündə yerdən üzüldü, göyə dikildi, tarazlığını saxlaya bilməyib yelləndi.

Bax, elə o vaxtdan Qaratoxmaq Qadının qaz balaları ilə aralarında olan bütün əlaqələr kəsildi. Onlar ayrı-ayrılıqda gəzib dolanmağa başladılar. Yəqin ki, burda ana toyuq hər şeyi başa düşmüşdü və bir daha dirəklər üstündə göyə qalxmaq istəmirdi.

QARATOXMAQ QADIN

Təhlükə baş verəndə öz cüclərinin müdafiəsinə atılan toyuq məğlubedilməzdir. Mənim Trubaç adlı itim bircə dəfə çənəsini açıb-yummaqla sözsüz ki, onu məhv edə bilərdi. Amma canavarlarla döyüşdə belə məğlub olmayan bu azman köpək bu adi toyuğun həmləsindən quyruğunu qısaraq öz yuvasına qaçır.

Bizim qara kürt toyuğu cüclərin müdafiəsində qeyri-adi valideynlik qayğısına görə, bir də toxmaq şəkilli dimdiyinə görə Qaratoxmaq Qadın adlandırırıq. Hər yaz biz onu vəhşi ördək yumurtalarının üstünə qoyuruq, o isə sağ-salamat hamısını çıxararaq, cüce əvəzinə ördək balalarına qulluq eləyir, bəsləyir. Bu il bir qədər səhlənkarlıq etdik, ana toyuq yenicə çıxmış ördək balalarını vaxtından qabaq soyuq şəh düşmüş otluğa çıxarmışdı. Nəticədə hamısının göbəkləri islanmış, tək bircəsindən başqa hamısı ölmüşdü.

Bizimkilərin hamısı deyirdi ki, Qaratoxmaq Qadın bu il həmişəkindən yüz dəfə qəzəblidir.

Bunu necə başa düşməli! İnanmıram ki, toyuq, yumurtalarından cüce əvəzinə ördək balaları çıxdığına görə qəzəblənmək qabiliyyətinə malik olsun. Əgər yumurtaların üstündə oturdusa, ağına, bozuna baxmadan axıra qədər oturmali, cücləri çıxartmalı, sonra isə balalarının qayğısını çəkməlidir; düşmənlərdən qorunmalı, hər şeyi necə lazımsa sona yetirməlidir, hətta iynənin ucu qədər də şübhə etməməlidir ki, “bunlar həqiqətən də cücedir, yoxsa yox?”.

Yox, mənə belə gəlir ki, Qaratoxmaq Qadın bu yaz əkdadıldığına görə deyil, balalarının öldüyünə görə belə əsəbi olmuşdur. Xüsusilə də, onun yeganə sağ qalmış ördək balasının taleyindən narahatçılığını başa düşmək olar; axı hər yerdə valideynlər, əgər balaları təkdirsə, daha çox qayğı çəkir, rahatsız olurlar.

Ah, mənim bədbəxt, yazıq Qraşkam!

Bu – dolaşadır! Qırıq qanadlı bu quş haradansa mənim bostanımda peyda olmuşdu. Və quşlar üçün dünyada ən dəhşətli bir şey olan yerdə qanadsız yaşamağa məhkum idi yazıq. O artıq mənim “Qraşka!” deyərək onu çağırmağıma öyrəşmiş, səs-ləyəndə yanıma gəlirdi. Bir gün isə mən evdə olmayanda Qaratoxmaq Qadın deyəsən, onu bala ördəyə hücum etməkdə şübhəli bilərək, qovaraq necə bostanımdan çıxartmışdusa, yazıq dolaşa bir daha geri dönmədi.

Hələ dolaşa nədi ki?! Mehriban və artıq qocalmış Lada adlı ov tulam qapının arasından saatlarla baxaraq məqam axtarır ki, bu toyuğun gözüne görünmədən bir mehdöyən yer tapıb dincəlsin. Bəs Trubaç? Canavarlarla döyüşməyi bacaran itimiz? Öz gözləriylə yoxlayıb baxmasa və əmin olmasa ki, bu qorxunc qara toyuq yaxınlıqda yoxdur, öldürsən də yuvasından bayıra çıxmaz.

İtlər bir yana, hələ özüm haqda demirəm! Altı aylıq, körpə küçüyüm Travkanı gəzməyə çıxarmışdım. Dərz anbarının tinini yenicə burulmuşduq ki, qarşımıza yalnız ördək balası çıxdı. Amma ana toyuq yanında yox idi. Qəfildən gözlərim önünə o gəldi. Və dəhşət içində təsəvvür etdim ki, Travkanın gözəl gözlərini o necə hücum edərək dimdikləyir. Qaçdım. Qaçdım – və sevindim. Sevindim ki, küçüyü ondan xilas edə bildim.

Bu incik toyuğun başına ötən il qərribə bir hadisə gəlmişdi. Onda, hər gün axşamın sərin ala-toranlığında çəmənlikdə ot biçilirdi. Mən öz Trubaçımı bir qədər açılışdırmaq üçün meşədə tülküyə və ya dovşana qışqandırmaq qərarına gəldim. Şam ağaclarının sıxlığında, iki yaşıl cıdırın kəsişdiyi yerdə onu buraxdım. Trubaç dərhal yaxınlıqdakı kolluğa baş vurdu, cavan, boz bir dovşanı qovub çıxartdı. Və yaşıl cıdırınların biriylə, tükürpərdici bir cıdırı salan dovşanı qovmağa başladı. Bu vaxtlar dovşan ovunun vaxtı deyildi, mən tufəngsiz idim. Trubaç kəndin yaxınlığında izi itirdi, tezliklə geri qayıtdı. Sarı-qırmızı rəngdə olan itin açıq rəngli xallarında qan ləkələri vardı. Özü həyəcanlı idi, quyruğunu qısmışdı.

Hamı bilir; əgər çöldə qoyun-quzunu tutmaq mümkündürsə, canavar heç vaxt itlərə toxunmaz. Bəs onda Trubaça nə olmuşdu? Niyə belə təlaşlı və qan içindəydi?

Ağlıma gülməli bir fikir gəldi. Təsəvvür etdim: yer üzünün dovşanları içində, nəhayət, əsil igid və cəngavər olan biri tapılıb ki, itin qabağından qaçmağı özünə sığışdırmayıb.

“Ölüm daha şərəflidir!” – fikirləşib mənim dovşanıma. Və geri çevrilərək Trubaçın üzərinə atılıb. Onda bu nəhəng köpək dovşanın onun üzərinə hücum etdiyini gördükdə dəhşətə gələrək dala qanrı-laraq qaçmağa üz qoyub. Və özünün meşənin cəngəlliyində olduğunu unudaraq bütün bədənini kolluqda siyirmişdi.

Bu, mümkündürmü?

Yox! Bunu yalnız insan edə bilər. Dovşanlarda belə şeylər olmur.

Boz dovşanın Trubaçdan qaçdığı həmin yaşıl cığırla geriye – meşədən biçənəklərə sarı dönürdüm. Gördüm biçinçilər gülə-gülə nə barədə söhbət edirlər. Və məni görcək tez yanlarına çağırırlar. Adamlar çağıranda qəlbini boşaltmaq, yüngülləşmək üçün gərək gedəsən. Getdim.

- Belə-belə işlər!
- Belə görəcək olar?
- Vay-vay-vay!

Və beləcə... başlandı! İyirmi nəfərin səsi biri-birinə qarışdı. Elə bil kolxoz yığıncağıydı. Hay-küydən heç nə anlamaq olmurdu. Bir ağızdan elə hey deyirdilər:

- Belə-belə işlər! Belə-belə işlər!

Bəs, nə baş vermişdi? Sən demə, cavan boz dovşan meşədən götürülərək birbaş dərz anbarlarına sarı qaçmışdır. Boz dovşanlar qovhaqovda həmişə özlərini saman topalarına, dərz anbarlarına vurur və xilas olurlar. Trubaç üçün onu tutmaq elə çətin deyildi. Birincilərin dediyinə görə, Trubaç dərz anbarlarına çatacatda artıq dovşanı tutmaq üzrəydi. Hətta cəngini də açmışdı ki, onu tutsun...

Amma birdən dərz anbarından qara, böyük toyuq atılaraq özünü düz itin sifətinə, gözlərinə çırpır və Trubaç dönərək qaçır. Qaratoxmaq Qadın bu dəfə onun kürəyinə atılaraq dimdikləyir və dimdikləyir...

Belə-belə işlər!

Və indi aydın olur ki, sarı-qırmızı rəngdə olan bu itin açıq rəngli xallarında qan ləkələri haradan idi. Qurdbasar bir köpəyi adicə bir toyuq dimdikləyib qana boyamışdı.

YURKA

Belə bir iş olmuşdu – bir dəfə biz gənc bir durna balası tutmuşduq. Və ona qurbağa vermişdik. Dərhal udmuşdu. Birini də verdikdə yenə udmuşdu. Sonra bir neçəsini də dalbadal uddu və artıq ölimizin altında qurbağa qalmadı.

- Afərin! – söylədi mənim arvadım və məndən soruşdu. – O nə qədər qurbağa yeyə bilər? Onunu bacarmı?
- On dənəsini yeyə bilər, – deyirəm.
- Bəs, iyirmisini necə?
- İyirmisini, – deyirəm, – çətin ki...

Biz bu gənc durna balasının qanadlarını qayçıladıq və arvadımın həndəvərindən heç yana getmədi. O, inək sağmağa gedir, Yurka da onunla gedir. O, bostana gedir, Yurka da yanındadır, eləcə də kolxoz işinə, su gətirməyə gedəndə Yurka ondan ayrılmır. Öz körpəsi kimi arvadım da ona öyrəşib. Onsuz darıxır, heç yana getmir. Onu görməyən kimi birçə dəfə: “Fru! Fru!” qışqırır. Və o harada olsa özünü yetirir. Ağıllı quşdur, Yurka!

Belə yaşayır bizdə bu gənc durna. Qanadlarının qayçılanmış lələkləri isə gündən-günə böyüyür.

Bir dəfə arvadım bataqlığa sarı su gətirməyə getdi. Yurka da onunla. Quyunun yanında bir qurbağa oturmuşdu. Yurkanı görə kimi “hop!” atıldı bataqlığa. Yurka da onun ardınca. Su isə dərin idi, sahildən qurbağanı tutmaq mümkün deyildi. Qanadlarını yelpicləyə-yelpicləyə Yurka birdən uçdu. Arvadım da onun arxasınca qollarını qanadlar kimi yellədi, yellədi uça bilmədi, amma. Göz yaşları içində üstümüze yüyürdü: “Ah! Ah! Görün necə bir acınacaqlı iş gəldi başımıza! Ah! Ah!”. Biz hamımız quyunun yanına qaçdıq. Gördük ki, Yurka uzaqda bataqlığın ortasında oturub.

- Fru! Fru! – mən qışqırdım.

Mənim ardımca bütün uşaqlar çığırdılar:

- Fru! Fru!

Və o necə də ağıllı quşdur! Bizim “Fru-fru”muz eşidən kimi o saat qanadlarını şappıldada-şappıldada uçub gəldi. Arvadım sevincindən bilmirdi nə etsin, tez uşaqları göndərdi onun üçün qurbağa tutmağa. Bu il qurbağa bol olduğu üçün uşaqlar tezliklə iki kağız kisə doldurub gətirdilər. Uşaqlar qurbağaları ona verdikcə saymağa başladılar. Beşini verdilər – uddu, onunu verdilər – uddu, iyirmisini, otuzunu... və nəhayət, qırx üçüncü qurbağanı da uddu, sonra doydu.

KARTOFLUĞA GİRMİŞ MATROŞKA

Qabaqlar bizim kənddə heç vaxt muzdla tutulan çoban olmazdı. Mal-heyvani uşaqlar otarar, Mixey baba isə yamacda oturaraq çarıq toxuyur, eyni zamanda, uşaqlara göz qoyardı ki, əsnəyə-əsnəyə qarğaları saymaqla məşğul olmasınlar.

Bəzən baba çarıq toxuya-toxuya yaddaşına baş vurur, ömrünün ötən çağlarını varaylayır, hər şeyi unudur və uşaqların ağaclara dırmaşaraq uca budaqlarda oturmalarından və dinməzcə Moskvaya baxmalarından xəbəri olmurdu. Bir də ayılıb görürdü ki, uşaqlar

hamısı ağacların başındadır. Baxırdı ki, qoyunlar doluşub yulaf zəmi-sinə, atlar çovdar tarlasında dənizdə üzürmüş kimi kef eləyir, inəklər biçənəkdədir, donuzlar isə burunlarıyla kartofluğa “şumlayırlar”. Belədə uşaqların işi fırıq olurdu. Yaxşı ki, çatdırıb ağaclardan tökü-lüşür və aradan çıxırdılar.

Uşaqlar belə bir oyun fikirləşib tapmışdılar; bir çiçək var, adına çobanyastığı deyirlər. Ortasında günəş və bu günəşə doğru uzanan şüalar kimi bəyaz ləçəkləri var bu çiçəyin. Əgər bütün ləçəkləri qoparıb yalnız bircəciyini saxlasam – buna bir hörüklü keşiş deyər-lər. Əgər ikisini saxlasan – iki hörüklü, üçünü saxlasan – üç hörüklü deyərlər. Və beləliklə, oyunda nə qədər uşaq oynayarsa, o qədər də hörüklü keşişlər düzəldilir, tək bircəciyini hörüksüz – daz saxlayırlar. Sonra hər bir çoban özü üçün çəmənlikdə bir çala qazır, yəni sandığa bənzər bir şey eşir və bu sandığın qapağı hökmən göy ot simindən düzəldilir. Nə qədər uşaq var, o qədər də sandıq olur, hamısı da böyür-böyürə. Və bizim çobanlar hərəsi özünə bir sandıq düzəldən-dən sonra özlərinə bir nəfəri başçı seçirlər, bütün keşişləri ona təhvil verirlər. Başçı keşişlərin hərəsini bir sandığa qoyur, bir şərtlə ki, heç kim hansı keşişin hansı sandığa qoyulduğunu bilməsin. Elə əsas məsələ də ondadır ki, uşaqlar tapmalıdırlar hansı keşiş hansı sandıq-dadır. Hər oyunçunun əlində düyünlü məftildən bir qırmaq olur. Sonra oyun belə davam edir: məsələn, belə deyək, mənim bir hörüklü keşişim ikinci sandıqdadır və bu düz çıxırsa, deməli, mən öz qırma-ğımı ağacın birinci budağından asıram, tapmasam – qırmaq tapana qədər özümdə qalır. Əgər mən ikinci dəfə də tapsam qırmağımı birincidən çıxararaq bir budaq yuxarıya – ikinci budağa asıram, yəni bir qədər də Moskvaya yaxınlaşırım. Beləliklə, kimin bəxti varsa, hər dəfə qırmağı bir budaq da yuxarıya qalxır, Moskvaya doğru gedir. Onun ardınca isə hamı gedir; kimi yavaş-yavaş, kimi sürətlə.

Bu dəfə birinci Antoşka Komar gedirdi, ən axırda isə Rıbka adlı qız. Birdən oyunda bəxt Rıbkanın üzünə güldü, vəziyyət dəyişdi, o birinci yerə yüksəldi, Komar isə sonuncuya düşdü. Getdilər, get-dilər, nəhayət Rıbka yuxarıdan qışqırdı:

– Moskva!

Ondan o yana getməyə yer qalmamışdı, o ağacın zirvəsində ən sonuncu budağa çatmışdı.

Bu arada Mixey babanın başı toxumağa necə qarışmışdysa, tərpedə oturaraq elə bil ağacların budaqlarında uşaqların Moskvaya necə can atdıqlarını görmürdü. Və o görmürdü ki, ən böyük donuz sayılan

ağ kəmərlı qara donuz Matroşka bostanda babanın özünə aid olan zolaqda kartofları necə eşir. Bu Matroşka donuzlar içində ən şuluğu, mərdimazarıdır. O, bir yerə gedən kimi bütün donuzlar onun ardınca gedir. Donuzlar gedən kimi isə atlar, inəklər və qoyunlar da gedir. Rıbka yuxarıdan şuluqçu Matroşkanı gören kimi çığırdı:

– Düşün, uşaqlar, Matroşka kartofluğa girib. O an uşaqların hamısı ağacdən yerə töküldülər və Matroşkanı qovub çıxardılar. Sonra da sadə yolla Matroşkanı cəzalandırmağa başladılar; onu üzü çaya sarı saxlayıb bir nəfər uşağı belinə mindirdilər. Arxadan məftillə qam-çılayan kimi donuz çaya sarı götürüldü. Çayın qırağında isə onun belinə növbə ilə minərək sürdülər. Üzü çaya tərəf durduğundan, o, heç yana qaça bilmirdi. Rıbka növbəyə görə birinci minməli idi. Sanki o, Moskvaya da birinci getmişdi. İndi isə ağzını açaraq gözlə-yirdi. Hələ ki, oğlanlar ona aman vermirdilər. Nə başımızı ağrıdım, uşaqlar donuzla zülüm elədilər, əhlikəf baba isə öz işindəydi, heç nə görmürdü, xəyallarda ötüb-keçmiş ömür-günlə əlləşirdi. Rıbka öz dediyindən geri durmayaraq donuzun belinə mindi. Bu vaxt əvvəl Moskvaya getməkdə birinci olan, sonra isə axırcı yerə düşən Antoşka Komar çox gic bir zarafat elədi.

Donuzlarda belə bir adət var: əgər quyruğunun ucuna milçək qonursa, o, dərhal quyruğunu yancaqları arasında gizlədir. Komar isə tozağacı qabığından düzəldilmiş bir borucuğu onun quyruğuna keçirdi və quyruğun ucundan tutaraq var gücüylə dartdı. Matroşka, görünür, borucuğu quyruğunda hiss edən kimi elə düşündü ki, ağrı verən odur, bütün gücünü toplayıb götürüldü və özünü vurdu çaya, özü də ən dərin burulğan olan yerə və... Rıbka da belində.

Və yox oldu.

Su şappıldadı.

– Ah! – çoban uşaqlar çığırdı.

Suyun üzündə yalnız sakit həlqələr göründü və indi tozağacı qabığından düzəldilmiş həmin borucuq bu həlqələr boyunca üzürdü.

Mixey baba çarıq toxuyur, heç nə görmür, heç nə eşitmir, bütünlüklə öz keçmiş illərinə qapılmışdı.

Uşaqlar qorxudan donub qalıblar, tərpenmirlər, hamısı gözlərini tozağacı qabığından düzəldilmiş borucuğun üzünü o qorxunc nöq-təyə zilləyib durmuşdu. Birdən suyun altından köpüklər çıxmağa başladı, sonra isə elə bil həmə yerdən fantan vurdu. Əvvəlcə batmış donuzun burnu, qulaqları, qulaqlardan yapışmış əllər, beli və belində oturmuş Rıbka göründü.

Çobanlar sevincindən çığırdılar.

Fikirleşdilər ki, donuz sahile çıxan kimi Rıbka özünü quruluqda yerə atacaq. Amma su Matroşkanın qüvvəsini daha da artırmışdı. O, sudan çıxan kimi meşəyə sarı götürüldü və Rıbka düşməyə macal belə tapmadı. Və onlar sürətlə meşənin içində gözəndən itdilər.

Bizim meşəyə balacadır deyənlərin dərin bilgiləri yoxdur. Burada gördüyümüz, görmədiyimiz hər cür heyvanat vardır; canavar, ayı, vaşaq və sair bu kimi vəhşilər yaşayırlar. Matroşka balaca Rıbkanı bax, bu meşəyə apardı. Qızıcığaz meşənin qaranlığında yenicə yoxa çıxmışdı ki, Mixey baba qocaman və çal başını, nəhayət, toxuduğu çarıqlardan yuxarı qaldırdı. Baxdı və yerindəcə donub qaldı: kəndin bütün donuzları ona məxsus olan kartofları öz burunlarıyla şumlayıb çıxarırdılar, qoyunlar yulafı böyrü üstə qoymuşdu, atlar isə böyənəklərin, cücülərin, göyünlərin əlindən özlərini çovdarlığa vurmuşdular, çovdarlar o qədər hündür idi ki, atların yalnız başları görünürdü.

Qoca çobanlara sarı atıldı, onlarsa hamısı bir yerə toplaşib çayın o üzünə – meşəyə baxırdılar.

– Nə durmusunuz, ay qırışmallar?!

Qoca Mixey baba çovdarlıqdakı atları, kartofluqdakı donuzları onlara göstərdi. Çobanlar göstərilənləri görsələr də, yerlərindən tərənəmədilər, susub durdular. Bu vaxt baba baxıb gördü ki, Rıbka uşaqların arasında yoxdur. Soruşdu:

– Hamı Rıbka?

Hamı qorxudan susub dillənmirdi. Axı Rıbka onun nəvəsiydi. Burda qoca yaxşı bir məftillə Komarın üstünə düşdü. O isə hər şeyi danışdı, təkə tozağacı qabığından düzəldilmiş borunu donuzun quyruğuna keçirdiyini və quyruğu berkdən dartaraq onu incitdiyini örtbasdır elədi.

Mixey baba daha gözləmədən kəndə qaçdı, camaatı yığdı. Kişilər hamısı yulafı, çovdarı, kartofu xilas etməyə atıldılar, bu işi bitirib tez çayı keçərək meşəyə doldular və hər tərəfə səpələndilər. Beləliklə, bütün gecəni axtarışda oldular. Mitrofan dayı xüsusi işarə ilə siqnal verərək meşədəkiləri öz yanına çağıranda günəş xeyli qalxmışdı. Mitrofan dayı kolun üstünə sərilməmiş ağ köynəyi görəndə kimi kolun dibinə nəzər saldı. Burada ətcə-lütçə Rıbka mamırların arasına girərək şirin-şirin yatırdı. O necə də işbilən imiş – yaş köynəyini sıxaraq kolun üstünə sərmiş, qurutmuşdu. Kişilər yığışaraq evə şən ovqatda qayıtdılar, bir qədər dilxorçuluq onda idi ki, donuz tapılmışdı, görünür, onu canavar yemişdi. Və bu məsələ də xeyirliklə

aydınlaşdı; məlum oldu ki, Matroşka hələ axşam öz sahibinin yanına, Metrenin yanına qayıtmamışdır. O gün yığıncaqda qərara alındı ki, başqa kəndlərdə olduğu kimi, bizdə də gerek özümüzün esil çobanımız olsun və uşaqlara bu iş bir daha tapşırılsın, bu çətin işlə onlara əziyyət verildiyi yetər. Onlara tək birçə iş həvalə olunsun: qazlara baxmaq. Qazlar isə bütün günü çayda olurlar. Onlara baxmaq asandır.

İndi bizim uşaqlar Moskvaya qorxusuz-hürküsz “getdilər”.

GÜLƏŞÇİ VƏ AĞLAĞAN

Nədənsə Moskva zooparkında heç kim Ağlağan ləqəbli ayının hamilə olduğuna fikir vermədi və doğuşa heç bir hazırlıq görmədən onu qışlamaqla üz-üzə qoydular, heç altına saman belə döşəmədilər. Göz yumdu vətəndaşlar! Güləşçi ləqəbli azman boz ayı isə divarın girtisində məskunlaşdı. Ağlağan öz igidindən fərqli olaraq üzbəüzdəki divarın dibində, açıqlıqda və yuxarıda özünə yer seçdi. O, açıq hava altında olsa da, uduzmadı. Qışda hava yüngül istiləşən kimi ərinyən qarın suyu axaraq Güləşçinin yatdığı kahaya doldu və o, suyun içində üzdü.

Ayı meydançasının ortasında bir ağac bitmişdi, gövdəsinə dəmir örtük vurmuşdular ki, ayılar qaşınanda özlərini ona sürtüb korlasınlar. İndi Güləşçi, vəziyyətinin son həddə çatdığı bir vaxtda dəmir-ləri ağacın gövdəsindən dartıb qoparmış, gövdənin qabığı soyaraq öz nəm kahasına aparmışdı. O, ağacın qabığını bacardığı qədər soymuşdu. Ağacın lap başına dırmanaraq oradan yığılmış, əzilmiş, əzilen yerini uzun müddət pəncəsiylə sürtdükdən sonra acıqlanmış, donquldayaraq, nəhayət, əlinə keçən son qabıqları kahaya apararaq sərüb üstündə uzanmışdı.

Doğuş vaxtı çatdı. Zooparkın xidmətləri, bunu sözsüz ki, gözlə-mirdilər. Xəbər tutan kimi, Ağlağanın üstünə yuxarıdan bir bağlama saman tökdülər. Əlbəttə, o, buna çox sevindi, samanın üzərində rahatca yataqlandı. Güləşçi də deyəsən, buna laqeyd qalmadı, asta-asta onun yuvasına doğru getdi. Müşahidəçilər həyəcanlandılar. Qorxdular ki, Güləşçi Ağlağanın əlindən balalarını alıb əzib öldürər. Ağlağan, əlbəttə, öz balalarının atasının hərəkətinə diqqət yetirdi və ona meydançanın ortasına qədər gəlməyə imkan verdi. Qəflətən yerindən qalxaraq ona yaxınlaşdı və dərhal sifətinə elə bir zərbə

endirdi ki, nəhəng ayı yerə sərildi, əzilmiş başını pəncələrilə ördü. Belə olduqda ana ayı öz balalarının yanına qayıdaraq uzandı və gözlərini döyülmüş ata ayıdan bir an belə ayırmadı. Bir az dincəlib ayağı əvəzinə, Güləşçi qarnı üstə sürünməyə başladı. Yarım addım süründükdən sonra dayanır, ana ayının üzünə baxır, onun acıqlı nəzərlərini oxuyan kimi yenə uzanır, kələkbazcasına yarım addım irəliyə sürünür və beləliklə, budur o kahaya qədər çatdı. Beləliklə, o, Ağlağanın sayıqlığını üstələyə bildi. O hər dəfə hazır idi ki, ana ayının bir çepəki baxışından üzüqoylu düşərək pəncələrilə sifətini örtsün. Ana ayıda Güləşçiyə elə bil bir inam, bir arxayınçılıq yarandı. Hətta o daha ata ayıdan nəzərlərini çəkərək bala ayıları yalayır, quldura sarı baxmaq belə istəmirdi. Bundan istifadə edən ata ayı əlverişli bir məqam düşən kimi ildırım sürətilə sıçrayaraq qabaq pəncələrilə samanı topaladı, haradasa yarım qotman¹ həcmində başının üzərinə qaldırdı və dal pəncələri üstə cəld öz kahasına qaçdı, samanı ağac qabıqlarının üstünə tökdü, sərələnərək rahatlandı. İndi, ana ayı, yaxın gəl görüm, necə gəlirsən! Hara?!

Qabığı soyulmuş ağac hələ də oradadır. Ağlağan balalarını dünyaya gətirdiyi həməni yerdəcə, böyüməkdə olan yeniyetmə ayılarla oynayır. İzdiham içindən tez-tez belə bir sual eşidilir: görəsən, bu ayılar nəyə görə bu ağacın qabığını soyublar? Onda, kimsə ayıların ailə aşinalığından danışır və sonra da nəticə çıxararaq deyir:

– Nə demək olar ki, atalar! Atalar belə olur!

DANIŞAN DOLAŞA

Aclıq ilində başıma gələn bir hadisəni danışmaq istəyirəm. Pəncərəmin qabağına dimdiyi sarıca zıqlı gənc bir dolaşa öyrəşmişdi. Görünür, o, yetim idi. Mənim isə evimdə o vaxtı düz bir kəsə qarabaşaq yarması vardı. Elə özüm də həmişə qarabaşaq yarmasından hazırlanmış sıyıqla dolanırdım. Hər dəfə dolaşa balası uçub gələn kimi ona yarmadan səpir və soruşurdum:

– Sıyıq istəyirsən, gicbəsər?

O isə dənələnər və uçub gedərdi. Bütün günü, bütün ayı beləcə. Mənsə çalışırdım ki, “Sıyıq istəyirsən, gicbəsər?” sualıma ondan: “İstəyirəm!” cavabını alaydım.

¹ Qotman – tayaya vurulmaq üçün koma şəklində yığılmış ot

O hər dəfə sarıca dimdiyini açar, qırmızı dilini mənə göstərərdi. Yaxşı, – deyə inciyən təhər oldum bir gün və bu yarmadan ötrü sandığımı açanda orada heç nə görmədim. Oğrular silib-süpürmüş-dülər. Hətta boşqabda yarım dəne xiyar qoymuşdum – onu da aparmışdılar. O gecə ac yatdım. Və səhərəcən yerimin içində eşələndim. Səhər güzgüyə baxanda elə bildim ki, sir-sifətim göyərüb.

Tuk-tuk! – pəncərəni döydülər.

Baxdım ki, həməni dolaşa pəncərəmin şüşəsini dimdikləyir.

“Hazır ətdir! Tutub yeyəcəyəm!” – deyə beynimdə bir fikir dolaşdı.

Pəncərəni açıb “hop!” onu tutmaq istəyirəm. O isə “pırr” elə-yörək uçur ağaca. Mən pəncərəyə çıxıb ağacın budağına atıldım. O, yuxarı qondu. Mən ardınca. O, ağacın lap uca budağına qondu. Mən artıq oraya çıxa bilmədim, çünki budaq nazik idi və yellənirdi. O isə haramzadə, yuxarıdan üzümə baxaraq nə desə yaxşıdır:

– Sı-yıq is-tə-yir-sən, gic-bə-sər?..

XROMKA

Mən qayıqda üzdükcə ardımca Xromka adlı əhliləşmiş ov ördəyim üzürdü. Bu ördək vəhşi ördəkdən dönmə idi. İndi isə mənə – insana xidmət edir, öz səsile yaşılbaş çöl ördəklərini aldadaaraq mənim ovçu komama gətirirdi.

Mən hara üzürəm, Xromka da mənim ardımca üzür, başı nəyəsə qarışanda, döngənin arxasında gizlənərək bircə ağız çağırıram: “Xromka!” – və o, hər şeyi ataraq dərhal mənim qayığımın yanına uçub gəlir, yenə mən hara gedirəmsə, o da mənim arxamca.

Bu Xromka ilə başımıza bir bədbəxtlik gəldi! Ördək balaları çıxanda biz onları ilk öncə mətbəxdə saxlayırdıq. Bunu siçovul duymuş, küncdən deşik açaraq mətbəxə soxulmuşdu. Biz o zaman özümüzü çatdırdıq ki, artıq siçovul ördək balalarından birinin pəncəsindən tutaraq həməni deşiyə doğru sürüyürdü. Ördək balası ilişdi, siçovul qaçdı. Biz deşiyi tutduq. Amma ördəyimizin pəncəsi sınıq qaldı.

Onun pəncəsini sağaltmaqdan ötrü çox əlləşdik – bağladığımız bintlədik, yağ çəkdik, dərman tozu səpdik – heç nə kömək eləmədi: ördək balası ömürlük olaraq topal qaldı.

Dünyanın bütün şikəst quşlarına və heyvanlarına yazıq olsun! Onlarda qanuna oxşar bir adət var: xəstənin sağalmasını istəməzlər, zəifə yazıqları gəlməz, əksinə öldürərlər. Bir hində yaşadığı ördəklər, toyuqlar, hind toyuqları, qazlar – hamısı tökülüşüb Xromkanı dimdikləyirdilər. Xüsusilə qazlar dəhşətli idi. Adam düşünür ki, ördək balası nə olan şeydir ki, belə bir nəhəng quş üçün, yəqin ki, baş qoşmaz. Amma yox, qaz uçacaq hirsə hücum çəkərək bu ördək beçəsinin üstünə fısıldayar, lap buxar çəkicinə oxşayan bir fısıltıyla.

Bu balaca, axsaq ördək balasında nə ağıl ola bilər axı. Bununla belə o, öz meşə qozu boyda olan başıyla düşünüb dərk etmişdi ki, onun yeganə xilasını insandır.

Bizim insancasına ona yazığımız gəlirdi. Cürbəcür cinsdən olan bu rəhmsiz quşlar isə, sanki onun həyatına son qoymaq istəyirdilər. Qəribədir, əgər ayağımı siçovul sındırıb şikəst etmişdisə onun nə günahı vardı görəsən?

Və biz insancasına sevirdik balaca Xromkanı.

Biz onu nəzarətə götürdük, müdafiə elədik, o, ancaq və ancaq bizimlə hərlənməyə başladı. O böyüyəndə biz o biri ördəklər kimi onun qanadlarını kəsmədik.

Vəhşi ördəklər təbiəti özlərinə vətən hesab eləyirdilər və həmişə ora can atırdılar. Xromkanısa bizdən ayrılaraq uçub getməyə bir yeri yox idi. Evimizi öz evi bilirdi. Beləcə, insanlara qaynayıb-qarışmışdı Xromka.

Elə ona görədir ki, indi mən ördək ovuna gedəndə, yəni qayıqla üzəndə, mənim Xromkam özü ardımca üzür. Geri qalır, sudan qopur, uçub yaxınlaşır. Su ayrıcında balıqlara başı qarışır, kolların arxasına keçirəm, gizlənərək bircə ağız: “Xromka!” çağırmağımı görürəm; dərhal yanıma uçur mənim sevimli quşum.

YARİK

Talada – köhnə, qaralmış ağac kötüklərinin hündərinə çoxlu uca küknar ağacı, qırmızı çiçəklər var idi. Onlardan bütün tala qırmızıya çalır. Əslində talada yarısı göy, yarısı sarı rəngdə olan ivanda-marya çiçəkləri, yəni, ala-bəzək bənövşələr üstünlük təşkil edirdi. Burada həm də çoxlu bəyaz çobanyastığı, zıncırovgülü, göy rəngli zəngçiçəyi, çəhray rəngli ququ donu çiçəyi və digər güllər, çiçəklər vardı. Amma qırmızı küknarlardan bütün tala, sanki qırmızıya boyan-

mışdı. Köhnə və qaralmış kötüklərin yanında hələ dəyib-sulanmış şipşirin çiyələk də tapmaq olurdu. Yay vaxtı yağışın qətiyyəti maneviliyi yoxdu. Mən yağışdan küknar ağacının altında daldalandım. Bu quru yerə çoxlu ağcaqanad yığılmışdı, onlar da yağışdan qaçıb sığınmışdılar buraya. Çəkdiyim qəlyanla nə qədər üstüyə bassam da xeyri olmadı – onlar mənim itim Yariki çox incitdilər. Ocaq qalalmalı oldum. Küknar qozalarından qalanmış ocaqdan qalxan qatı üstü tezliklə ağcaqanadlardan bizi qurtardı və onları yağışın altına qovladı. Ancaq biz ağcaqanadlarla haqq-hesab çəkib qurtarmağa macal tapmamış yağış kəsdi. Yay yağışı – əsil həzz deməkdir.

Hələ biz yarım saat da küknar ağacının altında oturub gözləyəsi olduq; quşların dənənməyə çıxmasını, yaş otluğa yeni izlər düşməsini gözlədik.

Beləliklə, qırmızı talaya çıxan kimi “axtar, dostum!” deyərək, Yariki buraxdım.

Hərdən mən Yarikin burnuna paxıllıqla baxıram və fikirləşirəm: “Bax, mənim belə bir “aparatom” olsaydı, yürürədim bu çiçəkləmiş qırmızı talada küləyə qarşı və tutardım, tutardım mənə lazım olan qoxunu!”

– Hə, di durma, axtar, a vətəndaş! – deyərək olaraq səsləndim öz dostuma.

Və o, qırmızı tala boyunca hərlənməyə başladı. Tezliklə meşənin kənarında, bir ağacın altında Yarik ayaq saxladı, hündəvəri möhkəmcə qoxuladı, üzümə çəpəki baxaraq çox ciddi görkəm aldı, ardıcıl olaraq onu izləməyimi bildirdi: biz biri-birimizi sözsüz başa düşürük. O məni öz arxasınca aramla çəkib, özü isə büzüşüb sinərək lap tülküyə oxşadı.

Biz elə qatı pöhrəliyə gəlib çıxdıq ki, bura ancaq Yarik girə bilirdi. Onu isə mən tək buraxmaq fikrindən vaz keçdim. Əgər onu yalnız buraxsaydım, quşlara aludə olardı, onların üzərinə atılar, özünü tamamilə isladar, mənim təlimlərə çəkdiyim zəhməti puça çıxarardı. Mən onu təəssüflə geriye çağırmaq istəyirdim ki, birdən o, öz qanada oxşayan, gözəl quyruğunu bulayaraq üzümə baxdı. Mən anladım. Sanki o deyirdi:

– Onlar burada gecələmiş, talada dənənmişlər.

– Bəs, neyləməli? – deyərək mən soruşdum.

O, çiçəkliyi iyələdi; iz yox idi. Hər şey aydın oldu: burada yağış bütün izləri yumuşdu. Bizim tutub gəldiyimiz izlər isə ağacların altında olduğuna görə itməmişdi. Bizə yenidən dövrə vurmaq lazım

idi. Yarık isə heç yarım dövrə vurmamışdı ki, çox da böyük olmayan, qalın bir kolluğun yanında dayandı. Deyəsən tetra quşlarının qoxusunu hiss etmişdi. Ona görə də çox qərribə bir duruş almışdı, kaman kimi yığılmışdı, quyruğu daha da gözəl görünürdü. Mən onun yanına tələsdim, baxdım və pıçiltıyla dedim:

– Əgər mümkündürsə, yeri!

O dartındı, irəliyə doğru addım atmaq istədi, amma bunu çox sakit etdi. Beləcə ilk addımını ataraq tezliklə kolun başına bir dövrə vurdu və mənə belə bir bilgi verdi:

– Onlar yağış yağanda burda olmuşlar.

Və o, artıq tam yeni izləri götürərək, quyruğunun uzun tüklərini torpağa toxunduraraq getdi.

Güman ki, bizi eşidərək, onlar da irəliyə getmişdilər. Mən bunu Yarikin üzünə baxanda bildim; elə bil o öz dilində mənə deyirdi:

– Onlar qabağımızca gedirlər, özləri də çox yaxındadırlar. Onlar böyük bir ardıc kolluğuna girmişdilər. Və burada Yarık son dəfə ölü sükutuna bənzər bir duruşla marığa yatdı. Bu ana qədər onun ağzını açaraq öz çəhrayı dilini çıxarmağa və ləhləməyə vaxtı olsa da, artıq gec idi, çənəsi möhkəmcə sıxılmışdı, yalnız dilinin ucunu macal tapıb içəri çəkə bilməmişdi və indi dodaqlarının arasından çəhrayı gül ləçəyi kimi görünürdü. Elə həmənlə gül ləçəyinə oxşayan dilin ucuna bir ağcaqanad qonmuşdu, qonub da bəs deyincə sormuşdu onun qanını. İndi sorduğunu “boşaldırdı”, açıq-aydın görünürdü, itin tünd qəhvəyi rəngli burnunun ucu əzabdan necə titrəyirdi, iydən necə “rəqs” edirdi. Amma gec idi. Əgər o, ağzını açsaydı, özünü saxlaya bilməzdi; bir ağız da olsa hürə bilərdi və quşları qorxudaraq hürkərdi.

Mən Yarık qədər təlaşlı deyildim. Ehtiyatla yaxınlaşdım, çırtmayla onun dilinin ucundakı ağcaqanadı cəld vuraraq saldım və gözəl Yarikin duruşunu böyürdən seyr etməyə başladım. O, qanada oxşayan quyruğunu beli ilə bir tarazda şax saxlayaraq fərağat dayanmışdı. Amma iki gözündə bütöv bir həyat ifadə olunurdu onun. Quşların kolluğun arxasına səssizcə keçməsinə imkan verməmək məqsədilə mən, kolluğun başına chmallica fırlanaraq Yarıklə üz-üzə dayandım. İndi quşların uçmaqdan başqa yolları yox idi.

Biz xeyli vaxt beləcə dayandıq. Əlbəttə, onlar kolluqda yaxşı bilirdilər ki, biz iki tərəfdən yolu kəsmişik. Mən bir addım kolluğa sarı atdım və ana tetra quşunun səsini eşitdim. O qaqqıldayaraq balalarına deyirdi:

– Mən uçum, baxım, siz isə hələlik oturun.

Və qorxunc bir pıçiltıyla uçdu.

Əgər o, mənim üstümə uçsaydı, Yarık yerindən tərpənməyəcəkdi və əgər lap onun başının üstündən uçmuş olsaydı belə, yenə də unutmayacaqdı ki, əsas qənimət kolluqdadır. Belə bir məqamda isə uçan quşun dalıyca qaçmaq dəhşətli bir səhv olardı. Birdən təxminən toyuq boyda olan boz rəngli ana tetra quşu havada mayallaq aşaraq az qala Yarikin burnunun ucunacan yerə endi, lap az qalmış sakitcə uçdu, onu öz çığirtısıyla yayındırmağa, özünə cəlb etməyə başladı:

– Qov da məni! Mən ki, uça bilmirəm!

Və təxminən on addım aralıda ölü kimi dəydi yerə və uca, qırmızı rəngli çiçəkləri tərpədə-tərpədə otluqda qaçmağa başladı.

Yarık buna tab gətirə bilmədi, illər uzununu ona verdiyim təlimi unudaraq götürüldü.

Hiylə baş tutdu. Ana quş iti əsas hədəfdən yayındırdı və kolluğa sarı çığırdı. Və görünür, balalarına: “Uçun, hərəniz bir tərəfə uçun!” əmrini verdi, özü isə meşənin üstündə yoxa çıxdı. Gənc tetra balalarının hərəsi bir səmtə uçdu. Yəqin ki, Yarık “– Sən axmaqsan! Sən axmaqsan!” – sədalarını onlardan eşitdi.

– Geriyə dön! – deyə mən öz havalanmış dostumu səslədim.

Sakit və məlum bir səslə ondan soruşdum:

– Sən neylədin, axı?

O, yerə çökdü.

– Di dur, gəl görüm!

Təqsirkarcasına sürünür, başını dizlərimin üstünə qoyur, bağışlanmasını sanki xahiş edirdi.

– Yaxşı, – kolluqda çömbələrək, deyirəm mən, – gəl yanıma, fərağat otur və səsin çıxmasın. İndi biz səninlə bu qaragüruhun başına gör nə oyun açacağıq.

On dəqiqədən sonra mən tetra quşu balalarının səsiylə fit çalmağa başladım:

– Fiu, fiu!

Yəni: “Sən hardasan, ana?”.

– Qouq, qouq!

Yəni: “Gəlirəm!”.

Bu dəm ayrı-ayrı səmtlərdən mənim tək fitlədilər.

– Sən hardasan, ana?

– Gəlirəm, gəlirəm! – bütün balalara o cavab verdi. Tetra cücelerinin biri lap mənim yaxınlığımda fitləyir. Mən isə cavab verirəm.

O mənə sarı yüyürür. Budur, mən onu görürəm. Otlar düz dizlərimin yanında tərpenir.

Yarikin gözlərinə baxaraq onu yumruğumla hədələyirəm və tez ovcumla otluğun tərpenən yerini örtərək göyərçin boyda boz rəngli bir tetra balasını götürürəm.

Yarikə sakitcə:

– Al, qoxula, – deyirəm.

O, burnunu yana çevirir: görünür, hürməkdən özünü saxlaya bilməyəcəyindən qorxur.

– Yox, əzizim, yox, – fağır-fağır ondan xahiş edirəm, – bir qoxula bunu, qorxma.

İyləyir. Özü də parovoz kimi.

Bu onun üçün ən dəhşətli cəza idi.

İndi mən cəsərlə fitləyirəm və bilirəm ki, ana tetra mütləq yanıma gələcək. Çünki bütün balalarını yığacaq, tək bircəciyi çatmayacaq və onun arxasınca hökmən gələcəkdir.

Mənim tutduğumdan başqa cəmi yeddi bala idi. Onlar bir-bir analarını tapdıqca səslərini kəsirdilər. Yeddisi də susdu. Onda mən səkkizincinin əvəzinə soruşdum:

– Sən hardasan, ana?

– Gəl yanımıza, – o cavab verdi.

– Fiu, fiu! – dedim. Yəni “Yox, siz gəlin mənim yanıma!”.

O gəlir, qaçır, dayanır, yenə gəlir. Otluğun gah orasında, gah burasında butulka kimi boğazı görünür. Arxasınca bütün cücələri gəlir. Hamısı məndən iki addım aralıda oturublar.

Gözlərimlə Yarikə deyirəm:

– Bax, birdən ağılın çaşar, ha!

Və tutduğum bala tetranı buraxıram. O, qanadlarını kollara çıxır. Onun ardınca bütün quşlar pırıltıyla uçub yox olurlar.

Biz isə kolluqda dayanaraq onların ardınca baxır və içimizdən qəribə bir sevinc hissi keçir:

– Bax, vətəndaşlar, adamın başına belə oyun açarlar!

XƏYANƏTKAR KOLBASA QIÇASI

Yarik gənc Ryabçiklə dostluq edir, bütün günü onunla oynayırdı. O, bir həftə beləcə oynamaqla günün keçirdi. Sonra biz şəhərdən meşədəki tənha və kimsəsiz evə köçdük. Yarik Ryabçikdən altı verst aralıya düşdü. Mən yerlənib-yataqlanmağa macal tapmamış, yan-

yöreni nəzərdən keçirməmiş Yariki itirdim. O yoxa çıxdı. Mən bütün günü onu axtardım, bütün gecəni yatmadım, hər saat terrasa çıxaraq onu çağırdım. Səhəri günü elə yenicə yığışdırdım ki, şəhərə, milis idarəsinə xəbər verməyə gedəm, bu vaxt uşaqlarım gəlib çıxdı; yanlarında da Yarik. Sən demə, o, Ryabçikgilə qonaq gedibmiş. Yox, mən itlərin dostluğunun əleyhinə deyiləm, amma imkan da vermək olmaz ki, Yarik özbaşına xidməti işindən uzaqlaşsın, çıxıb getsin.

– Belə yaramaz, – mən ciddi səslə dedim. – Qardaş, belə xidmət olmaz. Bunlar bir yana, sən həm də buruntaqsız getmişən. Deməli, səninlə hər üzbəüz çıxan adamın səni güllələməyə ixtiyarı olub. Sən nə qədər səfehlik etmişən!

Mən onu acıqlı səslə məzəmmət etdim. O isə günahkarcasına məni dinlədi. Elə bil otların üstündə uzanaraq təlaşla məni dinləyən məğrur, qızılı rəngli, İrland cinsli Yarik deyil, hansısa bir kürən, düşüb-itmiş, atılmış tısbağaya oxşayan bir it idi.

Bir qədər mehriban səslə:

– Daha özbaşına Ryabçikin yanıma getməyəcəksən, eləmi? – deyə soruşdum.

O düz sinəmə atıldı. Bu, o demək idi ki:

– Heç vaxt getməyəcəyəm, mehriban sahibim.

– Yaxşı, bəsdir! – deyə ciddi səslə dedim və onu bağışladım. O otluqda yumbalandı, qalxıb silkələndi, yenidən həmin gözəl Yarikə çevrildi.

Biz bir qədər, yəni, cəmi bir həftə mehribanlıqla yaşadığımız o yenidən harasa yoxa çıxdı. Tezliklə uşaqlarım mənim təşviş içində olduğumu bilərək qaçqını tapıb gətirdilər; sən demə, o yenə Ryabçikin yanına qeyri-qanuni təşrif buyurubmuş. Bu dəfə mən ona heç nə demədim, zirzəmiyə salaraq uşaqlarımdan xahiş etdim ki, gələn dəfə belə bir şey baş versə, təkçə mənə məlumat verməklə kifayətlənsinlər. Özü də orada onu yemləmək gərək deyil. Heç geriyyə də gətirməsinlər. Mən istəyirəm ki, o özxoşuna qayıtsın.

Mənim “səyyahım” qaranlıq zirzəmidə bir sutka qaldı. Sonra yenə əvvəlki kimi onunla ciddi danışdım və bağışladım. Zirzəmi cəzası öz təsirin cəmi iki həftə saxlaya bildi. Uşaqlarım şəhərdən hövlnak gəlmişdilər:

– Yarik bizdədir!

– Ona heç nə verməyin, – deyə tapşırıdım mən. – Qoyun, aclıq keçirib özü qayıtsın. Mən burada onu yaxşıca qarşılayaram.

Bir gün ötdü. Axşam düşdü. Mən lampanı yandıraraq divanda əyləşdim və kitab oxumağa başladım. İşığa çoxlu kəpənəklər,

böcəklər uçub gəlmişdi. Onlar çırağın başına hərlənərək kitabın üstünə, boynuma, başıma tökülür, saçlarıma dolaşaraq vızıldayırdılar.

Terrasa açılan qapını bağlamaq olmazdı. Çünki bu Yarikin gələ biləcəyi yeganə yol idi. Mən pərvanələr, cücülərə fikir vermirdim. Kitab çox maraqlı idi. Meşədən əsən ipək kimi meh isə nəgmə oxuyurdu. Mən həm oxuyur, həm də meşədən əsən təranələri dinləyirdim.

Birdən, elə bil, gözümə nəşə göründü. Cəld başımı qaldırdım, heç nə yox idi. İndi elə dirsəklənib oturmuşdum ki, başımı kitabdan qaldırmadan belə kəndəri nəzarətdə saxlaya bilirdim. Bir azdan orada gözümə nəşə kürən bir şey dəydi. Və yavaş-yavaş, kətlin başına burulmadan divanın altına süründü. Düşündüm ki, bu siçan deyil, çünki siçan olsaydı yüyürüb keçərdi, yəqin, sürünməzdi. Amma tanış, qeyri-müntəzəm bir nəfəsi duydum və bildim ki, Yarik divanın altındadır, düz mən oturmağım yerin altında. Bir qədər də oxudum və gözlədim. Amma səbrim çatmadı. Qalxıb terrasa çıxdım və başladım Yariki gah ciddi və mehriban, gah bərkədən, gah yavaşdan, gah fitləyərək çağırmağa. Beləliklə, mən onu inandırmağa çalışdım ki, guya divanın altında olmağından xəbərim yoxdur. Sonra mən kəpənəklər, cücülər girməsin deyərək qapını örttdüm, bərkədən dedim:

– Hə, yəqin daha Yarik gəlməyəcək. Şam yeməyinin vaxtıdır.

“Şam yeməyi” ifadəsini Yarik əla başa düşür. Mənə elə gəldi ki, sözlərimi deyib bitirdikdən sonra divanın altında hətta onun nəfəs alması da kəsildi.

Mən ovçu kətlimin üstünə ehtiyat üçün hissə verilmiş kolbasa qoymuşdum. O qalib quruduqca daha da dadlı olur. Mən qurğaz ovçu kolbasasını çox sevirəm və həmişə Yariklə birgə yeyirəm. Bəzən siyirməni çəkəndə yüngül səsdən yatmış Yarik dərhal oyanır, yerindən sıçrayaraq yay kimi gərilir, kətlin yanına yüyürür, parıldayan gözləri işıqlanırdı.

Mən siyirməni çəkdim – divanın altında sükutdu. Amma dizlərimi aralayıb aşağıya baxıram: onun yarıkürən burnu döşəmənin üstündə görünür ki?! Yox, onun burnu görünür. Bir dilim kolbasa kəsib ağızıma qoyuram, marçamarçla çeynəyirəm və gözümlə ucuyla baxıram: yox, onun quyruğu döşəməni döyəcləmir. Başlayıram ehtiyat eləməyə; bəlkə mən intizar çəkdiyimdən nəşə kürən bir kölgə görünüb gözlərimə, bəlkə heç Yarik divanın altında zadda yoxdur? Ağılıma gətirə bilmirəm ki, onu hədsiz sevdini bir şeylə –

kolbasayla cəzb etmək mümkün olmasın. Hərdən mən bir qıça kolbasa kəsərək qabığını soyur, iki barmağımla bir qırağından yapışaraq götürürdüm havada elə saxlayırdım ki, Yarik burnunu uzadaraq marıtlayır, marıtlayır və birdən yuxarıya atılırdı. Əgər çatdıraraq kolbasanı onun ağızından xilas edirdimsə, olimi eləcə yuxarıda saxlayır, onu barmaqlarımın ucundan asılmış kolbasayla şirnikləndirirdim, Yarik isə dal ayaqları üstə lap adam kimi dayanardı. Mən həmin vəziyyətdə yeridikcə o da iki ayağı üstə arxamca gəlir, əllərini adam kimi sallayır, otağı bir, iki, bəzən də bir neçə dəfə dövrə vurardı. Ümid edirəm ki, gələcəkdə kolbasanın köməyi ilə ona insan kimi yeriməyi tam öyrədə biləcəm, haçansa şöhrət gəzintilərinin birində öz kürən quyruqlu dostumla qol-qola gəzəcəyəm.

Və beləliklə, Yarikin kolbasanı necə sevdiyini bildiyimdən onun divanın altında olduğuna inanmırdım. Sonuncu təcrübəni edirəm: döşəməyə kolbasa çıxması yox, qabığını atıram və müşahidə edirəm. Amma nə qədər diqqətlə baxsam da, heç nə gözümə çarpmır. Di gəl, kolbasanın qabığı elə bil, özü-özünə yoxa çıxır. Bir də təkrarlayıram elədiklərimi və nəhayət, bir göz qırpmında kolbasa qabığını sümürən dili görürəm.

Yarik burada, divanın altındadır.

İndi mən kolbasanın buruncuqlu ucundan kəsib buruncuğa sap bağlayır, divanda oturmağım yerdəcə dizlərimin arasından aşağıya sallayıram. Dil göründü. Mən sapı çəkdim – dil yox oldu. Bir az gözləyib yenə sallayıram. Bu dəfə burnu, dalıyca da pəncəsi göründü.

Daha gizlənqaç oynamaq lazım deyil: mən onu görürəm, o da məni. Kolbasa qıçasını yuxarıya qaldırıram. Yarik dal pəncələri üstə ayağa durur.

– Buyurun, cavan oğlan!

İLK DURUŞ

Mənim kiçik tulamın adı Romuldu. Amma mən onu daha çox Roma deyərək çağırıram, ya da sadəcə olaraq Romka deyirəm, hərdən isə bir az şişirdərək Roman Vasilyeviç adlandırırım onu.

Hər şeydən öncə bu Romkanın pəncələri və qulaqları böyüyür. Onun qulaqları elə böyümüşdü ki, aşağıya baxanda sallanaraq gözlərini örtürdü. Uzun pəncələri isə daim ora-bura ilişir və o mayallaq aşırırdı.

Bu gün belə bir şey baş verdi. O, zirzəmidən daş pilləkənlə üzü yuxarı qalxırdı. Pəncəsizlə kərpic parçasına toxundu və ixtiyarsız olaraq üzünə aşağı diyirdi. Kərpic pillələri sayı-saya aşağıya yuvarlandıqca Romka buna çox təəccüb etdi, yuxarıda dayanıb qulaqlarıyla gözlərini örtmüşdü. O, bir xeyli aşağıya baxdı. Bundan ötrü gah başını bir tərəfə, gah da o biri tərəfə əyirdi ki, qulaqları gözlərinin üstündən sürüşsün və o, baxsın.

– Belə-belə işlər, Roman Vasilyeviç! – dedim, – kərpic elə bil diridir, gör necə də çapır!

Roma ağıllı-ağıllı mənə baxdı.

– Çox da mənə baxma, – dedim, – maymaqlıq eləmə, birdən kərpic var gücünü toplayaraq üzünə çapır və bir dənəsini vurur sənənin burnuna.

Roma üzünü yana çevirdi. Deyəsən, o çox istəyirdi ki, aşağıya qaçıb yoxlasın və görsün: bu ölü kərpic nədən birdən-birə dirildi və üzünə aşağı diyirdi. Amma aşağı düşmək çox təhlükəli idi; birdən kərpic onu tutub dartar qaranlıq zirzəmiyə.

– Neyləmək lazımdı, bəs? – soruşdum mən. – Aradan çıxmaq lazımdı?

Roma tək bircə anlığa üzümə baxdı, mən onu yaxşı anlayırdım; o, mənə demək istəyirdi:

– Mən özüm də fikirləşirəm ki, necə aradan çıxım? Necə çevrilim ki, o, mənim quyruğumdan qəfil yapışmasın?

Yox, bu mümkün olan şey deyil. Beləliklə, Roma xeyli bu vəziyyətdə dayandı. Bu, onun ilk duruşuydu. Düzdü, ölü bir kərpic parçasını marıtlasa da, o, otlar arasında ov quşlarının iyini almış özündən böyük itlər kimi eynən dayanmışdı.

Vaxt ötdükcə bu işin sonu Romkaya daha da qorxunc görünürdü. İt hissiyyatına görə belədir: düşmən nə qədər ölü kimi səssiz dayanırsa, qəflətən dirilib sıçrayanda bir o qədər dəhşətli olur.

– Beləcə dayanıb gözləyəcəm, – Romka qətiyyətlə düşünür. Ona elə gəlir ki, kərpic də pıçıldaıyır:

– Beləcə gözləyəcəm mən də.

Kərpic lap yüz il də düşdüyü kimi qala bilər. Amma canlı tula çətin – yorulub və titrəyir.

Soruşuram:

– Neyləyək indi bəs, Roman Vasiliç?

O öz dilində cavab verir:

– Məgər hüzmək olar?

– Haydı, – deyirəm, – hür!

Romka hüzdü və kənara sıçradı. Qorxudan ona elə gəldi ki, kərpic oyandı və azacıq tərpendi. Uzaqdan baxır – yox, deyəsən, kərpic aşağıdan çıxmır. Oğrun-oğrun, ehtiyatla aşağıya baxır: ordadır.

– Görəsən, bir də hüzmək olar?

Hürür və kənara sıçrayır.

Bu vaxt hüzmək səsinə Romanın anası Ket yüyürüb gəldi. Balasının hüzdüyü yerə gözlərini zillədi və aramla pillə-pillə aşağı enməyə başladı. Roma, əlbəttə, artıq hüzməyinə ara vermişdi, bu işi anasına etibar etmişdi, özü isə aşağıya indi xeyli cəsarətlə baxırdı. Ket bu qorxunc kərpicin üstündə Romanın pəncəsinin iyini duydu, onu qoxuladı, kərpicin tamamilə ölü və təhlükəsiz olduğu qənaətinə gəldi. Sonra hər ehtimala qarşı hündərdə nə varsa, hamısını iylədi, şübhəli heç nə tapmadı, başını yuxarı qaldıraraq gözlərilə Romkaya dedi:

– Mənə elə gəlir ki, burda hər şey qaydasındadır.

Bundan sonra Romul sakitləşərək quyruğunu buladı. Ket yuxarı qalxmağa başladı, o isə anasına yetişərək şıltaqcasına onun qulağını didişdirməyə başladı.

DƏHŞƏTLİ GÖRÜŞ

Bütün ovçulara məlumdur ki, ov tularına təlim keçərkən müəyyən çətinliklər olur. İtlər adətən, quşları axtarmaqdansa daha çox heyvanların arxasınca – pişiklərin, dovşanların ardınca qaçmağa meyil edirlər.

Bir dəfə Romkanı öyrətməyə çıxarkən biz bir talada təlim keçməli olduq. Qəfildən talada bir çöl pişiyi peyda oldu. Romka mənim sol tərəfimdə idi, çöl pişiyi isə sağ tərəfimdə. Və burada dəhşətli bir qarşılaşma baş verdi. Bir anın içində çöl pişiyi geriyyə çevrilərək götürüldü. Onun ardınca Romka şığıdı. Mən macal tapıb nə fişırıq çala bildim, nə də “tubo!” – yəni, “olmaz!” qışqıra bildim.

Bu böyük səhərdə bir dənə də olsun ağac yox idi ki, çöl pişiyi dırmaşaraq canını itdən xilas etsin. Hər tərəf kolluq və talalıq idi. Mən Romkanın izlərini nəm torpaqda, palçıqda, gölməçələrin qırağında, çeşmələrin qumluqlarında axtara-axtara, lap tısbağa kimi asta-asta gedirəm. Qurulu-yaşlı bir neçə taladan adladım, iki çeşmə boyunca axtarış apardım, iki bataqlığı ələk-fələk elədim və birdən gözlərim önündə belə bir mənərə canlandı. Gözlərini qan örtmüş

Romka talanın ortasında hərəkətsiz dayanıb. Onunla üzbəüz isə, lap yaxınlıqda belı kəndli kömbəsi kimi donqa olan, quyruğunu asta-asta qaldırıb-əndirən çöl pişiyi durmuşdu. Onların nə haqda düşündüyünü ehtimal etmək çətin deyildi.

Çöl pişiyi deyirdi:

– Sən, əlbəttə, mənim üzərimə atıla bilərsən, ancaq, yadında saxla, köpək, mənim arxamda pələnglər dayanıb. Hünərin var təpil irəli, tula, mən sənə göstərəm pələngin necə olduğunu.

Romkanı isə mən belə başa düşdüm:

– Bilirəm, siçantutan, sən mənə pələngin necə olduğunu göstərəsən, amma bununla belə, mən səni parça-parça eləyəm. Bax, ancaq mənə bir qədər möhlət ver, səni necə ram etməyi götür-qoy edim.

Mən isə fikirləşirdim:

– Əgər mən onlara yaxınlaşsam, pişik yenə götürüləcək, Romka da onun dalınca. Yox, əgər Romkanı çağırısam...

Əslində, mənim çox düşünməyə vaxtım yox idi. Qərara aldım ki, heyvanları barışdırmaq üçün xoşluqla bir söhbətə başlayım. Evimizdə oynadığımız zaman çağırduğım kimi, zərif bir səslə mən Romkanı adi və atasının adıyla çağırdım:

– Roman Vasiliç!

O mənə sarı çöpəki baxdı. Pişik ulartıya bənzər bir səs çıxardı. Onda mən qətiyyətlə bildirdim:

– Roman, dəlilik etmə!

Roma tabe oldu və bir qədər də mənə sarı dönməyə meyl etdi. Pişik daha bərkdən səs elədi, – uladımı, çığırdımı, bilmirəm. Roma mənə sarı köndələninə nəzər salanda, əlimi başımın üzərinə qaldırıb havada elə bir işarə verdim ki, guya onun da, pişiyin də başını kəsirəm. Bunu gören Romka bir az geri çəkildi, pişik isə düşünərək ki, Romka qorxdı, içində buna, əlbəttə, sevindi və bərkdən pişiklərin qələbə nəğməsini oxuyurmuş kimi uladı.

Bu isə Romkanın vüqarına toxundu. O geri çəkildiyi halda bərdən dayandı, mənim üzümə baxaraq, elə bil, soruşdu:

– Bunun dərşini verməyimmi?

Onda mən yenə də havada əlimlə işarə edərək onun başını “kəsdim” və bütün səsimlə bağurdım:

– Tubo!

O, kolluğa girib hərlənərək yanıma gəldi. Mən itin vəhşi iradəsini qırdım.

Çöl pişiyi isə qaçdı.

KİRPİ ƏLCƏYİ

İt də tülkü və pişik kimi öz qənimətinə xəlvətcə və astaca yaxınlaşır. Və birdən donub qalır yerində. Buna ovçular marıtlama deyirlər, yəni duruş. İt dayanır və göstərir, ovçu isə uçuş zamanı atəş açır. Əgər it uçuş vaxtı qaçırsa – bu, ov deyil. Birinin dalyca qaçarsa, ikincini ürkdər, üçüncünü qorxudaraq bataqlıq boyunca hürə-hürə qovar, nəticədə ovçu ovsuz qalar.

Mən çox əlləşdim, ovu qovmamağı Romkaya öyrədə bilmədim.

– Köntöydür! – bir dəfə mənə yeger¹ Kirsan dedi.

– Bəs bu köntöylüyə qarşı neyləməli? – deyə soruşdum.

Kirsan çox qəribə bir cavab verdi:

– Köntöylüyü itlərin canından kirpiylə çıxarırlar.

Biz bir kirpi tapdıq. Mən Romkanı tetra quşları olan yerə buraxdım, az keçmədi ki, o, marıtlamağa başladı, görünür, tetra quşlarının yaxınlıqda hənirini duymuşdu. Mən Romkanın arxa tərəfində durmuşdum, Kirsan isə əlində kirpi, böyür tərəfdə.

Əmr edirəm:

– İrəli!

Romka sıçrayır: bir, iki, üç...

Pırr! Pırr! Pırr! – hamısı uçub gedir.

– Geriyə! – qışqırıram ona.

Hec nə eşitmək istəmir. Atılır. Bu dəmdə Kirsan əlindəki kirpini sıçrayışda olan Romkanın burnuna çırpır. Romka zingildəyərək kirpinin üstünə atılır. Kirpi isə öz tikanlarıyla onu daha da şiddətlə dalayır. Biz hər ikimiz birdən Romkanı başa salmağa çalışırıq:

– Kirpini unutma! Kirpini yadda saxla!

O vaxtdan bəri belə bir vəziyyətlə üzləşəndə, quş uçursa, mən astaca deyirəm:

– Romka, kirpini unutma!

O dərhal dayanır, elə bil ayılır.

Bir dəfə mən Kirsandan soruşdum:

– Kirsan Nikolayeviç, haradan siz bu nəticəyə gəldiniz ki, itin canından köntöylüyü kirpi ilə qovmaq olar?

– Öz başıma gələnərdən, Mixaylo Mixayloviç, – Kirsan dedi. Uşaqılıqda sapandla qonşuların pəncərələrini qırardım. Bir dəfə tutdular və dedilər: “Bu uşaqıla sərt davranmaq lazımdı, bunu kirpidən

¹ Yeger – ovçu (alm.)

tikilmə əlcəyin içinə salmaq gərəkdir!” Həqiqətən də... sərt davrandılar, mən inandım. Sonra bu təcrübəni mən itlərə yönəltdim, tətbiq etdim və xeyir verdi.

KİRPİ

Bu isti leysan yağışı bütün qışı kolluqda, qalın yarpaq örtüyünün altında yatmış kirpini də tərpətmiş, oyatmışdı. Kirpinin qırışığı açıldıqca ayağa qalxır, belindəki yarpaq örtüyünü də qaldırırdı. Bir dəfə mən bunu gözlərimlə görmüşdüm, lap bir qədər də qorxan təhər olmuşdum; axı, ilk baxışda elə təəssürat yaranır ki, yarpaqlar öz-özünə tərpənir və qalxmağa başlayır. Budur, onun qırışığı açıldı, o, balaca it burnuna oxşayan qara burnunu, sonra isə xovlu, yəni, xırda tüklü sifətini yarpaqların altından çıxartdı. O yenicə görünmüşdü ki, külək köhnə, qurumuş palıd yarpaqlarını quru budaqlarda tərpətdi və bir-birinə dəyən quru yarpaqlarla budaqlardan belə bir səs əmələ gəldi:

– Krrr-prrr, krr-prrr!..

Elə bil kimsə deyirdi: Kirpi!

Burda necə qorxmıyasan, axı! Bir an içində kirpi boz yarpaqlara büründü, sonra bir müddət elə səssiz qaldı ki, elə bil heç bu boz kirpi bu boz yarpaqlar içində yox imiş. Bir xeyli vaxt keçəndən sonra, kirpinin yumağı yenə açıldı, tikanları sıx olan belini dikəldib yenicə tərpənmişdi ki, həmin qurumuş palıd yarpaqlarından belə bir pıçıltı gəldi:

– Sən hara gedirsən, kirpi?

Kirpi gedənə qədər bir neçə dəfə bu hal təkrarlandı. Hər şey bizim təkərlər üstündə olan evimizin yanında baş verirdi. Təəccüblü deyil ki, bizim Svat adlı itimizin üstündə yatdığı pambıqdan toxunmuş köhnə köynəyə qədər kirpi gəlib çıxmışdı. Kirpinin bu köynəkdən çox xoşu gəlmişdi. Maşının altında olduğuna görə köynək quruydu, istiydi, hələ bir baş vurub girmək üçün deşiyi də vardı. O yenicə köynəyin deşiyinə girmək istəyirdi ki, Svat onun iyini aldı.

– Sən hara gedirsən, kirpi?

Başlandı, nə başlandı? Kirpi tikanlarını Svatın burnuna batıraraq köynəyin cırığından içəri təcildə. Tezliklə özünü köynəyin qoluna soxaraq irəli getdi və yeri darısqal olduğu üçün dayanmalı oldu.

– Sən hara gedirsən, kirpi? – Svat mırıldayırdı.

Kirpi isə nə irəli, nə də geri gedə bilirdi. İrəli darısqal idi, getmək olmurdu, geridəsə Svat dayanmışdı.

Öyrənəndən sonra ki, məsələ nə yerdədir, biz toxunma pambıq köynəyi evə gətirdik. Güman elədik ki, gecə o, tikanlarının pırpızını yatızdırar və bir təhər köynəyin qolundan çıxar. Köynəkdən xoşu gəlsə, onu yəqin ki, özünə yuva seçəcəkdir.

Yeni sakinimizi yərbəyer edəndən sonra biz ona rəqslərdə ifa edilən bir xalq nəğməsi də oxuduq:

Kirpi, Kirpi, hara gedirsən?

O isə cavab verdi:

Mən gəlmişəm gezməyə,

Gözəlləri süzməyə!..

QUDA

Mənə balaca bir it bağışlamışdılar. Qulaqları yerə dəyən, boy-buxunu iki pişik boyda olan bu it çox nadir olan şpaniyel cinsindən idi. Yemək yeyəndə qulaqları tərləyərdi, torpağı iyləyəndə isə qabaq pəncələrilə qulaqlarını tapdalayardı. Onun adını rusca “Uxan”, yəni “Qulaqlı”da qoymaq olardı, amma onun ingiliscə ləqəbi vardı – Cimmi. Mənim bu yad ləqəbdən heç xoşum gəlmirdi. Pişiyin və ya dovşanın dalıca qaçan öyrədilmiş itə “Cimmi” – deyər çağırmaq heç də yaxşı səsəlmir. Biz əvvəlcə Cimmini ərəb cini ilə əvəz etdik. Bir gün Cin ördəyin belinə minib onu torpağa sıxanda biz ona hər tərəfdən Cim deyər çağırırdıq. Sonra onu beləcə də adlandırdıq, “Cim!”, yəni “sıxma!”.

Yəqin onun adı həmişəlik beləcə də qalasıydı, əgər bir gün belə bir hadisə baş verməsəydi; bizim şpaniyel həyətdə Xromka adlı şikəst ördəyimizi altına alıb əzirdi. Bu, bizim ov ördəyimiz idi, ev şəraitində vəhşi ördək yumurtasından çıxmış, başı zülmlər çəkmişdi.

– Cim, bədi! Cim, sıxma! – deyər biz ona qışqırırdıq.

Ancaq o, bizi eşitməyib Xromkanı sıxmaqda davam edirdi. Bu vaxt doqqazın o üzündə, küçədən keçən bir adam kimsə zil səsə çağırırdı:

– Quda!

Və bu “quda” kəlməsini eşidən Cim nəyə görə ördəyi buraxdı.

– Bax, bu əla ləqəbdir! – söylədim mən, – həm yaxşı səsəlmir, həm də doğmadır. Gəlin, Cimi bundan sonra Quda çağırmaq.

Bu vaxt küçə ilə camaat kənddən bazara gedirdi. Bunu özümün-külərə deməyə macal tapmamış, doqqazın o üzündən ötüb-keçən yolçuların açıq-aydın bir söhbətləri eşidildi:

– Eh, əzizim, o sənə nə qudadır, nə qada! – birisi dedi.

Başqa birisi isə ona həmrəy olduğunu bildirdi:

– Bəli, nə qudadır, nə qadadır, nə qardaşdır, nə ata!

Və başladılar zümzüməyə:

Nə qaynana, nə qayın,

Nə kürəkən, nə dayı...

Bir qədər sükut hökm sürəndən sonra artıq uzaqdan eşidilirdi:

– Heç bir doğmalığı yoxdu, sadəcə olaraq arxı adlayanda...

Ertəsi günü bir hadisə baş verdi; Cim pişiyimizi küçəyə qovdu və bu zaman qapının altındakı dar keçidə bərk toxundu.

Mən doqqaza yüyürüb var gücümlə çığırdım:

– Quda!

Mənim bu hərəkətimə qonşuluqdakı quşbaz uşaqlar təəccübləndilər: “görəsən bu “Quda!” – deyə kimi çağırır?”.

Pişik isə bu zaman bir dövrə vurub, heç bir ağaca dırmaşmağa macal tapmayaraq yenidən geriye qaçırdı, onunla daban-dabana isə Quda yorturdu. Və onda üzumdəki məmnunluq hissini açıq-aydın duyan küçədəki qonşularım başa düşdülər ki, Quda kimdir.

Və o qədər gülüşdülər ki!.. Böyükü-küçükü hamı qaçan itlə pişiyin ardınca çığırmağa başladılar. Kimsə “Quda”, kimsə “Qohum”, kimsə “Qaynana”, kimsə “Yeznə”, kimsə “Qayın”, kimsə “Bacanaq”...

Əlbəttə, pişik qapının altındakı dar keçiddən adlayaraq, Qudanın nəfəsini lap quyruğunda hiss edərək maşının içinə atıldı. Quda da, əlbəttə, onun ardınca içeri soxuldu. Sürücünün pəncərəsinə qısılmış Vaska çox qoyuq görünürdü. Ölçülüb-biçilmiş qaydada, ehmalca sağ pəncəsini yuxarı qaldıraraq geriye əydi. Elə bil o, qumbaraatan döyüşçü idi, indicə irəliyə nəşə atacaqdı. Qudanın burnu pişiyin lap yaxınlığında olanda “qumbara atıldı”, Qudanın burnu yaman günə qaldı, mən isə pişiyə rəğbət hissilə dedim:

– Mən sənə nə qudayam, nə qada!

Sonralar da pişik dəfələrlə Qudanı cırmaqlamış, hətta mən belə onların birinin fotoşəklini də çəkmişdim, həmin məşhur deyimi də sona yetirmişdim:

Nə quda, nə ata,
Nə qayın, nə qayınata,
Nə yeznə, nə bacanaq,
Nə qohum, nə də qonaq,
Təkcə arxı keçəndə,
Dəyib çanağa çanaq!..

SUYA DÜŞMÜŞ QUŞ ƏKSİ

Mən öz ov itim Lada ilə kiçik bir gölün kənarıyla gedirik. Su o qədər sakitdir ki, uçan cüllütün suya düşmüş əksini biri-birindən ayırmaq olmur, elə bil bizə sarı bir cüt cüllüt uçur. Yazın ilk gəzintisi zamanı Ladaya quşların dalınca qaçmağa icazə verirəm. O, bir cüt cüllütün ona sarı uçub gəlməsini gördü, quşlarla onun arasını kolluq kəsirdi. O irəliyə keçdi ki, heç nə ona mane olmasın.

Görəsən, o, quşların hansını seçəcəkdə: suyun üzüylə uçub gəlməkdə olan əsil quşu, yoxsa onun suya düşmüş əksini. Axı, onların hər ikisi iki damla su kimi bir-birinə oxşayırdı. Budur, bəxtsiz Lada quşun suya düşmüş əksini seçir, yəqin fikirləşir ki, indicə diri cüllüt tutacaq. Və hündür sahildən guppultuyla özünü suya atır. Əsil cüllüt isə başımız üstündən uçub gedir.

LADA

Üç il bundan öncə mən Zavidovoya, Hərbi Ovçular Cəmiyyətinin təsərrüfatına getmişdim. Ovçu Nikolay Kamolov mənə meşə qarovulunda olan yaxın qohumunun biryaşlı poynter¹ cinsli tulasına baxmağı təklif etdi.

Mən o zaman özüm üçün it axtarırdım. Səhəri günü biz onunla qohumunun yanına gctdik. Mən Ladanı nəzərdən keçirdim. Bir qədər boyu kiçik idi, qancıq itə yaraşmayan qısa burnu vardı, quyruğu isə qalın idi. Rəngi anasına çəkirdi – sarı-ala poyntərə, burnu və gözlərindən atasına – qara poyntərə oxşayırdı. Nə isə, bu itə tamaşa etmək maraqlı idi: o, açıqrəngli idi, hətta mən deyərdim ki, o ağ rəngdəydi, sarı-ala xalları vardı. Başına elə bil üç nöqtə qoyulmuşdu. Gözləri və burnu kömür kimi qapqaraydı. O, gözəl və şən görünürdü.

¹ Poynter – hamar tükü ov tulası

Mən bu qəşəng iti dizlərimin üstünə qoydum, üfürdüm burnuna, üz-gözünü qırırdı, sanki gülümsədi, bir də üfürdüm o, burnumu qapmağa cəhd etdi.

– Ehtiyatlı ol! – deyə qoca yeger Kamolov mənə xəbərdarlıq etdi.

O, öz qudasının başına gələn hadisəni mənə söylədi. Sən demə, nə vaxtsa o da mənim kimi itin burnuna üfürmüş, it isə onun burnunu qapmışdır. Və bu insan heç nədən ömrü boyu burunsuz qalmışdır.

Ladanın sahibi itin bizim xoşumuza gəldiyindən sevinmirdi. O, ovu başa düşmürdü, bu “gərəksiz” iti satmağı fərəh bilirdi.

– Necə də ağıllı gözləri var! – deyə Kamolov mənim diqqətimi itin gözlərinə baxmağa yönəltdi.

– Ağılsızdır! – deyə qohumu təsdiqlədi. – Sən, Nikolay əmi, başlıcası, onu qamçıyla vur, nə qədər istəyirsən döy, amma o, yenə də sənə sədaqətini göstərəcək.

Biz yegerlə bu məsləhətə güldük, Ladanı götürüb meşəyə, onun iyilmə qabiliyyətini yoxlamağa getdik. Əlbəttə, biz onunla olduqca mehriban davranırdıq, yaxşı işinə görə bir qıça donuz piyi verirdik, pis işinə görə isə onu hədələyirdik.

Bir günün içində bu it, elə bil bizim niyyətimizi hiss etmişdi. Hələ onun iyilmə qabiliyyəti. Yəqin belə gözəl iyilmə qabiliyyəti ona babası Kambizadan irsən keçmişdi.

Biz xutora sevincək dönürdük: axı belə qəşəng iti tapmaq heç də asan deyildi.

– Bunun adını Lada yox, gerek Tapıntı qoyaydılar, əşil tapıntıdır! – deyə Kamolov qeyd etdi.

Beləliklə, hər ikimiz məmnunluqla qarovulxanaya döndük.

– Bəs, Lada hanı? – deyə sahibi bizdən təəccüblə soruşdu.

Doğrudan da, baxdıq və Ladanı görə bilmədik. Bizdən bir addım belə ayrılmayan tula evə çatdıqda, elə bil yerə girmişdi. Çağırırdıq, şirnikdirdik, mehriban səsle, acıqlı səsle səslədik: xeyri olmadı, tula yoxa çıxmışdı. Beləcə, biz qüسسə içində yola düşdük. Sahibi də ködərlənmişdi. Bu iş bir qədər yaxşı alınmadı. İstədik könlünü almaq üçün ona bir qədər də olsa pul verək, amma götürmədi.

– Biz ki, hazırlaşırıdık onu Tapıntı adlandırmaq, – deyə Kamolov dilləndi.

– Yəqin, qulyabanı apardı, – deyə xudahafizləşərkən Ladanın sahibi gülümsəyərək söylədi.

Biz ondan yenicə ayrılıb, meşənin içinə doğru on addım atmışdıq ki, birdən Lada kolluqdan çıxdı. Necə xoşbəxtlik! Biz əlbəttə, geriye, itin yiyəsinin yanına qayıtdıq. Bu dəm it yenidən yoxa çıxdı. Bu dəfə biz onu axtarmadıq, hər şey bizə aydın oldu: sahibi onu kütəkləyirmiş, biz isə mehribanlıq göstərdiyimizə görə Lada evə dönmək istəməyib gizləni, vəssalam. Beləliklə, biz evə dönan kimi, Lada, əlbəttə kolluqdan çıxmışdı.

Yol uzunluğunu biz gülür, bu tulanın sahibinin sözlərini xatırlayırdıq: “Nikolay əmi, istəyirsən, onu qamçıyla vur, nə qədər istəyirsən döy, o, yenə də sənə sədaqətini göstərəcək, səni başa düşəcək”.

Buyur, başa düşdü!

BİR QURTUM SÜD

Lada xəstələnmişdi. Süd dolu kasa burnunun ucundaydı, amma üzünü yana çevirmişdi. Məni çağırırdılar.

– Lada, – dedim, – sənə yemək lazımdı.

O, başını qaldırdı, quyuğunu döşəməyə döyəclədi. Mən onu oxşayaraq tumarladım. Nəvazişdən onun gözlərində həyat qığılcımları sayırışdı.

– Ye, Lada, – deyə mən təkrar etdim, kasanı bir az da ona yaxınlaşdırdım.

O, burnunu südə doğru uzatdı və içdi... Görünür, mənim nəvazişim ona güc vermişdi. Bəlkə də bu bir neçə qurtum süd onun həyatını xilas etdi.

MƏN ÖZ İTİMƏ NOXUD YEMƏYİ NECƏ ÖYRƏTDİM

Lada ağ rəngli, sarı xalları olan onyaşlı qoca poynterdir. Travka isə kürən, tüklü, İrland setter cinsindən olan cəmi on aylıq bir itdir.

Lada – təmkinli, sakit və ağıllıdır. Travka isə qudurğandır və məni dərhal anlamır. Əgər mən evdən çıxıb “Travka!” – deyə çağırırsansa, o, bir anlığa donub yerində qalır. Elə bu vaxt Lada başını bircə anlığa ona sarı çevirir və az qala deyir ki: “Ay küt, məgər sən eşitmirsən? Sahibimiz səni çağırır”.

Bu gün mən evdən çıxaraq çağırdım:

– Lada, Travka, noxud dəyib, tez olun gedəyin noxud yeməyə.

Lada artıq səkkiz ildir bunu bilir, indi hətta noxudu sevir də. Ona nə versən yeyir: noxud, moruq, çiyələk, qaragilə, hətta qırmızı turp, ağ turp, xiyar, nə isə soğandan başqa hər şey. Olur ki, bəzən mən yeyirəm, bu ağıllı heyvan, özü üçün bir-birinin ardınca noxud qını (yəni, noxud sünbülü) qoparır, ağzını noxudla dolduraraq çeynəməyə başlayır, noxudlarsa onun cəhənglərindən – yəni ağzının hər iki tərəfindən tökülür. Elə bil dənsovuran maşından tökülür. Sonra çeynənmiş noxudu qınlı-qabıqlı yerə tüpürür və daha sonra yerden yalxı noxud dənələrini dənləyir.

Budur, mən qalın və yaşlı bir noxud qınıni götürərək Travkaya təklif edirəm. Qarımış Ladaya, əlbəttə, heç də xoş gəlmir ki, mən Travkaya üstünlük verirəm. Tüklü tula verdiyimi çeynəyib tüpürür. Sonra birini də verirəm – yenə tüpürür. Üçüncünü Ladaya verirəm. Alır. Ladadan sonra yenə Travkaya verirəm – etiraz eləmir. Nə isə, beləliklə, bir sünbül Ladaya, bir sünbül Travkaya verməklə hərəsinə on ədəd noxud qını ötürdüb dedim:

– Çeynəyin, işləyin!

Onlar dəyirman dən üyüdən kimi noxud üyüdükdülər. Noxudlar onların cəhənglərindən hər tərəfə tökülürdü. Nəhayət, Lada adəti üzrə noxudları qabıqqarışq yerə tüpürdü. Ona baxaraq Travka da bu hərəkəti təkrarladı. Lada dili ilə torpaqdan noxud dənələrini seçib yeməyə başladı. Travka da onu yamsıladı və sonra da Lada kimi ləzzətlə yeməyə başladı. O sonralar moruq da, çiyələk də, xiyar da yeyirdi. Ladanın mənə olan böyük istəyi ucbatından mən Travkanı da belə şeylər yeməyə öyrətdim: Lada Travkanı mənə qısqanaraq inadından yeyir, Travka isə Ladanın acığına yeyir. Mənə elə gəlir ki, əgər mən yarış təşkil etsəm, onlar tezliklə lap soğan da yeyəcəklər...

PETYANIN BAŞMAĞI

Biz bu səyahətdə belə bir hadisələrlə üzləşdik. Quda adlı gənc spaniel cinsli tula Petyanın başmağını oynada-oynada apararaq sıx meşəlikdə yerə basdırdı. Nə qədər axtarsaq da tapa bilmirdik. Hiy-ləyə əl atdıq: başmağın o biri tayını da ona verdik, göz qoyduq ki, bəlkə aparıb gizlətdiyinin yanında basdıracaq və biz yerini bəlləyəcəyik. O etiraz eləmədi, başmağı götürərək cəngəllikdə yoxa çıxdı, biz onu tapanacan başmağın ikinci tayını da gizlətdi.

Mən boş yerə axtarmaqdan bezərək, peşmançılıq içində, bu hiyləni düşünmüş Petyaya dedim:

– Petya, sənın kələkbazlığın heç bir fayda vermədi, başmağın o biri tayını da qeyb etdik.

– Zərər yoxdu, – deyə Petya cavab verdi. – Onsuz da bir tay başmaqla uzağa getmək olmazdı.

Mən onun bu sözlərinə etiraz etdim; bir qədər öncə qışdan çıxma quşüzümü axtarırkən bir tay təptəzə çarıq tapmışdıq.

– Bax, indi, – mən dedim, – əgər başmağın ikinci tayı da itməsəydi, bir ayağına çarığı geyərdin, o birinə başmağı, qəşəngcə bataqlıq boyu gəzərdik və giləmeyvə yığardıq.

ROMA KİÇİK ÇAYDAN NECƏ ADLADI

Biz kiçik çayı adlamağa hazırlaşırıdık və Romkanı irəli buraxmışdıq. O, xəfif su şırnağına yaxınlaşdı və birdən geri sıçradı. Sonra bir daha olduqca ehtiyatla çaya yaxınlaşdı, əmin olandan sonra ki, həqiqətən də su axır, şırıldayır, deməli, su canlıdır – yenidən geri sıçradı, bir, iki... və öz gur səsiylə hürüb yeri-göyü silkələməyə getdi.

– Romka, Romka! – biz inandırmağa çalışdıq – dəlilik eləmə gəl, gəl gedək.

O, sözüümüzə qulaq asaraq yaxına gəldi. Sular çayın ortasında daşlara dəyərək şırıldayırdı, durğun yerləri isə yaşıl rəngli lil qatıyla örtülmüşdü. Külək mamırlı bu lil qatlarını sahilə sarı qovmuş, onları böyük və yaşıl “əskilər” kimi çubuqların, quru budaqların üstünə sərmışdi.

Romka elə başa düşmüşdü ki, bütün işlər məhz bu “əskilər”dədir, ona görə də mamırlı-lilli yaşıl kütlənin bir qırağından tutaraq dartdı. O, qopartdığı bir parça otlu-mamırlı lil parçasını udmadan yerə tullaıdı və yaşıl yosunlar cəhənglərindən asılı qaldı.

Və budur bu dəfə suda qara bir ağac parçası üzüb keçərkən Romkaya elə gəldi ki, yox, məsələ yaşıl “əskilər”də deyil, çürümüş ağac parçasındadır və onu dişlərilə tutaraq sahilə sürükləməyə başladı. Sən demə, ağacın yalnız bir ucu görünürmüş, o biri ucu isə lilin altındaymış. Onun qalan hissəsi görünməyə başlayanda Romka qorxudan özünü sahilə ataraq var gücüylə elə hürdü, elə hürdü ki!

Hətta mən onun gözləri önündə çayı keçsəm də, o mənim arxamca dərhal gəlmədi; məni o biri sahilə görəb əvvəlcə zingildədi, sonra

ürəklənib böyük sıçrayışlarla sudan elə adladı ki, canlı su macal tapıb onun ayağından “yapışa” bilmədi.

Daha sonra biz sıyıq kimi duzlu bataqlıqdan keçəsi olduq. Düzdür, burada Romka qüsursuz hərəkət edirdi. O, suda bir qədər coşqun və həyəcanlı olsa da, iz iyi duyan kimi başladı astaca hərəkət etməyə və hətta cüllütlər belə onun yerini hiss etmədilər və hədsiz yaxına buraxırdılar.

KƏPƏNƏK OVU

Mənim mavi-mərmər rənginə çalan gənc ov itim Julka quşların, kəpənəklərin, hətta iri milçəklərin belə dalıca o qədər hövlnək, qaranəfəs qaçırdı ki, ləhləməkdən dili ağzından çıxaraq sallanırdı. Bu hal isə onu öz sevimli işindən heç də ayırmırdı.

Əvvəllər, hamımızın gözü önündə belə bir əhvalat baş vermişdi.

Sarı bir kələm kəpənəyi diqqəti cəlb edirdi. Bunu gören Julka onun üstünə atıldı, cəhdi boşa çıxdı. Kəpənək uçdu. Julka onun ardınca və: happ! Kəpənəyin vecinə gəlmədi: uçuş, qanad çalır, elə bil bu işlərə gülürdü.

Happ! – yenə alınmadı. Happ! Happ! – yenə bu cəhdlərdən bir şey çıxmadı. Eyni zamanda, kəpənək də yoxa çıxdı. Hanı bəs bizim kəpənək? Uşaqlar həyəcanlandı. “Ah! Ah!” sədaları eşidilməyə başladı.

Kəpənək havada yoxdu. İtdi kələm kəpənəyi. Julkanın özü belə həyəcanla, hərəkətsiz dayanaraq gah yuxarı, gah da aşağı, gah da yan-yörəyə baxırdı.

– Hanı bizim kəpənək?

Bu vaxt, deyəsən, Julkanın ağzının içindən onu isti, qaynar buxar vurdu – bu təbiidir. İtlərdə tər vəzisi olmur axı. Ağzı açıldı, dili sallandı, buğ çıxdı və bu buğla, buxarla birgə kəpənək də çıxdı, heç nə olmayıb kimi çəmənlikdə uçmağa başladı. Julka bu kəpənəkdən ötrü özünü o qədər yormuşdu ki, hətta nəfəsini belə saxlaya bilmədi və indi də elə bil vəziyyətə tabe olurdu. İndi cəhriyi rəngli dilini çıxararaq ləhləyə-ləhləyə key vəziyyətdə dayanaraq, kiçilmiş göz-lərilə uçan kəpənəyi süzürdü.

Uşaqlar elə hey soruşurdular:

– Niyə itlərin tər vəzisi olmur?

Biz isə onlara nə cavab verməyi bilmirdik.

Məktəbli Vasya Vesvolkin onları cavablandırdı:

– Əgər itlərin tər vəzisi olsaydı, onlar ləhləməseydilər, yəqin ki, çoxdan bütün kəpənəkləri tutub yemişdilər.

KADO

Bu söhbətim Julka haqda deyil, mənim böyük hamar tükli poynterim Kado barədədir. Bu çox mehriban, tənbel və kök bir köpəkdir. Əgər ov etmirsə, döşəmənin gündüşən yerində yatırsa, demək dincəlidir.

Bu yay ağcaqanadlar mane oldu, Kadonu yatmağa qoymadı. Tük-ləri qısa olduğu üçün onu cücülərin dişləməsindən qoruya bilmir. Belə də iş olar? Nəhəng Kado ağcaqanadlara dişlərini qıcayır, mırıl-dayır! Kado bu yay az yatmışdır!

Nəhayət, günlər qısalmağa başladı, yay sona yetdi, ağcaqanadlar yoxa çıxdılar.

Kado doqqaza çıxdı, o yana, bu yana baxdı, geniş və küren sifə-tində bir məmnunluq hissi vardı. Biz onun üzündən: “Deyəsən daha dişləməyəcəklər, yay uzununu mən bu yaramazları tər-təmiz qırıb qurtarmışam yəqin” ifadəsini oxuyub güldük.

VƏHŞİ BURUNDUK

Xallı maralın dərisinin hər yerinə nədən ağ ləkələr düşdüyünü asanlıqla anlamaq olar.

Bir həftə Uzaq Şərqdə bir cığırla səssizcə gedirdim, özüm də hiss etmədən marallar daldalanan yerin yaxınlığında dayandım. Bəlkə də elə güman edirdilər ki, ağacların enli yarpaqları altında və sıx otlar içində mən onları görmürəm. Amma deyəsən, bir maral balasını gənə dişlədi, o, ağrıdan diksinərək tər-pəndi, otlar titrədi və mən həm onu, həm də digərlərini gördüm. Mən buradaca nəyə görə maralların xallı olduğunu dərk elədim. Günəşli bir gün olduğundan meşədə ağaclar arasından qaranlıq, kölgəli otların üstünə işıqlı “xallar” düşmüşdü. Eynilə xallı və adi marallarda olduğu kimi. Belə xallar, ləkələr marallara asanlıqla gizlənməyə, nəzərdən yayınmağa imkan verir. Amma mən uzun müddət anlama bilmirdim ki, nəyə görə maralların arxası, quyruqlarının həndəvərləri böyük və bəyaz rəngli bir xalla örtülmüş olur. Və maral qəfil qorxaraq qaçmağa üz qoyanda bəyaz

bir əldəsmalı xatırladan həmin xal bir az da genişlənərək daha da nəzərəçarpan olur. Bəs, bu, maralın nəyinə gərəkdir? Mən bu haqda fikirləşdim və tapdım.

Bir dəfə biz vəhşi maralları tutmuşduq, onları həyət şəraitində saxlayırdıq, qarğıdalı və lobyaya yemləyirdik. Qışda Tayqada marallar zülmə yem tapdıqları halda, bizdə onlar ən ləziz, ən sevdikləri yemləri ləzzətlə yeyirdilər. Onlar elə vərdiş etmişdir ki, lobyaya dolu kisəni əlimizdə görəndə kimi yüyürüb gəlir, yem çanağının yanında basırıq salırdılar. Onlar elə görməmişliklə başlarını yem çanağına soxurdular ki, lobyalar və ya qarğıdalı dənələri yerə tökülürdü. Göyərçinlər isə artıq bunu müşahidə etmişdilər, onlar uçub gələrək birbaşa maralların dırnaqları yanında tökülən yemləri dənələyirdilər. Burunduklar da – balaca, zolaqlı, dələyə oxşayan bu heyvanlar da göyərçinlər kimi gəlir, yerə düşən yemlərlə rahatca qidalanırdılar. Xallı maralların nə qədər qorxaq olduğunu təsvir etmək çətindir. Xüsusilə, bizdəki ana maral, gözəl Xua-Lu hədsiz qorxaq idi.

Bir dəfə o, digər marallarla çanaqdan yem yeyirdi. Lobyalar yerə tökülmüşdü, göyərçinlər və burunduklar isə maralların dırnaqları yanında dənələyirdilər. Burada Xua-Lu bilmədən balaca heyvanlardan birinin quyruğunu tapdaladı, cavabında isə burunduk maralın ayağından bərkədən dişlədi. Xua-Lu elə bil yatmışdı ayıldı, aşağı baxdı. Mənə elə gəldi ki, burunduk maralın gözündə dəhşətli bir vəhşiyyə çevrildi. O necə də atıldı! Və onun arxasınca maralların hamısı çəpərə sarı atıldılar və divar – “bux” – uçub töküldü. Balaca burunduk, əlbəttə, o dəqiqə qaçaraq yoxa çıxır. Qorxmış Xua-Lu isə onu dəhşətli bir vəhşi sandı və elə zənn etdi ki, onun arxasınca, nəhəng bir heyvan yüyürür. Odur ki, götürüldü və bütün marallar da onu özləri kimi anladılar və arxasınca çaparaq gözdən itdilər. Əgər bizim bu marallara öyrəmiş Tayqa adlı, alman cinsli çoban itimiz olmasaydı, bütün maralları da itirəcəkdik, çəkdiyimiz zəhmət də hədəf gedəcəkdə. Biz Tayqanı onların ardınca buraxdıq. Marallar dəhşətli bir qorxu içində qaçırdılar və onlara, əlbəttə, elə gəlirdi ki, arxalarıya it yox, həmin o “qorxunc” və “azman vəhşi” burunduk yüyürürdü.

Bəzi heyvanlarda belə bir adət var; əgər onları qovurlarsa dairəvi qaçış deyilən bir şəkildə qaçırlar və haradan qaçmağa başlayıblarsa oraya qayıdırlar. Ovçular dovşanın arxasınca iti buraxır, özlərisə onun yuvasından çıxaraq qaçdığı yeri nişangaha götürürlər və dovşan dairəvi qaçışla mütləq həmin yerə qayıdır, burada isə onu atəş göz-

ləyir. Marallar da dağlarda, vadilərdə uzun müddət qaçaraq yenidən doyunca yemləndikləri, isti tövlələrdə yatdıqları sevimli yerlərinə qayıtdılar. Beləliklə, ağıllı itimiz Tayqa maralları bizə qayıtdı. Mən az qala əsas mətləbi – bu hekayəti nədən ötrü başlamağımı unutmşudum: bəyaz əldəsmalı boyda ağ xalın əhəmiyyəti görün bir nədir! Xua-Lu divarı uçuraraq qorxu içində qaçmağa üz qoyanda həmin dairəvi bəyaz xal, elə bil, bir az da böyüdü, bir az da gözəçarpan oldu. Kolluqlarda sürətlə qaçan maralların özləri deyil, o bəyaz dairə gözə dəyirdi. O “bəyaz dəsmalın” işığına növbəti maral qaçırdı. O da özündən sonrakını öz bəyaz xalıyla çəkib arxasınca aparırdı. Burdaca mən dərk etdim ki, xallı maralların arxasından böyük və dairəvi bəyaz xal nəyə xidmət edir. Axı Tayqa elə bir yerdir ki, burada nəinki burunduk, həm də canavar, bəbir və hətta pələng də olur. Maralların biri düşməni gördükdə sıçrayaraq qaçır, özündən sonrakını bəyaz xalın işığında çəkib aparır, o isə üçüncüsünü xilas edir və beləliklə, sürü bələdan qurtarır, birlikdə təhlükəsiz yerə gəlib çıxırlar.

QAZANÇANIN DOĞULUŞU

Biz Uzaq Şərqdə xallı maralların artırılması ilə məşğul olan təsərrüfatda idik. Bunlar o qədər gözəldirlər ki, hətta çinlilərin dilində xallı maral – “çiçək maral” deməkdir. Hər maralın öz ləqəbi vardır. Çığırğan və Manka ləqəbli marallar tam əhliləşmiş əl marallarıdır. Onların balaları da həmçinin. Amma onların içində Qazança ləqəbli maral qədər mehriban olanı, əlbəttə, yoxdur. Bəzən görürsən, bu Qazança gəlib pəncərənin önündə dayanır. Əgər fikir verməsən, bu Qazança gəlib pəncərənin önündə dayanır. Əgər fikir verməsən, bu mehriban heyvan ev maralından deyil, çöl maralından doğulmuşdur.

O, Tayqada yabanı maraldan doğulduğu gün götürülmüşdür. Bəlkə də ona görə bu qədər mehribandır. Bəlkə də onu doğulduğunun ikinci günü tapmış olsaydıq, o, bu qədər mehriban olmazdı. Əgər üçüncü günü tapılsaydı, onda o, bütün ömrü boyu ipə-sapa yatmayacaqdı.

Marallar may ayında döl verməyə başlayır və iyun ayında bu iş sona yetir.

İyun ayının birinci yarısı idi. Sergey Fyodoroviç maral tutmaq üzrə təlim keçmiş, alman cinsli Tayqa adlı çoban itini götürərək dağlara getdi. O, durbinlə ətrafı nəzərdən keçirdi. Dağları, düzləri,

çaykənarı vadiləri müşahidə etdi. Uzaq bir çöldə sarımtıl ləkə kimi görünən bir maral sürüsü gördü. Sonra o, marallara gəlişini və iyini duyurmamaq üçün uzun müddət dərələrin içiylə əsən küləklərin əks istiqamətinə doğru getdi və onlara yaxınlaşdı. O, sürüyə dağların dibiyə gedərək yaxınlaşdı, durbinlə baxıb gördü ki, bir ana maral dəstədən ayrılaraq dağ çayı tərəfdəki kolluqlara sarı getdi və orada qeyb oldu. Sergey Fyodoroviç yəqin etdi ki, indicə ana maral kolluqda doğmalıdır.

Belə də oldu. Ana maral sıx palıd pöhrəliyinə girərək sarıca bir bala dünyaya gətirdi. Bu balanın bədənində açıq-aydın sezilən, meşəliklərdə yarpaqlar arasından süzülüb düşən günəş şüaları rəngdə xallar var idi. Bala maral əvvəlcə yerindən qalxa bilmədi, ana maral özü ona qısıldı və yelinini balasının dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Bala maral dodaqlarıyla yelinə toxundu, sonra da əmməyə çalışdı. Ana maral dikəldi, o da ardınca. Amma zəif olduğu üçün tez də çökdü. Bunu gören ana maral yenidən balasına qısılaraq südlə dolu yelinini balasının dodaqlarına söykədi. Bala maral süd içdikdən sonra ayağa durdu, ayaq üstə möhkəm dayandı və elə bu vaxt kolluqdan səs eşidildi, külək itin qoxusunu yaydı, Tayqa artıq yaxınlaşmışdı.

Ana maral bildi ki, qaçmasa olmayacaq. O, həyəcanla mələdi. Bala isə ya hələ heç nə dərk eləməirdi, ya da zəif idi. Ana maral onu itələyib hərəkətə gətirməyə çalışdı. O, ayaq üstə titrədi. Ana maral istədi ki, iti azdırıb öz arxasınca aparsın, balasını isə otluqda gizlətsin. Bala maral otluqda eləcə donub durmuşdu, bədəni başdan-başa meşələrdə yarpaqlar arasından süzülüb düşən günəş şüaları rəngdə xallarla doluydu. Kənara sıçrayıb qaçan ana maral bir daşın üstünə çıxdı və Tayqanı gördü. Özünə diqqəti yönəltmək üçün bərkdən mələdi, ayaqlarını yerə döydü və sonra qaçmağa üz qoydu. Amma arxasınca qaçan olmadığını duyunca dayandı, hündür bir yerə çıxıb gördü ki, Tayqa heç onun ardınca qaçmaq belə istəmir, bala maralın büzüşüb qaldığı ağacın altına doğru getdikcə daha da yaxınlaşır. Onun mələməsi və ayaqlarını yerə döyməsi kömək eləmədi. Tayqa balaya daha da yaxınlaşdı. Bəlkə də ana maral öz balasına son köməyə atılmağa hazırlaşdı ki, bu vaxt Sergey Fyodoroviç də özünü yetirdi və ana maral tələsik uzaq dağlara sarı qaçmağa başladı.

Tayqanın arxasınca Sergey Fyodoroviç gəlib çıxdı. Və budur: bala maralın qaraca gözləri parıldayır, bədəni istidir, yerindəcə elə donub durub ki, elə bil daşdır, əlinə götürsən sanki cansız olduğunu duyacaqsan.

Adətən, belə maral balalarına butulkada inək südü içməyi öyrədirlər. Butulkanın ağzını onun boğazının yolunacan ötürürlər, sonra isə istəyib-istəməməyin əhəmiyyəti olmur – süd içəriyə axır və maral balası südü içmiş olur. Amma bu maral balası hamını təəccübləndirdi: o, birbaşa qazançadan içməyə başladı. Bax, buna görə də onun adına Qazança deyirlər.

Ona qulluq etməyi Sergey Fyodoroviç qızı Lyusiyaya tapşırırmışdı. O, elə həmin qazança ilə onu yedizdirə-yedizdirə böyütdü, cavan pöhrəlikdən bir dəstə yığıb verməyə başladı.

Beləliklə, o böyüdü.

QARTAL YUVASI

Bir dəfə qiymətli, tayı-bərabəri olmayan yabanı xallı marallar dənizə sarı irəliləyəndə, dar bir buruna gəlib çıxdılar. Arxalarınca isə biz irəliləyərək eninə bir mətil tor çəkdik ki, onlar geriyyə dönüb Tayqaya giro bilməsinlər. Maralların burada yemlənməsi üçün bol-luca otluq və kolluq var idi. Bizim bir işimiz qalırdı ki, onları vəhşi heyvanlardan – bəbirlərdən, canavarlardan və hətta qartallardan da qoruyaq. Bir dəfə mən Dumanlı dağının zirvəsindən aşağılardakı qayalara baxırdım.

Mən tezliklə dənizin lap kənarında, maralların sevdiyi otlarla örtülmüş hündür bir qayanın üstündə otlayan bir ana maral gördüm. Onun yanında, kölgəlikdə nə isə sarı rəngdə girdə bir şey var idi. Durbinlə yaxşıca baxdıqdan sonra tezliklə mənə aqah oldu ki, kölgəlikdəki həmin girdə şey bir maral balasıdır. Birdən ləpədən, dalğaların fontan kimi göyə dikəldiyi, əlçatmaz və tündrəngli kük-nar ağaclarına sarı çırpındıqları yerdən böyük bir qartal dikəldi, yüksəkliyə qalxdıqdan sonra maral balasına sarı şığıdı. Amma ana maral düşməkdə olan nəhəng quşun səsini eşitdi, hazırlaşaraq onu qarşılıdı: o, arxası öz körpəsinə sarı dal ayaqları üstə duraraq qabaq ayaqlarının dırnaqlarıyla çalışdı ki, qartalın zərbə vursun. Qartal isə qəfil müqavimətdən qəzəblənərək ana maralın güclü dırnaqlarından zədələnməmiş geri çəkildi. O, havada müvazinətini güclə saxladı, geriyyə – küknar ağacındakı yuvasına döndü.

Bu hadisədən sonra biz tezliklə qartalın yuvasını dağıtdıq və o gözəl qayanı Qartal yuvası adlandırdıq.

BƏBİR

Bizim Uzaq Şərqdəki xallı marallar yetişdirilən təsərrüfatımızda bir bəbir məskən salmışdı və maralları yeyirdi. Ovçu Luven söylədi:

– Çiçək-maralla bəbir bir yerdə tutmaz.

Biz hər gün onu axtarır, bəbirlə rastlaşıb gülləylə vurmaq istəyirdik. Bir dəfə Dumanlı dağda bəbir məndən gizlənmək üçün bir daşın dalına girdi. Mən yamacdan-yamaca, dağdan-dağa geniş bir dairəvi yol qət edərək, həmin nişan qoyduğum yerə – qorxunc bəbirin gizləndiyi daşa sarı olduqca ehtiyatla yanaşdım, amma artıq bəbir orada yox idi. Mən bu yerlərdə yenə bir xeyli hərləndim və dincəlmək üçün oturdum. Boş vaxtımda toz basmış qaya silsiləsinə baxdım və tozların üstündə o “gözəl vəhşinin” ayaq izlərini açıq-aydın gördüm. Müxtəlif səmtlərə nəzər yetirdim və məndə qətiyyəni şübhə qalmaq: bəbir bu qayanın üstündən keçmişdir.

Əlbəttə, mən yaxşı bilirdim ki, pələnglər və bəbirlər tez-tez dağ silsilələrini dolayır və oradan baxaraq öz qurbanlarını seçirlər. İndi bu izi görməyimdə təəccüblü bir şey yox idi.

Mən izlərə baxdım və yoluma davam etdim.

Bir müddət keçəndən sonra, bəbiri axtara-axtara yenə təsadüfən həmin yerə gəlib çıxdım, yenə həmin qayalıqda həmin izlərə baxdım. Və birdən bəbir ləpirlərlə yanaşı, daha aydın, başqa bir iz gördüm. Bu az imiş kimi, həmin izdə bəbir pəncəsindəki tükəndən bir cüt iyne kimi ilişib qalmışdı. Günəş indi, əlbəttə, artıq başqa səmtdən düşürdü, əvvəlki gəlişimdə mən ikinci izi görməyə bilərdim, amma bəbir tükünü heç vaxt nəzərimdən qaçıra bilməzdim. Deməli, bu tüklər və bu iz mənim ikinci dəfə hərlənərək buraya gəlişimə qədər düşüb. Başqa cür də yanaşanda bu belə idi, çünki, eşitmişdim ki, pələnglər və bəbirlər belə bir fənd işlətdilər – onları izləyən adamın arxalarına ustalıqla keçirlər.

Artıq vaxtı itirmək olmazdı. Mən tez ovçu Luvenin yanına endim, hər şeyi ona danışdım, biz bəbirin mənim arxamca düşdüyü qayalıqlara gəlib çıxdıq. Biz orada hər yeri yenidən gözəndən keçirdik, iki dəfə hərlənərək gəzdiyim dağlıqda elə bir daş qalmaq ki, yan-yörəsini yoxlamayaq. Sal qaya silsiləsilə üzbeüz izlərimi itirmək üçün uzun bir ağacın köməyilə aşağıya tullandım və bir də tullandım, kolluğa çatdım, orada gizləndim. Uzanaraq tufəngimin lüləsinin və dirsəklərimin yerini möhkəmlətdim. Luven isə mən keçən yolu bir dəfə fırlanmağa getdi...

Bir az keçmişdi ki, səmanın mavi fonunda sürünən vəhşinin qara siluetini gördüm. Nəhəng bəbir Luvenin arxasınca sürünürdü. Və yəqin ki, mənim onu tufəngimin nişangahında saxlamağımdan şübhələnirdi. Luven lap dönüb arxaya baxsaydı belə, adi gözlə heç nə görə bilməzdi.

Bəbir sürünərək sal qaya parçasının üstünə çıxdı. Yəqin o, Luveni daha yaxşı görmək üçün belə etdi. Mən hazırlaşdım. Deyəsən, bəbir iki adam əvəzinə birini gördüyündən, özünü itirdi, elə bil ətrafdan soruşmaq istədi: “Bəs, o biri hanı?”. O, hər tərəfi nəzərlərlə yoxlayaraq, diqqətini mənim gizləndiyim kolluğa yönəldən kimi mən tətəyi çəkdim.

Nə qədər gözəl dərisi varmış! Lap xalçadır. Bu heyvanı bizim Uzaq Şərqdə bars adlandırırlar, amma səhv edirlər. O heç Qafqaz mənşəli barsa da az oxşayır. Əsl bəbirdir o. Pələnglərin yaxın qohumu bəbir! Onun dərisi həddən artıq gözəldir.

Mənim təmtəraqlı “xalçama” baxaraq:

– Yaxşıdır, yaxşıdır! – Luven söyləyirdi. – Çiçək-maralla bəbir bir yerdə tutmaz!

BƏYAZ BOYUNBAĞI

Etiraf edirəm, Sibirdə, Baykal gölünün yanında bir ayı haqqında bir nəfər vətəndaşdan eşitdiklərimə inanmırdım! Amma o, məni əmin etdi ki, bu hadisə haqda keçmişdə Sibir jurnallarından birində “Adamla ayı canavarlara qarşı” başlığı altında məqalə də çap etmişdilər.

Baykal sahilində bir keşikçi yaşayırdı, balıq tuturdu, dələ ovlayırdı. Bir dəfə bu qoca pəncərədən baxaraq komaya ayı girdiyini görür. Onun arxasınca canavar sürüsünün hücum etdiyini də müşahidə eləyir. Bir az da gec olsaydı, ayının işi bitmişdi... Əyri-pəncənin bəxti gətirir, qapı arxasınca özü bağlanır. Qoca məsələnin nə yerdə olduğunu anlayaraq divardan tufəngi çıxarır və deyir:

– Mişa, Mişa, dayan bir!

Canavarlar qapıya can gəlirlər və qoca onları pəncərədən nişan alır və təkrar-təkrar deyir:

– Mişa, Mişa, dayan bir!

Beləliklə, o, canavarların birini öldürür, ikisini, üçünü... və həmişə də deyir:

– Mişa, Mişa, dayan bir!

Öldürülən üçüncü canavardan sonra canavar sürüsü qaçıb dağıldı. Ayı isə qocanın himayəsi altında komada qışlayası oldu. Yazda ayılar ayılıb öz mağaralarından çıxan vaxt qoca ağ rəngli bir boyunbağını ayının boynuna keçirdi və bütün ovçulara tapşırırdı ki, bu ağ boyunbağı ayıya güllə atmasınlar. Bundan sonra heç kim ayıya güllə atmadı, çünki bu ayı qoca keşikçinin dostudur.

QUŞLARIN VƏ HEYVANLARIN DANIŞIĞI

Bayraqlarla tülkü ovu etmək olduqca maraqlı bir şeydir! Tülkünün yuvasının yeri bəlləndikdən sonra o yerin dörd çevrəsinə hərlənir, haradasa iki verst aralıdan ip çəkərək qumaş parçadan bayraqlar asırlar. Tülkü rəngli bayraqdan və qumaş parçanın qoxusundan çox qorxur; səksəkəli halda həməndə dəhşətli dairədən çıxmağa can atır. Və onun üçün çıxmağa yer saxlayırlar. O yerin yaxınlığında – kükürün altında isə onu, əlbəttə, ovçu gözləyir.

Bayraqlarla ov etmək qat-qat xeyirlidir, nəinki ov tulasıyla qovmaqla. Bu qış isə o qədər qar yağmışdı ki, itlər qulaqlarına qədər qara batırdı və belə qarda itlə tülkü qovmaq mümkün deyildi. Bir dəfə özümə də, itə də möhkəm zülm etdikdən sonra yeger Mixal Mixalıça dedim:

– İtlərlə yox, gəl, bayraqlarla ov edək. Axı bayraqlarla hər bir tülkünə ovlamaq olar.

– Necə yəni hər bir tülkünə? – deyə Mixal Mixalıç soruşdu.

– Çox sadəcə, – dedim. Təzə qar yağandan sonra təzə iz taparaq tülkünün yerini bəlləməli, dairə vuraraq bayraqları asmalı və hər bir tülkü bizimdir.

– Belə şeylər qabaqlar olub, – yeger söylədi. – Olub ki, tülkü üç sutka orada oturub, amma bayraqdan kənara çıxmağa cəsarət etməyib. Hələ nəinki tülkü, hətta canavar belə iki sutkayla kənara çıxmağa qorxub! İndiki heyvanlar xeyli ağıllıdır. Təqib zamanı bir də görürsən özünü vurdu düz bayrağın altından çölə və əlvida!

– Başa düşürəm, – deyə cavab verdim. – Heyvanlar artıq “bişiblər”, dəfələrlə üzləşiblər belə işlərlə, bayrağın altından gedirlər artıq, amma belələri azdır, əksəriyyəti, xüsusilə cavan heyvanlar bayraq nə olduğunu görməyiblər.

– Görməyiblər! Onların bayraq görməsi vacib deyil. Onların öz danışıqları var.

– Necə yəni danışıqları?

– Sadəcə, öz dilləri var. Bəzən tələ qurursan, yaşlı ağıllı heyvan yaxınlaşır, nəse duyuq düşür, xoşu gəlmir çıxıb gedir. Başqaları isə sonra heç yaxına da gəlmirlər. Söylə görüm, onlar haradan bilirlər?

– Sən necə fikirləşirsən?

– Mənə elə gəlir ki, heyvanlar oxuyurlar.

– Oxuyurlar?

– Bəli, burunlarıyla. Bunu itlərdə də müşahidə etmək olar. Məlumdur ki, onlar hər yerdə – dirəklərdə, kollarda, topalarda öz “qeydlərini” qoyurlar, sonra başqaları gəlir və o qeydləri öz dillərində oxuyurlar. Tülkü və canavar həmişə oxuyur; bizim gözlərimiz, onlarınsa burnu. Sonrası mən heyvanlarda və quşlarda səsi əsas götürürəm. Qarğa uçur və çığırır. Biz heç bir şey anlamasaq da, amma tülkü kolluqda qulaqlarını şəkəyib dinləyir və çölə tələsir. Qarğa uçur və yuxarıda qışqırır, aşağıda isə onun səsinin altında tülkü həvəslə yol gedir. Qarğa leş üstünə enir və ... artıq tülkü buradadır. Nəinki tülkü, bəs sən heç sağsağan çığirtısından bu vaxta qədər bir şey başa düşməmişən?

Düzdür, əlbəttə, hər bir ovçu kimi mən də sağsağan səsinə istidə etmişdim. Amma Mixal Mixalıç çox qərribə bir hadisə danışdı. Bir dəfə o, itlə dovşan qovurmuş. Birdən-birə it elə bil yerə mıxlanır; dovşan sanki yerə girmişdi, yoxa çıxmışdı. Bu vaxt tamam başqa səmtdə sağsağan qırıldayır. Yeger gizlənə-gizlənə sağsağana sarı gedir, çalışır ki, özünü göstərməsin. Bu hadisə qışda baş vermişdi, dovşanların rəngi artıq ağappaq idi. Amma qar ərimişdi və bütün ağ dovşanlar uzaqdan görünürdü. Yeger sağsağan oturan ağacın altına baxdıqda ağ dovşanın orada gizləndiyini görür, dovşanın gözləri bir cüt qapqara muncuq kimi parıldayırmış.

Sağsağan dovşanın yerini nişan vermişdi. O, həm də insan barədə dovşana və digər heyvanlara xəbər çatdırır; baxır ən əvvəl hansını görür.

– Bilirsənmi, – deyə Mixal Mixalıç söylədi, – balaca, sarı bir bataqlıq quşu var, adına nə üçünsə tənək quşu deyirlər. Bataqlığa ördək dəliyə gedəndə elə ki, başlayırsan asta-asta qonimətinə yaxınlaşmağa, həmin sarı quşucuğaz haradansa önündə peyda olaraq bir quru budağa qonur və cikkildəyərək yellənməyə başlayır. Bir az uzaqlaşsın – xeyri yoxdu, uçaraq yenə səndən önkə keçir, bir budağa qonaraq elə hey cikkildəyir. O, belə etməklə bütün bataqlıq sakinlərinə xəbərdarlıq edir. Baxıb görürsən ki, ördəklər uçub getdi, o yanda durnalar qanadlarını çırparaq uzaqlaşdılar, cüllütlərsə yoxa çıxdı. Bunların hamısını o, məhz o edir. Quşlar müxtəlif cür danışırlar, heyvanlar isə izləri oxuyurlar.

ÇƏMƏN QUŞU

(*Qoca meşəbəyinin hekayəti*)

Yazda dumalar uçub gəlir.

Biz kotanları şuma hazırlayırıq. Bizim tərəflərdə qədim bir sınaq var: dumalar gələndən on iki gün sonra yazlıq şum çıxarmağa başlayırlar.

Yaz suları da axdı. Mən şuma gedirəm.

Bizim tarlamız gölə sarıdır. Məni ağ qağayılar görür, uçuşurlar. Dolaşalar, zağcalar – hamısı mənim şumuma yığışır, soxulcanları, qurdları dənəyirlər. Mənim arxamca sakitcə ağ və qara rəngli quşlar açdığı şırım uzunluğunu gəlir və yemlənilər. Amma bircə bizim kəndlilərin çəmən quşu adlandırdığı çökükburun başımın üstündə çırpınır, çığırır, həyəcanlanır. Çəmən quşunun fərəsi yumurta üstündə erkən yatır. Mən fikirləşdim ki, yəqin haradasa buralarda onun yumurtası var.

– Kim-sin? Kim-sin? – çökükburun çığıraraq təxminən belə bir səs çıxarır.

Mən isə ona deyirəm:

– Nə “kim-sin, kim-sin” salmışan? Mən buralıyam. Bəs sən “kimsin”? Haralarda gəzirdin? İsti ölkələrdə nə tapmışdın?

Beləcə danışırıdım ki, birdən at çəpləndi, kotan şırımdan çıxdı. Atın qəfil çəplənərək şırımdan çıxdığı yerin önünə baxıb görürəm ki, budur, çəmən quşudur, oturub atın yolunda. Mən atı tərptədim, quş uçdu və uçduğu yerdə dörd yumurta görüldü. Gör bu quşlarda necədir: deməli, yuvalarını hörmürlər, yeri bir az cırmaqlayaraq yumurtalarını qoyurlar yalxı torpağa – ağappaq, stolun üstündə olduğu kimi.

Yuvanı dağıtmağa əlim gəlmədi – quşcuğaz yazıq idi. Mən kotanı qaldırdım, yuvadan yan keçdim və yumurtalara toxunmadım.

Evdə uşaqlarıma danışırım: bəs belə, deyirəm, yer şumlayanda qəfil at çəpləndi, gördü ki, yuva və dörd yumurta.

Arvadım dedi:

– Görseydik nə yaxşı olardı!

– Bir az gözlə, – deyirəm, – yulaf əkməyə gedəndə baxarsan.

Çox keçmədi ki, biz yulaf əkməyə çıxdıq, mən səpirdim arvadım malalayırıdı. Mən yuvaya çatanda dayandım. Arvadıma əl elədim. O, atı qısa məsafədən döndərüb gəldi.

– Gəl, bax, – deyirəm, – çox maraqlanırdın, buyur.

Ana qəlbi məlumdu: o, heyrətləndi, yazığı gəldi ki, yumurtalar quru torpağın üstündədir, müdafiəsizdir, böyründən mala keçib...

Bu cərgədə yulafı elə əkdim ki, cərgənin yarısını kartof basdırmaq üçün saxladım. Əkmək vaxtı gəlib çatanda isə arvadımla baxıb gördük ki, həmin yerdə yuva–zad yoxdur. Görünür, artıq balalar yumurtadan çıxıb və çökükburunlar oradan gediblər.

Biz tarlaya kartof əkməyə gedəndə Kadoşka da bizə qoşuldu. Bizim bu itimiz arxin o üzündə çəmən boyu qaçır, hərdən ona baxırıq, arvadım kartofu şırıma qoyur, mən torpaqlayıram. Birdən çökükburunların çığırtılarını eşidirik. Səs gələn səmtə baxırıq. Budur, şiltaq Kadoşka çəmən boyu boz rəngli, uzunayaqlı və artıq kəkülləri çıxmış dörd çökükburun balasını qabağına qataraq qovur. Hər yerləri qaydasında, amma uça bilmirlər, Kadoşka qovduqca yalnız qaçırırlar. Arvadım onları tanıdı və mənə qışqırdı:

– Bunlar ki, bizimkilərdi?!

Mən Kadoşkanı haylayıram – o, məni eşitmək belə istəmir, quşları qovduqca qovur.

Çökükburunlar suya yaxınlaşırlar. Artıq qaçmağa yerləri qalmır. “Vəssalam, – deyirəm, – indicə Kadoşka onları tutacaq!”. Quş balaları isə, neyləsələr yaxşıdır; üzə bilməsələr də, suyun üzüylə qaçmağa başladılar! Ən möcüzəlisi budur! Suyun üzüylə şap-şap-şap edib o biri sahilə çıxdılar.

Ya suyun soyuq olduğundan idimi, ya da ki, Kadoşka cavan, təcürbəsiz və bir az da küt idimi, nə idisə, o, suya çatıb dayandı və davam edə bilmədi. O, dayanıb fikirləşənə qədər, biz özümüzü çatdırdıq və Kadoşkanı geriye çağırırdıq.

ARIQUŞULARI

Gözümün birinə toz dənəciyi düşmüşdü. Onu çıxarana qədər o birinə də düşdü.

Fikir verib gördüm ki, külək mənim üzümə ağac ovuntusu – ağac kəpəyi çırpır və bu ovuntu küləyin istiqamətində zolaq-zolaq yerə səpilir. Deməli, o üzde, külək gələn tərəfdə quru ağac üzərində işləyirdilər. Ağac tozunun ağ cığırıyla küləyin əksinə doğru gedərək tezliklə gördüm ki, bunlar bir cüt arıquşudur – özləri göyümtüldülər, ağ, koppuş üzlərində qara zolaqlar vardır. Quru ağacı dimdikləyirdilər, ağacın çürük yerlərindən cücülər tapıb çıxarır, dənəyirdilər. İş elə qızgın gedirdi ki, quşlar gözlərim önündə açıqları deşiklərdən

ağacın içərilərinə doğru, daha da dərinlərə irəliləyirdilər. Mən durbinlə onlara baxır, səbirlə seyr edirdim. O qədən gözlədim ki, artıq arıquşlarından birinin yalnız quyruğu görünürdü, bədənisə açdığı deşikdəydi. Onda mən o biri tərəfdən sakitcə yaxınlaşdım həmin yerə və ovcumla deşiyin ağzını örttdüm. Quş koğuşda donub qaldı, heç bir hərəkət etmədi, elə bil ölüb qalmışdı. Mən ovcumu azca kənara sürüşdürdüm, barmağımla quşcuğazın quyruğuna toxundum. O çökmüşdü və tər-pən-mirdi. Barmağımla küreyini sıgalladım – o yenə tər-pən-mirdi – lap ölü kimi süst idi. O biri arıquşu isə üç-dörd addım aralıda bir budağa qonub cik-cik cikkildəyirdi. Görünür, o, rəfiqəsini inandırmağa çalışırdı ki, nə qədər bacarırsa, sakit və səssiz dayansın: “Sən, – deyirdi o, – sus və tər-pən-mə, mən onun yanında cikkildəyəcəm və qoy o mənim arxamca qaçsın, sən isə fürsəti əldən verməzsən”.

Mən quşu çox incitmədim. Kənara çəkilib göz qoydum ki, görək sonrasını necə olacaq. Elə gətirdi ki, orada xeyli gözləyəsi oldum. Çünki azadlıqda olan arıquşu onu başa salmışdı:

– Yaxşısı budur, bir az da gözlə, o haradasa buralarda dayanıb baxır.

Beləliklə, mən xeyli gözlədim. Elə bil bir azdan azadlıqda olan arıquşunun həyəcanlı səsinin tonu bir qədər dəyişdi:

– Çıx, daha, neyləyək, axı. O, hələ də gözləyir.

Dəlildəkinin quyruğu qəfildən qeybə çıxdı. Əvəzində orada arıquşunun üzündə qara zolaqları olan başı göründü. Cikkildədi.

– Hanı o?

– Odur ey, dayanıb – deyə o biri cikkildədi. – Görmürsən?

– Hə, gördüm! – deyə əsirim cikkildədi.

Və pırıltıyla uçdu. Onlar birlikdə cəmi bir neçə addım uçub aralandılar və yəqin ki, bunları biri-birinə pıçıldamağa macal tapdılar:

– Gəl, baxaq, bəlkə o gedib.

Uçaraq uca budağa qondular və oyana-buyana baxaraq:

– Buradadır, – söylədi biri.

– Görürəm, – dedi digəri.

Sonra uçub getdilər.

ÇƏKÇƏKİ VƏ BİLDİRÇİN

Yayın ortalarında artıq bülbüllər və qaratomyuqlar oxumurlar. Amma nədənsə lap biçinin sonuna qədər çəkçəkəkilərin və bildirçinlərin səsləri kəsilmək bilmir. İnsanlar böyük qayğılardan uzaqlaşmış axşam şəfəqləri üfəqdə qızarkən, şəhər kənarına dincəlməyə

çıxanda hökmən çəkçəkəkinin qızgın nəğməsini eşidirlər; clə bil, var gücüylə öz cütünü çağırır bu quş:

– Gəl çıx! Gəl çıx!

Onun ardınca isə bildirçin tələsik və qırıq-qırıq bir səslə deyir:

– Bax, gəlir! Bax, gəlir!

Bir gün nənəmdən soruşdum ki, bunu necə anlayaq, nəyə görə çəkçəkəki quşu “Gəl çıx!” “Gəl çıx!” çağırır, bildirçin isə “Bax, gəlir! Bax, gəlir!” – deyir. Qoca nənəm bu haqda bir nağıl danışdı:

– Çəkçəkəki yazda bildirçinə nişanlanır və söz verir ki, onun üçün bir dənə düyə gətirəcək. Bildirçinə yağlı vədlər verir ki, inəkləri olacaq və onlar südü belə içəcəklər, qaymağı belə yalayacaqlar. Bildirçin sevindi və çəkçəkəkiylə xoşbəxt həyata razılaşdı, onu oxşadı, hər cür qayğı göstərərək dənə-buğdaya qonaq elədi. Çəkçəkəkiyə də clə bu lazım idi ki, bildirçini dolasın. Doğrudan da, çəkçəkəkinin inəyi – düyəsi haradan ola bilər axı? Hamı bilir ki, çəkçəkəki lütün biridir. Elə ki, qaş qaralır, axşam düşür, çəmənləkdə bildirçin heç nəyi seçə bilmir, çəkçəkəki kolun dibində oturaraq bilə-bilə inəyi çağırır:

– Gəl çıx! Gəl çıx!

Gözləməkdən yorulmuş bildirçin sevinir: fikirləşir ki, çəkçəkəki doğrudan da inəyi sürüb gətirir. Sevinci öz yerində, ancaq bildirçinin qayğısı da artır. Axı inəyi salmağa onun pəyəsi yoxdur.

– Gəl çıx! Gəl çıx! – çağırır çəkçəkəki.

Bildirçinin narahatlığı artır:

– Bax, gəlir! Bax, gəlir!

– Pəyə yoxdu! Neyləyək!

Bütün gecəni – axşam şəfəqlərindən sübh şəfəqlərinə qədər çəkçəkəki bildirçini aldadıb şirnikləndirərək rahatsız edir, uyumağa qoymur.

QANADÇIRPANLAR

Qamışlar yaşıl-yaşıl ucalır, yollarda yumalana-yumalana bataqlıqlardan totuq ördəklər gəlir. Onların ardınca sarı pəncəli qaraca ördək balaları torpaq qomalarının arasından dağlar arasından keçirmiş kimi yığıla-dura, qıy sala-sala qaçırlar.

Biz qayıqla göl boyu üzür, qamışlıqları yoxlayırdıq. Bilmək istəyirdik ki, görəsən, bu il ördək çoxdur, ya yox, görəsən ördək balaları necə böyüyür, onlar indi necədirlər, uça bilirlər, yoxsa hələ mayallaq

aşaraq sulara baş vururlar? Bəlkə balaca qanadlarını çırparaq suyun üzünə qaçırlar hələ? Bu çapçıpıçılar – yeni qanadçıranlar çox məzəli olurlar. Bizdən sağ tərəfə də, sol tərəfə də lap divar kimi yamyaşıl qamışlıqdır. Ortalıqdakı nazik su zolağında biz qayıqda üzürük. Qabaqda bu zolağa iki balaca, hayçı-küycü, qara tükli ördək balası üzüb çıxır qamışların arasından. Bizi gören kimi var güclərini toplayıb aradan çıxmağa başladılar. Biz onların arxasınca qayığı sürdük. Avarı gölün dibinə dirəyərək itələdik və qayığımız sürətlə getdi. Onlara çatacaqda elə əlimi uzatmaq istəyirdim ki, heç olmasa bircəciyini tutum, hər iki hayçı-küycü mayallaq aşıb girdilər suyun dibinə. Biz çox gözlədik ki, bəlkə onlar suyun üzünə çıxarlar. Amma birdən onları qamışlıqda gördük. Onlar qamışların arxasında gizlənərək dimdiklərinin ucunu çölə çıxarmışdılar. Onların anası ancaq bizim həndəvərimizdə uçur, hərdən də suya qonurmuş kimi sallığı süzərək ayaqlarını uzadır, elə bil havadan asılır, bizi nəzərdən buraxmırdı.

Bu hadisədən sonra qabaqda, növbəti su çıxırında, yeni qamışlar arasındakı keçiddə bir cavan yaşılbaş ördək göründü. O, böyük idi, anası boyda olardı. Biz əmin idik ki, bu boyda böyümüş ördək balası mütləq uça bilər. Ona görə də avarla suyu şappıldadıb səs elədik. Amma deyəsən, o hələ uçmaq nədir bilmirdi. Qanadlarını çırpı-çırpı suyun üzünə qaçırdı. Biz də dalınca. Əvvəlki bala ördəklərə baxanda, bunun düşdüyü durum pis idi. Çünki burada məsafə o qədər qısa idi ki, o, macal tapıb mayallaq aşa və suyun dibinə girə bilmirdi. Bir neçə dəfə burnunu suyun altına soxmaq istəsə də, bir şey alınmadı, suyun altında girməyə yer yox idi, dayaz olduğu üçün torpaq görünmürdü, o, vaxt itirirdi.

O, bir də cəhd edib suya baş vurmaq istəyəndə qayığımız onun bərabərinə çatdı və mən əlimi uzatdım... Təhlükənin bu son anında bala ördək var qüvvəsini toplayıb uçdu. Bu onun ilk uçuşuydu, çünki o özünü idarə edə bilmirdi. Biz də uşaq vaxtı velosipedə ilk dəfə oturanda ayaqlarımızla hərəkət edir, amma sükanı döndərməyə qorxardığımız və gedib-gedib nəyə dəyər, tappılıyla böyrü üstə aşardıq. Bu ördək balası da eləcə uçub, uçub qamışlığın başı üstünə qalxa bilmədi, düz gedib yaşıl “hasara” döyərək guppultuyla aşağı düşdü.

Eynilə mənəm də başıma belə bir iş gəlmişdi, velosipedin oturmaçağına atılıb sürmüşdüm, yıxılmışdım, qalxaraq bir də sürmüşdüm və böyük sürətlə düz... inəyin üstünə...

Bizim ov tulamızı Biya çayının sahillərindən gətirmişdilər. Sibir torpağından axan bu çayın şərəfinə biz də tulamızı Biya adlandırmışdıq. Nədənə tezliklə Biya kəlməsi dilimizdə Biyüşkaya çevrildi. Biyüşka isə Vyuşkaya. Biz onunla ova az gedirdik. Ancaq o, əla keşik çəkmək qabiliyyətinə malik idi. Ova gedəndə arxayın olurduq ki, Vyuşka heç kimi evə buraxan deyil.

Bizim Vyuşka çox məzəli itdi. Hamının ondan xoşu gəlir; qulaqları dabankeşə – ayaqqabıgəyən qaşığa oxşayır, quyruğu çarx kimi girdə, dişləri sarımsaq kimi ağappaq. Nahardan ona bir cüt sümük qalmışdı. Hədiyyəsini alan kimi Vyuşka quyruğunun girdəsini açaraq canavar quyruğu kimi düzünə yerə sərtdi. Bu, həyəcan demək idi, sayıqlığın başlanğıcı idi. Məlumdu ki, təbiətdə sümüyün “müştərisi” çox olur, ona görə də, o, müdafiyyə həmişə hazır olurdu. Vyuşka quyruğunu salaraq otluqda sümüyün birini böyründə yerə qoyub, o birini gəmirəklə məşğul idi.

Elə bu vaxt haradansa bir neçə sağsağan peyda oldu. Hoppana-hoppana düz onun burnunun ucuna qədər gəldi. Vyuşka başını birisinə sarı çevirəndə, o biri – hopp! – sümüyün birini qapdı, digəri isə sümüyün başqa ucundan götürərək apardılar.

Bunlar son payızda olmuşdu. Yayda yumurtadan çıxan sağsağan balaları artıq əməlli-başlı böyümüşdülər. Yeddi balanın hamısı sağ idi. Onlar öz valideynlərindən oğurluğun bütün sirlərini öyrənmişdilər. Sümüyü tezliklə dimdikləyib yeməli nəyi varda yedilər. Və çox da fikirləşmədən qərara gəldilər ki, ikinci sümüyü də itin əlindən alsınlar.

Məşə çaqqalsız olmaz, deyirlər, ailə eybəcərsiz. Belə bir eybəcər-gicbəsər sağsağan ailəsində də var idi. Bu balalardan biri nəinki küt idi, hətta başı xarab idi desək düzgün olar. Bax, indi də o, gicbəsərliyini göstərdi: digər altı sağsağan düzgün hücumla keçdiyi halda, o, işləri pozdu. Sağsağanların hamısı yarımdairə şəklində, bir-birinə göz qoya-qoya irəliləyirdi, təkə Gicbəsər özünün gicliyini göstərirdi.

– Qır-r-r-r! – deyər qarıldadılar sağsağanlar. Bu, onların dilində belə səslənirdi:

– Geriyə hoppan! Hoppanırsansa sən də necə lazımdı, bizi kimi hoppan!

– Qır-qır! Qır-qır! – deyər Gicbəsər cavab verdi.

Yəni:

– Siz necə lazımdı hoppanın, mənə, özüm istədiyim kimi.

O öz riski barədə elə bil Vyuşkaya bildirirdi. Bəlkə də güman edirdi ki, sadələvhlük edəcək, sümüyü tullayaraq onun üzərinə atılacaq, bu vaxt isə Gicbəsər sümüyü qapıb qaçmağa müyəssər olacaq.

Amma Vyuşka Gicbəsərin fikrini oxumuşdu. Ona görə də nəinki onun üzərinə atıldı, sümüyü buraxdı, onu çəp-çəp süzərək üzünü əks istiqamətə çevirdi: burada istər-istəməz hoppana-hoppana irəliləyən atlı ağıllı sağsağan hücumu keçmişdi.

Vyuşka üzünü çevirdiyi anda Gicbəsər fürsət tapdı öz hücumuna. O, sümüyü qaparaq hətta başqa səmtə çevrilməyə macal tapdı, qanadlarını yerə çırparaq qopardı.

Ona yalnız bircə an lazım idi, yalnız bircə an ki, havaya qalxa bilsin! O, yerindən qalxmaq istəyirdi ki, Vyuşka cəld onun quyruğundan tutdu və sümük düşdü. Gicbəsər qurtularaq uçdu. Amma uzun və fərəhli sağsağan quyruğu Vyuşkanın ağzında, dişləri arasında qaldı və cəhənglərindən xəncər kimi bayıra çıxdı.

Kim quyruqsuz sağsağan görüb? Hətta, adam ağılına belə getirmir, quyruğu yonulanda bu məşhur yumurta oğrusu nəyə oxşayır.

Haf deyilən bir güclü, yekə milçək var. Bəzən kəndin şuluq uşaqları onu tutaraq *arxadan gövdəsinə saman çöpü bərkidir və buraxırlar*. Məcbur olaraq uzun quyruq kimi, o milçək bu saman çöpünü arxasında daşıyır. Belə. Amma o, milçəkdir, – quyruqlu, bu isə sağsağandır quyruqsuz. Kim quyruqlu milçəyə təəccüblənibsə, yəqin ki, quyruqsuz sağsağana ikiqat təəccübləniblər. Bu quşda sağsağandan əsər-ələmət qalmayacaq. Onu nəinki sağsağana, heç bir quşa oxşada bilməzsən. O, üstündə başı olan ala-bula bir topa bənzəyər.

Quyruqsuz Gicbəsər yaxınlıqda bir ağaca qonmuşdu. Bütün qalan altı sağsağanın hamısı uçub gəlmişdi onun yanına. Və onların dil boğaza qoymadan qırıldamalarından belə bəlli olurdu ki, quyruqdan olmaq sağsağanlar arasında ən böyük biabırçılıq imiş.

QAR ALTINDAKI QUŞLAR

Qarabağır quşunun qarda iki qurtuluşu var. Birincisi; qarın altı isti olur, burada gecələmək yaxşıdır. İkincisi, qar yağanda ağaclardan müxtəlif tumlar tökülür, bu da qarabağırın yem işini asanlaşdırır. O, qarın altında bu tumları axtarıb tapır, orada keçidlər düzəldir, hava udmaq üçün yuxarıya pəncərələr açır. Hərdən xizəklə meşəyə gedəndə görürsən bir quş başı qarda göründü və yox oldu. Bu qara-

bağır. Hətta qarabağırın qarın altında iki yox, üç qurtuluşu var: istiyə və yemlə yanaşı, həm də burada qırğıdan gizlənmək olur.

Tetra quşları qar altında qaçmırlar, onlar yalnız sərt havalardan qorunurlar. Onlar qarabağır kimi qar altında böyük keçidlər düzəlmirlər. Amma mənzilin quruluşu səliqəlidir: *arxada geri çəkilmək üçün yer, qarşıda isə hava udmaq üçün pəncərə olur*.

Boz kəkliklər bizdə qar altına girməyi xoşlamırlar, onlar kəndin xırmanında gecələməyə üstünlük verirlər. Boz kəkliklər gecələr kəndə öz xoruzları ilə uçub gəlir, səhərlər isə gəldikləri yerə dənəlməyə qayıdırlar. Mənim müşahidəmə görə, kəkliklər ya öz vəhşi sayıqlıqlarını itiriblər, ya da onlar təbiətən ağılsız quşlardır. Qırğı onların uçduqları yerləri asanlıqla görür, onları gedib-gəldikləri yoldaca, bəzən bir ağacın budağındaca gözləyərək qarşılayır.

Tetra quşları, mən belə hesab edirəm ki, qat-qat ağıllı quşlardır, nəinki kəkliklər. Bir dəfə meşədə başıma bir əhvalat gəlmişdi. İstirahət günü, xizəklə gəzirdim, yaxşı saxta da var idi. Gəlib bir böyük talaya çıxdım. Burada uca ağcaqayın ağaclarını və bu ağaclarda tumurcuqlarla dənələn tetra quşlarını gördüm. Mən xeyli tamaşa elədim, amma birdən bütün tetra quşları aşağıya tökülüşüb qarın altına girdilər. Və həmin an bir qırğı onların düşüb qar altına girdiyi o yerə şığıdı, çırpıldı və başladı altında tetra quşlarının gizləndiyi qarın üstündə gəzişməyə. O gəzişir, amma ağılına getirmir ki, caynağını qara vursa, altından öz ovunu çıxarar. Mənim üçün çox maraqlı idi. Fikirləşirəm: “*Əgər o, gəzişirsə, demək, onları ayaqları altında hiss edir və qırğının ağı böyükdür. Görəsən, bəs niyə, o, qarı caynağıyla eşmir?*”.

Gəzişir, hey gəzişir.

Ürəyimdən keçdi ki, tetralara kömək eləyim və mən gizlin-gizlin qırğıya sarı gəlməyə başladım. Qar yumşaq olduğu üçün xizəklərin səsi eşidilmirdi. Amma kolluğun yanından ötəndə, gözlənilmədən üstünü qar basmış ardıc kollarına ilişib yığıldım, üzüüstə yerə düşdüm. Ayağa qalxanda, əlbəttə, kollar şaqquldadı. Düşündüm ki, qırğı bu səsləri eşidərək yəqin uçub getdi. Ayağa durandan sonra artıq qırğı barədə fikirləşmədim. Talanı dolayısı keçmək istəyəndə ağacların arxasından baxıb gördüm ki, qırğı düz mənim qarşımda yaxın güllə məsafəsində tetraların başı üstünü kəsdirib və gəzişir. Mən atəş açdım. O, yerində qaldı. Tetralar isə qırğıdan o qədər qorxmışdular ki, güllə səsində heç əhəmiyyət də vermədilər. Yaxınlaşıb xizəklə qarı döyəclədim. Onlar bir-birinin ardınca qarın altından elə uçdular, elə uçdular ki, görün olsaydı, heyrətindən yerindəcə donub qalardı.

Meşədə çox şeylər görmüşəm, bunların hamısı mənim üçün adıdır. Amma hər halda qırğıya çox təəccüb edirəm. Belə ağıllı quş bu vəziyyətdə niyə axmaq yerinə qoydu özünü. Amma mən belə hesab eləyirəm, kəkliklər lap sarsaqlıdır. Onlar xırmanlarda ərköyünləşiblər. Düşüncələri tetralarda olduğu qədər deyil ki, qırğını gördükdə qüvvələrini toplayaraq var gücləriylə qarın altına girsinlər. Kəklik uzağı qırğını gördükdə başını qara soxmaqla kifayətlənir. Qırğı isə onu quyruğundan tutaraq çəkib aparır – əspaz quyruqlu tavanı götürüb apardığı kimi...

UZUNDİMDİK

Yaz gəlməkdədir, amma ağır-ağır. Hələ buzları tamamilə əriməmiş gölün qurbağaları artıq üzə çıxıb quruldaşırlar. Qoz ağacları çiçəkləyir, amma hələ sırgaları sarı tozla örtülməyib; hələ ki, quşlar uçub keçəndə, budaqlarına toxunanda qoz ağaclarının sarı toz dumanı ətrafı bürür.

Meşədə qarların sonuncu talaları da əriyib yox olur. Qarın altından yapışmış, boz yarpaqlar üzə çıxır.

Özümdən bir az aralı, həmə o ötən ilki yarpaqlar rəngdə, gözləri qapqara və mənali, dimdiyi yarım karandaş uzunluğunda olan balaca bir quş gördüm.

Biz tərpənmədən oturmuşduq. Uzundimdik əmin olduqda ki, biz canlı deyilik ayağa durdu, qıyıq kimi iti dimdiyini buğlanan yarpaqlara çırpdı.

Yarpaqların altından nə tapıb yediyini demək çətin olardı, amma onun zərbəsindən sonra uzun dimdiyində bir dairəvi qovaq yarpağının ilişib qaldığını gördük. Hər zərbədən sonra onun dimdiyinə ilişən yarpaqların sayı artırdı. Bizdən səksənəndə isə meşənin kənarı boyunca uçub getdi və tam yaxınlığımızdan keçəndə onun dimdiyindəki yarpaqları çatdırıb saya bildik: onun dimdiyində yeddi ədəd köhnə qovaq yarpağı vardı.

TERENTİ

Çoxları elə fikirləşir ki, tetra quşlarını ev şəraitində böyütmək olduqca çətinidir. Qabaqlar mənim də cəhdlərim boşa çıxmışdı, tutduğum tetra quşları tənəzzül etmişdilər. Artıq mən tetra quşlarını yetişdirməyi öyrənmişəm, bu işi özüm üçün çox da çətin hesab elə-

mirəm. Möhkəm şəh düşmüş iyul şəhərlərində mən itimi tetraların cücələrinin gəzişdiyi yerə buraxıram. Şəhdən islanmış tetra balaları uçmaqdan qorxaraq qaçmağa üz qoyurlar, it isə onların dalınca astaca qaçır. Beləliklə, biz onların gizləndiyi ot basmış torpaq komasına çatırıq. İt düz bu yuvayla üz-üzə dirənir, mən isə əlimlə otları astaca aralayıram və onların lələkləri görünən kimi: “Şap!” Şlyapamla onları tuturam. Belədir mənim şlyapam.

Kənddə bu cür tutulmuş meşə sakini üçün hər şeydən qabaq münasib mənzil tapmaq lazımdır. Haqqında danışdığım, indi mənimlə bir mənzildə yaşayan Terenti, bizim mehriban ev sahibəsi Domna İvanovnanın yanında, tənhalıqla böyüyüb. Mən belə hesab edirəm ki, ən başlıcası tetra balasını bəsləyərkən ilk vaxtlarda onu soyuqdan qoruyasan görə: axı onlar davamsız və sısqqa, həm də demək olar ki, tüksüz olurlar. Yemlənməsi asandır və adam heç bir çətinlik çəkmir. Amma görə biləsən ona nə verirsen. Əgər tetra balası çox körpədirsə, görə ona qarışqa sürfəsi verəsən. Mən isə belə balaca tetra quşlarını heç vaxt götürmürəm. Mən öz itimlə həmişə yaxşı böyümüş, uça bilən və bərkimiş tetra balası götürə bilərəm. O, çox tezliklə səsə öyrənir. Elə ki, çağırırsan:

– Terenti! Terenti! Teryoxa! Teryoxa!

O yüyürür üstünə və boynunu sənə sarı uzadaraq gözləyir. Soxulcan verirsen – udur. Birini, ikisini... onları nəylə yemləmək lazım olduğunu zaman-zaman öyrənirsən. Mən ovdan tetra gətirəndə həmişə onların çinədanını yoxlayıram. Bəzən onlar ardıcıl gilənarı, mərsin, quşüzümü, qaragilə yemiş olurlar. Qışda onların yeminə – yaydan ehtiyat üçün yığılmış qaragiləyə, mərsinə bir qədər yulaf qatırsan, sonra az-az artırırsan, beləliklə, onu adi yemə öyrədirsen. Bundan sonra tetra ev şəraitində çətinliksiz yaşamağa başlayır.

Mən indi quşu – Terentini tutub Domna İvanovnagilə gətirəndə o çox məzəli idi. Biz yay aylarında Domna İvanovnagilə çoxdan gəlirik. Mən onu öz ovçu dilimə, öz ov quşlarıma necə öyrətmişəmsə, bəzən qonşumun xoruzu onun xoruzunu döyəndə, o əlindəki çubuqla “düşmən” xoruzun üzərinə atılaraq onu yamanlayır!

– Cüllütün biri cüllüt! Uzunburun, eybəcər! Terentini Domna İvanovna zirzəmidə yerləşdirdi. Birinci günü, onun heç səsi də çıxmadı. Növbəti gün səhər tezdən, yenicə işıqlaşmağa başlayanda mən yuxarıda eşitdim ki, o, zirzəmidə necə vurnuxur və öz dilində necə çağırır:

– Fiyu, fiyu!

Və yaxud bizim dilimizlə desək:
 – Sən hardasan, ana?
 Daha bərkdən və daha güclü səslənir:
 – Fiyu, fiyu! (Əvvəl–axır haradasan sən axı?)
 Eşidirəm ki, Domna İvanovna mətbəxdən – ana yuxusunun içindən övladına səsləndiyi kimi səslənir:
 – Mənim əzizim!..
 Bax beləcə onlarda qarşılıqlı ünsiyyət yarandı.
 Tetra balası zirzəmidən:
 – Fiyu! (Sən haradasan, ana?)
 Domna İvanovna yuxusunun içindən:
 – Mənim mehribanım!..
 Sonra, görünür, tetra balası bizim gələnləri tapdığından susdu.
 Mən isə tetra dilini gözəl bilirəm; mən fit çaldım:
 – Fiyu, fiyu! (Sən haradasan, ana?)
 O saat Domna İvanovna cavab verdi:
 – Mənim mehribanım!..
 Payızda dəstə–qaraquyruq, qaratüklü, qırmızıqaşlı Terentini mən özümle şəhərə gətirdim, evin çardağına buraxdım və bütün qışı yulafla yemlədim. Yazda mənim çardağım tetraların əsil cütləşmə yeri idi. Bu, o qədər inanılmaz, o qədər qeyri-adi idi ki, hətta, mənim qonşum Pavel İvanoviç uzun müddət inanmaq belə istəmədi və düşünürdü ki, bunu mən, ovçu, sadəcə gülməkçin edirəm, tetralar kimi səs çıxarıb zövq alıram.
 Bir dəfə mən onu yanıma çağırdım, xahiş etdim ki, çəkmələrini çıxarsın. Ayaqlarımız yalın, pəncələrimiz ucunda, tam səssizcə çardağa çıxdıq.
 – Baxın, Pavel İvanoviç, – deyə mən pıçıldadım.
 Mən ona imkan yaratdım ki, başımın üstündən baxsın. Özüm də, əlbəttə, aşağı sindim. Çardağın kiçik pəncərəsindən düşən işıqda Terentinin dövrə vuraraq gəzişməsi aydınca görünürdü, döşəməyə sarı azacıq əyilmiş başında qaşları al–qırmızı rəngdə yanırı, dəstə–qaraquyruq geniş açılmışdı. O, oxuyurdu. O, bu nəğməsinə daşlara dəyib şırıldaayan yaz sularından götürmüşdü. Bu o qədər gözəl nəğmə idi ki... Vaxt ötdükcə bu gözəl, amma yeknəsəq nəğmə elə bil onu bezdirdi. Terenti dayandı, al–qırmızı rəngli çiçək kimi görünən başını dik qaldırdı, nəyəsə qulaq kəsildi, təsəvvüründə elə bil hansısa düşməni canlandırdı, sonra meşədə çıxardığı səslərdən birilə çığırdı: “Fiyu!”. Sonra da, elə bil, hansısa gözəgörünməz düşməninə zərbə endirməkçün yuxarı tullandı.

Çilingər Pavel İvanoviç bu heyranedicisi “tamaşa”dan uzun müddət ayrılı bilmədi. Sonda, nəhayət, mən ona işə getmək lazım gəldiyini xatırladanda, biz aşağı endik və ayrılıanda o, dedi:
 – Sağ ol! Sağ ol, Mixail Mixailoviç, sizin Terentiniz mənim ürəyimə çox yatdı.

PİŞİK

Pəncərədən hər dəfə baxıb görəndə ki, Vaska bağçada nəyisə pusur, mülayim bir səslə onu çağırıram:
 – Vaskacan!
 Cavabında o da nə isə deyir. Düzdür, mən aralı olduğu üçün onu eşitmirəm. Amma mənim çağırmağımı eşidincə onun bəyaz sifətidə çəhrayı zəngli ağzının necə açıldığını görürəm.
 – Vas-ka-can! – deyə çağırıram onu.
 Elə bil fəhm edirəm ki, o, mənə belə cavab verir:
 – İndicə gəlirəm!
 Vaska mükəmməl, pələngvari addımlarla evə sarı gəlir.
 Səhər işıq yemək otağının yarıaçıq qapısından düşərək soyuq ipək kimi titrəyəndə, bilirəm ki, Vaska haradasa, düz qapının yanında oturaraq məni gözləyir. O, bilir ki, yemək otağı mənsiz boşdur. Və qorxur ki, birdən yatıb yuxuya qalar, mənim oraya girməyimi görməz. O, çoxdan burada əyləşib, mən çaydanı odun üstünə qoyan kimi, mehriban çığırtısıyla yanıma yüyürür.
 Mən çay süfrəsi arxasında əyləşəndə, o, mənim sol dizimin üstündə oturaraq hər şeyə göz qoyur: baxır ki, mən qəndi necə doğrayıram, çörəyi necə dilimləyirəm, yaxmacı necə yaxıram. Mənə məlumdur ki, o, duzlu yağ yemir, əgər gecə siçan tutmayıbsa, bir tikə çörəklə də kifayətlənir.
 O, inananda ki, süfrədə dadlı bir şey, xüsusilə də pendir və ya kolbasa yoxdur, dizimin üstündən düşərək bir az gəzişir və yatır.
 Mən çay süfrəsi arxasından qalxanda, o, ayılır, gedir çıxır pəncərəyə. Orada oturaraq başını sağa–sola, aşağı–yuxarı çevirərək şəhərin bu erkən çağında sıx–sıx uçub keçən dolaşaları və qarğaları saymaqla məşğul olur. Bu böyük şəhərin mürəkkəb həyatından o, özü üçün quşları seçib və özünü ancaq onlara atmaq cəhdinə kökləyib.
 Gündüz – quşlar, gecələr siçanlar. Beləliklə, bütün dünya onundur: gündüzlər işıqla qıyılmış kəsişən dairələr – yaşıl–boz bəbəkləri

ancaq quşları görür. Gecə isə qara parıltılı gözlər ancaq və ancaq siçanları görür.

Bu gün buxar qızdırıcıları çox isti olduğu üçün pəncərənin şüşələri bərk tərləyib. Ona görə də, pişik dolaşaları saymaqda çətinlik çəkir. Bəs, çıxış yolunu mənim pişiyim necə tapdı? O, dal pəncərələri üstə qalxaraq əllərini pəncərənin şüşəsinə söykədi. Və... al gəldi! Başladı silməyə! Sildikcə sildi! Silib qurtarandan sonra yenə rahatca oturdu, lap saxsı heykələ oxşadı, yenə dolaşaları saya-saya, başını aşağı-yuxarı, sola-sağa etməyə başladı.

Gündüzlər – quşlar, gecələr siçanlar. Əlqərəz, bunlar bütünlükdə Vaskanın dünyasıdır.

TƏKƏRLƏR ÜSTÜNDƏ EV

Mənə təkərlər üstündə ev tikməyə bir jurnal kömək etmişdi. O jurnalla belə bir müqavilə bağlamışdım: mən onlar üçün öz səlahiyyətlərim haqda yazmalıydım, əvəzində onlar mənə təkərlər üstə ev tikməyə kömək etməliyidilər. Müqaviləni bağlayandan sonra az keçmədi ki, mənimçün tonyarımlıq “QAZ” markalı bir yük avtomobili göndərdilər. Və mən düşünməyə başladım: necə edim ki, bu maşının yedəyində özümə bir ovçu evi düzəldim və yazın əvvəlindən payızın sonlarına qədər bu maşınla səyahətə çıxım.

Mən xarıtlarla və dülqərlərlə bir neçə dəfə məsləhətləşəndən sonra qərara aldım ki, özüm üçün ikiqat tavan örtüyündən kuzov düzəldim.

Tezliklə ustalar pəncərələri siyirməli bir ev düzəldilər: lövhəni siyirib örtürsən, otağa zil qaranlıq çökür: bu da mənim fotoqrafiya işlərilə məşğul olmağım üçün vacib idi. Evin yuvarlaq damını biz yaxşı müşəmbə ilə örtükdük və bütün evi yaşıl rəngə boyadıq. Bu da ondan ötəri idi ki, meşələrdə gizlinə çəkiləndə quşlar və heyvanlar qorxub-ürkməsin. Yaşıl ev hazır olandan və çəkdiyimiz boya tam quruyandan sonra biz onu maşının üstünə bərkitdik. Maşının kuzovunun böyürlərini dəmir bəndlərlə evin divarlarına vurduq, təkərlər üstündə mükəmməl bir ev alındı. Amma bu tikili pəncərəsindən və damından evə oxşayırdı, qalanı – maşın idi; iki hissədən, yəni mühərrikdən və böyük yük yerindən ibarət nəhəng bir maşın. Əslində, maşından çox, mənim bu təkərlər üstündəki evim, hansısa uzunsov, yaşıl bir həşəratə oxşayırdı.

Maşını idarə etməyi yaxşı bacardığımdan sürücü götürməyə ehtiyacım yox idi. Biz maşına tüfəng, sursat, rezin qayıq yüklədik, itimizi mindirdik və Mazay babanın vilayətinə sarı yola düşdük. Şair Nekrasovun “Mazay baba və dovşanlar” poemasında vəsf olunan bu vilayət Kostroma şəhərindən bir az aralıda yerləşir və buradan bizim Volqa çayı axıb keçir. Tezliklə buraya “Böyük Volqa” tikintisi gələcək, hər şey dəyişəcək və bütün vilayət suyun altında qalacaq. Amma indi, mən buraya gələn zaman, buralarda hər şey eynilə Nekrasovun dövründəki kimidir.

İlk yazın daşqınları vaxtı Volqa o qədər dolur ki, artıq axıb gələn suları qəbul etməyə yeri olmur. Əksinə, artıq sular aşıb-daşan Volqadan kənara axır. Bax, onda Volqaya axan bütün çaylar əks istiqamətə dönərək geriye axmağa başlayır və bütün bu vilayət suyun altında qalaraq dənizə oxşamağa başlayır.

Əlbəttə, sular daşib gələndə ilk öncə aşağıları basır, torpaq saysız-hesabsız damarlar və gözlərlə örtülmüş bir bədənə oxşayır. Bir qədər sonra sular artaraq dənizə çevrilir və bu dəniz saysız-hesabsız adalarla dolu olur. Yavaş-yavaş adalar da yoxa çıxır, təkə uca yerlər adaya çevrilərək Volqanın daşqını qurtarana qədər qalır. Həmin meşələr basmış adalara hər tərəfdən heyvanlar üzüb gəlir; sığınlar, ayılar, canavarlar, tülkülər, cürbəcür siçanlar, həşəratlar, dovşanlar, sincablar... Burada tamaşa eləməli şeylər çoxdur.

Biz burada şaxtalarda gəlmişik, maşınımızı – təkərlər üstündəki evimizi ən uca yerdə saxlayıb yazın gəlişini gözləyirdik.

Burada biz düşərgə saldıq.

Soyuqlarda evimizi iki ağ neft sobasıyla isidirik və yatanda çox isti olurdu. Şaxtalar bitəndən sonra, yəni artıq daşqınlar başlayanda sobaya da ehtiyac qalmadı. Ağaclar yaşıllaşmağa başlayanda isə biz gətirdiyimiz iki ədəd rezin qayığa hava vurub üstündə çadır qurduq, ən yumşaq və münasib çarpayılarda yatırmış kimi qayıqlarda yatmağa başladığımız. Havalar tam istiləşəndə ağcaqanadlar öz mənfur qüvvələrini toplayaraq bizə hücum etdilər. Belə olduqda biz təzədən təkərlər üstündəki evimizə yığışdıq. Payızda ağcaqanadlar yoxa çıxanda biz yenidən çadırlarda gecələməyə başladığımız və bu hal qışa qədər davam etdi.

Mən hər gün təbiətdə gördüklərimi qeydə alırdım. Gündəliyimin bəzi səhifələri bəlkə sizinçün də maraqlı oldu.

ƏSİRLİKDƏ OLAN AĞAQLAR

Havada yaz duyulsa da meşə hələ də qarla örtülüydü. Siz qarlı qışda cavan meşədə olmusunuzmu? Əlbəttə olmamısınız; ora heç girmək də mümkün deyildir. Yayda keçdiyiniz geniş çığırların hər iki tərəfində indi öyilib-yapıxmış ağaclar elə dayanıb ki, budaqları altından dovşanlar zorla keçə bilər.

Görün ağacların başına nə gəlmişdir: ovuc kimi açılmış ağcaqayın ağacının başucuna qar yığılmış, bu qar zaman-zaman artaraq ağacın zirvəsini əyməyə başlayıb. Ağır yükəndən öyilən ağacın başucuna yığılan qar onu yerəcən əymiş və şaxtalar güclənəndə o, öyilərək düz baharacan başını yerə qoymuş şəkildə donub qalmışdı. Bu tağın altından bütün qış uzununu heyvanlar, bəzən də xizəkli adamlar keçib gedirdi.

Amma mən sadə və sehrli bir üsul bilirəm ki, bu üsulla öyilib başlarını qarın içinə qoymuş ağacların altından dik və heç boynunu belə əymədən keçib getmək olur. Mən özüm üçün yaxşı və ağır bir dəyənək kəsirəm, və bu dəyənəklə öyilmiş ağaclara yaxşıca zərbə endirirəm. Qarlar tökülür, yükəndən azad olan ağac yuxarıya sıçrayır və mənə yol verir.

Mən asta-asta gedirəm, sehrli zərbə ilə ağacları əsirlikdən azad eləyirəm.

İSTİ DÖVR

Çöllərdə qar əriyir, meşədə isə hələ toxunulmamış qatır, yorğan kimi torpağa sərilidir. Meşənin ağacları sanki qara əsir düşmüşdür. Nazik gövdələr yerə öyilmiş, eləcə donub qalmış və öz azad olunacaqları anı gözləyirlər. Nəhayət, ağaclar üçün ən xoşbəxt, heyvanlar və quşlar üçünə ən dəhşətli olan həmin o isti vaxt gəlib yetişir.

İsti dövr gəldi, qarlar nəzərə çarpmadan əriyib gedir. Budur ağır meşə sükutunda qardan azad olan bir küknar budağı öz-özünə yelənir. Həmin küknar ağacının altında, onun geniş örtüyü xatırladan budaqlarının daldasında bir dovşan yatmışdır. O, qorxu içində qalxır, ətrafi dinləyir; axı budaq öz-özünə tərpənə bilməz...

Dovşan qorxu içindədir, buradasa digər budaqlar; bir-birinin ardınca iki budaq da qardan azad olub silkələnir. O diksinib qaçdı və dərhal da yerindəcə donub qaldı, qulaqlarını şəkildə: bu nə bədbəxtlikdir, görəsən hayana qaçsın?

Təzəcə dal pəncələri üstə qalxmışdı, təzəcə boylanmışdı ki, düz burnunun ucunda bütöv bir ağcaqayın ağacı sıçrayışla başını yerdən qaldıraraq dikəlir və bir küknar budağı lap yaxınlıqda yükünü töküb silkələnir.

Bu hadisə hər yerdə, hər yerdə təkrarlanır: hər yerdə budaqlar qarın əsirliyindən azad olaraq atılır, bütün meşə tərpənmişdir, meşə sanki hərəkət edir...

Və havalanmış dovşan götürülür, heyvanlar hamısı səksəkədədir, quşlar meşəni tərk eləyir...

BUZ SALXIMI

Təkərlər üstündəki evimizi qar basmışdı. Yaz günəşinin şüaları damdakı qarları yalayaraq dağ buzlaqlarının şırşirasına çevirmişdi. Əsil buzxanalardakı kimi sular bulaq kimi şırıldayaraq aşağıya axırdı. Nazik su şırnağı yuxarıdan – isinməkdə olan damdan asılmış soyuq buz salxımlarının üstünə axır, orada donur, donduqca da şişəbənzər buz salxımları qalınlaşırlar.

Günəş damın üstündən aşaraq buz salxımlarına sarı boylanıqda mən də evin pəncərəsindən baxdım: şaxta sınımışdı, damın buzlağından axan sular buz salxımlarından süzülərək qızılı damcılarla yerə tökülürdü.

Axşama xeyli qalmış şaxta bərkidi. Damın buz örtüyünün xeyli əriməsinə, suların hələ də yerə sarı süzülməsinə baxmayaraq, buz salxımının şiş uclarına çatan damcılardan donduğu yavaş-yavaş hiss olunurdu. Süzülərkə donan damcılar buz salxımının boyunu bir az da artırır. Axşam artıq bu şişəbənzər buz salxımları uzununa böyümüşdü. Səhəri gün yenə hava günəşli oldu, damın buz örtüyü əriməyə başladı və buz salxımı eninə böyüdü. Axşam isə yenə uzununa artdı. Beləliklə, hər gün beləcə: buz salxımı eninə və uzununa böyüyürdü.

QARIŞQALAR

Ovda tülkünün ardınca çox gəzdiyimdən bərk yorulmuşdum və haradasa dincəlmək istəyirdim. Meşənin hər tərəfi qalın qar idi. Təsədüfən gözlərim bir ağaca sataşdı və bu ağacın dibində nəhəng, qar basmış bir qarışqa yuvası gördüm. Mən yuxarı dırmaşaraq qarı təmizləyirəm, sonra çör-çöpü, meşə tör-töküntülərini çıxdaş edərək

bu nəhəng və isti qarışqa yuvasının üstündə otururam. Əlbəttə, qarışqalar bu haqda heç nə bilmir, onlar dərinlikdə yatmışlar.

Mənim dincəldiyim yerdə, qarışqa yuvasından yuxarı kimsə ağacın qabığını soymuşdu, kifayət qədər geniş bir yer qatranla örtülmüşdü. Qabıq gövdə boyu üzükvari soyulduğundan sirə hərəkət edə bilmirdi, bu isə ağacı ölümə məhkum etmişdi. Bəzən belə bir işi ağacdənlər də edir, amma onlar qabığı bu qədər təmiz soya bilmirlər.

Mən düşündüm; çox güman ki, kimsə meşədə gilənar yığmaq üçün qutu düzəltməkdən ötrü ağacın qabığını soymuşdur.

Mən bir az dincələrək getdim, bir də həmin yerə təsadüfən hava istiləşəndə və qarışqalar ayılarına yuxarıya qalxanda göldüm.

Mən ağacın yaralı gövdəsinin qatran basmış hissəsində nə isə tündrəngli bir ləkə gördüm və durbınla diqqətlə həmin yeri müşahidə etdim. Məlum oldu ki, bu qarışqalardır və onlar nədən ötrü sə həmin yerin qatran örtüyünü deşərək gövdəyə yol açmışlar.

Keyli müşahidə etmək lazımdır ki, qarışqaların işindən baş açasan. Çox vaxt meşədə görmüşəm ki, qarışqalar həmişə dibində yuva qurduqları ağacın dövdəsi boyu hərəkət edirlər. Qarışqanın həyatı məlum olduğundan çox da diqqət çəkmir. Amma indiki hal qərribə idi: sən demə bir qarışqa üçün yox, bütün qarışqalar üçün bu uca ağacın gövdəsinin aşağısından yuxarisına sərbəst bir yol açmaq vacib imiş. Gövdənin qatranlı yeri maneə törətdiyi üçün onlar çox qərribə bir hərəkət etməyə məcbur olurlar və bu da yuvada olan bütün qarışqaları ayağa qaldırmışdır.

Bu gün yuvada ümumi səfərbərlik elan edilmişdi. Bütün yuva əhli ağaca çıxmış və gövdənin qatranlı dairəsini mühasirəyə almışdılar. Qabaqda kəşfiyyətçi qarışqalar gedirdi. Onlar qatranla bir-bir bataraq məhv olurdular. Növbəti kəşfiyyətçi-qarışqa öz yoldaşının cəsədinin üstündən adlayaraq irəliyə gedirdi. Öz növbəsində o, arxadan gələnlər üçün körpüyə çevrilirdi.

Hücum böyük idi. Qarışqalar geniş cərgələrlə irəliləyirdi. Gözlərimiz önündə gövdənin soyulmuş ağ yeri yavaş-yavaş qaralırdı. Bu, qabaqda gedənlər idi. Qatrana atılaraq öz cəsədlərilə arxadan gələnlər üçün yol açırdılar.

Haradasa yarım saat ərzində qarışqalar ağacın dairəvi soyulmuş, qatran basmış yerini qaraltdılar. Və bu qaralmış yol ilə öz işlərinin dalınca üzüyuxarı hərəkət etməyə başladılar. Artıq qarışqaların bir cərgəsi yuxarı, digər cərgəsi aşağıya doğru hərəkətdə idilər. Qabığın üstündə olduğu kimi, bu canlı körpünün də üstündə həyat qaynayırdı.

DƏLƏ YADDAŞI

Bu gün mən qarın üstündə heyvanların və quşların izlərinə baxarkən nə görsəm yaxşıdı: bir dələ qarın eşərkə mamıra yol açmış, orada payızda gizlətdiyi iki ədəd qozanı tapıb yemişdi. Mənsə qozanın qabıqlarını görmüşdüm. Sonra on metr kənara qaçaraq yenə baş vurmuş, yenə qozanın qabıqlarını qarın üstünə tökmüşdü. Dələ bir neçə metr aralıdan bir də baş vurmuşdu.

Bu nə möcüzədi? Onun qalın qar – buz örtüyünün altından bu qozaları iyləmək yoluyla tapmasına inanmaq sadələvhlük olardı. Deməli, payızda gizlətdiyi qozaların yeri yaddaşındaydı, daha doğrusu, onların arasındakı məsafəni dəqiq xatırlayırdı.

Ən təəccüblüsü odur ki, o, bizi kimi santimetrle ölçə bilməsə də, gözəyari qozaların yerini təyin edərək qarın altına baş vurur və onları tapıb çıxarırdı.

Bunları görəndən sonra dələ yaddaşına və fəhminə necə qibte etməyəsen!

QURBAĞA BALASI

Günorta günəşin qızmar şüalarından qar əriməyə başladı. İki-üç gün keçəcək və baharın topu atılacaq. Günortalar günəş elə isidir ki, bizim təkərlər üstündəki evimizin yanındakı qarlar qara rəngdə toza bulaşır. Mən ovcumu həmin çirkli qara yaxınlaşdırdım və... nə görsəm yaxşıdır! – Bunlar sıçrayan böcəklər idilər və bu xırdaca böcəklərin hərəsi bir tərəfə sıçradı.

Günortanın istisi qalxanda haradasa bir, ya iki saatlığa qarın üstündə müxtəlif böcəklər canlanır: cücülər, hörümçöklər, gənələr, hətta ağcaqanadlar belədən-beləyə uçuşurlar.

Bir gün belə istilərin birində, ərimiş qarın suyu qar örtüyünün altına axıb dolaraq orada, torpaqda yatmış çəhrayı rəngli bir qurbağa balasını oyatdı. O, qarın altından sürünüb çıxdı. Öz avamlığından elə bildi ki, əsil yaz gəlib və gəzintiyə çıxdı. Məlumdu ki, qurbağalar çeşmələrə, bataqlıqlara səyahət etməyi xoşlayırlar.

Tərs kimi bu gecə yaxşıca qar ələmişdi. Və onun izləri açıq-aydın görünürdü. İzlər əvvəl düzünə gedirdi – addımı addım ardınca qoymuşdu, yaxınlıqdakı bataqlığa yönəlirdi. Birdən-birə nədənsə izlər dalaşdı, getdikcə daha çox qeyri-sabit şəkildə görünürdü. Sonra qurbağa deyəsən, sağa-sola, irəliyə-geriyə tullana-tullana gedərək kələf kimi dolaşdı.

Nə baş vermişdi? Nəyə görə qurbağa balası bataqlığa gedən öz düz yolunu buraxaraq geriye dönməyə can atmışdır.

Bu kələfi çözləməkdən, bu işi dərk eləməkdən ötrü biz bir az irəli gedərək cansız pəncələrini aralayaraq uzanmış balaca, çəhrayı rəngli qurbağa balasını gördük.

İndi hər şey aydın idi. Gecə şaxta onu cilovlayaraq necə qamçılarmışdusa, qurbağa balası dayanaraq ora-bura çırpınmış, cəld geriye – bahara aldanaraq çıxdığı yerə sarı dönməyə cəhd göstərmişdi.

Bu gün şaxta lap kəsirdi. Amma bizim içimizdə, canımızda bir hərarət var idi və biz bahara kömək eləməyə başladığımız. Biz uzun müddət qurbağa balasını nəfəsimizlə isitdik – o, dirilmədi. Amma fikirləşib tapdıq: qazançaya isti su tökərək bu pəncələri aralı, çəhrayı rəngli qurbağa balasını o suya buraxdıq.

İndi nə qədər istəyirsənsə güclən, a şaxta! Sən artıq bizim bəhər rəmizlə bacara bilməzsən. Bir saat keçmədi ki, bizim bala qurbağa öz bədəniylə baharı hiss elədi və açılı qalmış pəncələrini tərptədi. Bir azdan o, bütünlüklə canlandı.

İldırımlar çaxıb qurbağalar hər tərəfdə tərpanişəndə biz öz səyahətçimizi buraxdıq. Onu elə həmin o vaxtından əvvəl yazın gəlişini hiss edərək üz tutduğu bataqlığa buraxdıq. Yola salanda dedik:

– Yaşa, qurbağa balası! Amma gələn dəfə yüz ölç, bir biç.

QURTULUŞ ADASI

Suların artmasını çox gözləyəsi olmadıq. Bir gecədə güclü və isti leysan yağışdan sonra su düz bir metr qalxmışdı. Nədənə əvvəllər görünməyən Kostroma şəhəri, indi öz bəyaz binalarıyla elə aydın görünməyə başlamışdı ki, elə bil qabaqlar o, suyun altındaymış, indi üzə çıxır. Volqanın dağlıq sahilləri də eləcə. Əvvəllər qarın bəyazlığı içində itib-batan sahillər indi gildən və qumdan sapsarı saralmış suların elə bil yuxarıya qalxmışdı. Uzaq çöllərdəki bir neçə kənd suların mühasirəsində qarışqa yuvasına oxşayırdı.

Volqanın böyük daşqını zamanı hərdən lüt-üryan, hərdən kol-koslu, hərdən də uca ağaclı xırda adacıqlar görünmürdü. Demək olar ki, bu adacıqların hamısına müxtəlif cinsdən olan ördəklər sığınmışdılar. Və dillərdən birində uzun bir cərgədə qımqımaçı qazlar düzülürdü. Tamamilə su altında qalan torpaqlarda isə ağacların zirvəsi adda-budda qırılmış yun kimi görünürdü və bu “yunların” arası müxtəlif cür heyvanlarla dolu idi. Hərdən heyvanlar budaqlarda

o qədər sıx otururdular ki, adı bir söyüd ağacının budağı uzaqdan nəhəng, qara bir üzüm salxımına oxşayırdı.

Bizim yanımıza bir su siçovulu üzüb gəldi. Görünür, çox uzaqdan gəldiyi üçün möhkəm yorulmuşdu. Bir qızılağac budağına söykənərək dincini alırdı. Xırda, yüngül dalğalar onu vurub budaqdan ayırmaq istəyirdi. Belə olduqda o, gövdə ilə bir xeyli dırmaşaraq bir budağın haçasında məskən saldı. O, burada yerini bərkitti: artıq su ona çatmırdı. Yalnız, hərdən güclü dalğa onun quyruğuna toxunurdu. Və bu təmasdan suyun üzündə halqalar əmələ gəlirdi.

Kifayət qədər böyük bir ağacda (yəqin ki, bu ağac suyun altında, hündür bir təpənin üstündə bitmişdir.) bir acgöz qarğa oturmuşdu və özünə qənimət gəzirdi. Əgər qızılağacın haçasında oturmuş su siçovulunun quyruğu suya toxunaraq halqalar əmələ gətirməsəydi, yəqin ki, qarğa onu görməyəcəkdi. Burada qarın davası deyil, ölüm-dirim davası başlandı.

Qarğadan bir neçə dimdik zərbəsi yeyən siçovul suya aşdı. Bir daha həmin ağacın haçasına – öz əvvəlki yerinə qalxdı, yenə aşdı. Artıq az qalmışdı, qarğa öz qurbanını tutmalı idi. Amma siçovulun can vermək arzusu yox idi.

Son qüvvəsini toplayan siçovul, qarğaya necə əks-hücum etdisə, qarğanın bədənində bir şaqqa tük qopdu, elə bil ona qırma deydi. Qarğa az qaldı suya yığıla, zorla müvazinətini saxladı. Öz ağacına qonaraq əzilmiş tüklerini dimdiyilə sahmana salmağa başladı. Özünə gəldikcə siçovulu yadına salaraq ona sarı elə bir görkəmdə boylandı ki, elə bil özü-özündən soruşmaq istəyirdi: “Bu nə siçovuldu belə? Axı mənim başıma heç vaxt belə iş gəlməmişdi!”

Bu ara su siçovulu da öz növbəsində öz tutarlı zərbəsindən sonra hətta qarğanı elə bil unutmuşdu da. O, artıq muncuğa oxşayan göz-lərini bizim qibtə ediləsi sahillərə zilləmişdi.

Bir budaq qıraraq onu qabaq pəncələrilə götürərək gəlməyə başladı. O, budağı tər-təmiz sümürərək suya tulladı. Yeni kəsdiyi budağı isə bu dəfə gəlmədi, onu özü ilə götürərək aşağıya düşdü. Üzərək budağı da arxasınca yedək kimi çəkib apardı. Əlbəttə, bütün bunları quldur qarğa görürdü, qəhrəman siçovulu bizim sahillərə qədər nəzərləriylə müşayiət edirdi.

Bir dəfə biz sahilə oturub üzüb gələn torpaq siçanının, taxıl siçanının, su siçovulunun, qunduzların, dovşanların, sincabların və dələlərin kütləvi axınına baxırdıq, onların hamısı quyruqlarını dik tutaraq aramla üzürdülər.

Biz onların hər birini adanın sahibi kimi qarşılayır, mehribanlıqla diqqət yetirir, öz həmcinslərilə bir yerdə yaşamaq üçün adaya buraxırdıq. Amma nahaq yerə fikirləşirdik ki, guya bütün qonaqlarımızı yaxşı tanıyırdıq. Yeni tanışlıq Zinanın sözlərilə başladı:

– Baxın, – söylədi o, – görün ördəklərimiz nəyə oxşayır, görün onların başına nə işlər gəlir!

Bunlar bizim vəhşi ördək yumurtalarından ev şəraitində çıxmış ördəklərimiz idi. Onları özümüzlə gətirmişdik ki, yaşılbaşlar onların səsinə tez aldanır və bu zaman biz ovlayırıq.

Ördəklərimizə baxdıq və gördük ki, onlar nəsə tünd rəngə çalır və özü də elə bil kökəliblər.

– Bunlar nədən belə olublar? – deyə yozub tapmağa başladıq.

Cavablarımızı, gümanlarımızı dəqiqləşdirməkdən ötrü ördəklərin yanına yollandıq. Sən demə, sulara saysız-hesabsız nicat yolu axtaran hörümçəklər, cücülər, həşəratlar üçün bizim ördəklər həsrətini çəkdiyələri bir cüt ada – kiçik quru yer imiş.

Onlar tam inam və ümidlə bizim ördəklərin belinə minərək onların simasında etibarlı xilas yolu və qurtuluş tapmışdılar, elə düşünürdülər ki, artıq əzablar geridə qalmışdır. Onlar o qədər çox idilər ki, “kökəlmiş” ördəkləri artıq tanımaq olmurdu.

Beləliklə, bizim sahil böyüklü-kiçikli bütün heyvanlar üçün qurtuluş adasına çevrilmişdi.

ÇAYDAÇAPAN

Hər gün biz yazın sorağını gətirən sevimli çaydaçapanın yolunu gözləyirdik. Nəhayət, o uçub gəldi, palıdın budağına qonaraq xeyli oturdu, mən başa düşdüm ki, bu bizim çaydaçapanıdır, o haradasa buralarda yaşayacaqdır. Onu mən artıq asanlıqla tanıya bilərəm. Bu quş bizim quşdur. Görəsən o, doğrudan da haradasa bizim yanımızda yaşayacaq, yoxsa hələlik dincəlmək üçün qonub, uçub harasa gedəcəkdir?

Bizim sığırçınımız uçub gələndə birbaşa öz keçmiş yuvasına – oyuğa girdi və nəğməsini oxudu. Çaydaçapanımız isə uçub gəlişiyə birbaşa təkərlər üstündə evimiz olan maşınımıza yanaşdı, maşının altına baş çəkdi. Bizim gənc itimiz Quda quyruğunu bulayaraq yalaqlanmağa başladı, çalışdı ki, onu aldadıb tutsun. Boynunda qara “qals-tuku”, açıq-boz “donlu”, dar paltarlı, diri, bir az da gülməli görünən

bu quş düz Qudanın burnunun ucundan ötüb keçdi, özünü elə apardı ki, guya heç onu görmür. Budur, Quda bu gözəl quşun üstünə atılır, bütün öz it ehtirasıyla onu tutmağa çalışır, amma çaydaçapan da itin xasiyyətinə yaxşı bələd olduğundan, bu hücumu hazır idi. O uçaraq bir neçə metr aralıda qondu.

Belə olduqda it də onu tutmaq üçün yerindəcə donub qaldı, onu “nişana” götürdü. Çaydaçapanısa düz ona baxır, öz zərif, yay kimi ayaqlarının üstündə yellənir, az qalır ki, bərkdən gülə və deyər:

“Sən mənə nə qudasın, nə qada...”

Sanki Qudanın üstünə atıla-atıla yeriyirdi də...

Sakit və qoca Lada tərpnəmirdi, yerindəcə donub durmuşdu, bu “oyun”u seyr eləyir, amma azca da olsa bu işə qarışmırdı. “Oyun” az qala bir saatdan çox çəkdi. Lada da bizim kimi rəqibini sakitcə izləyirdi. Quş hücumu keçməyə başlayanda Lada öz iti gözlərini Qudaya zillədi, dərk etməyə çalışdı ki, görəsən o, bu quşu tuta biləcək, yoxsa çaydaçapan yenə ona öz uzun quyruğunu göstərəcək?

Həmişə şən olan bu quşa çayın qumlu uçuşunu olan sahilində qarlar suya sürüşərkən baxmaq daha da maraqlı doğururdu. Çaydaçapan çayın sularına yaxın qumluqda qaçır, öz zərif ayaqlarıyla elə bil qumda nəsə yazırdı. Sonra geriye qaçır, baxırsan ki, “yazdığı” sətir artıq suyun altındadır. O isə təzədən yazır və bu minvalla bütün günü fasiləsiz olaraq o yazır, sular pozur. Bilmək olmurdu ki, bu quş hansı cücüləri, hörümçəkləri yeyirdi.

Sular çəkilməyə başlayanda qumlu sahil yenidən üzə çıxdı. Burada artıq “əlyazmalar” görünməyə başladı. Bunları çaydaçapanlar yazırdı. Amma yazılar müxtəlif endəydi. Bilirsinizmi niyə? Sular sakit gələndə sətirlər sıx olurdu, sular sürətlə gələndə sətirlər aralı düşürdü.

Sahilin yaş qumlarında çaydaçapanın zərif ayaqlarının saldıdığı izlərdən, “yazılardan” başa düşmək olurdu ki, bu yazın vəziyyəti necədir, o, qüvvətlidir, yoxsa suların hərəkətini şaxtalar zəiflədib.

Mən çox istəyirdim ki, bu yazıçı-quşun fotoaparata şəklini çəkim, amma alınmadı. O, yorulmadan işləyir, həmişə də bir gözü məndədir. Elə ki, gördü, işinə bir an da belə fasilə vermədən uçub aralı qonur. Mən onu sahilə quru ağaclar arasında yuva qurmaq istərkən də obyektivə ala bilmədim. Bir dəfə biz onun arxasınca əlimizdə fotoaparata uğursuz cəhdlər edəndə bir qoca gəldi, bizə baxaraq güldü və dedi:

– Eh, uşaqlar, uşaqlar! Siz o quşcuğazı başa düşmürsünüz!

Sonra bizə cərgəylə yığılmış odun qalaqlarının arxasında oturub gizlənməyi məsləhət gördü. On saniyə çəkmədi, hər şeyə maraqla göstərən çaydaçapan qaçaraq gəldi ki, görsün biz necə olduq, hara getdik?

O bizdən iki addımlığımızda, yuxarıda oturmuşdu, quyruğuyla hərəkətdəydi; onun bu görkəmi nə qədər gözəl və maraqlıydı.

– Hər şeyə diqqət edən, maraqlanandır o, – söylədi qoca. Bu quşu dərk etməyin açarı da bütünlüklə bunda idi.

Biz eyni hərəkəti bir neçə dəfə təkrarladıq. Onu ürkdükdük, aparatı odun girdinləri arasından bir budağa tuşladığımızı və yanılmadıq: quşcuğaz bütün odun qalaqları boyunca qaçaraq düz gəlib həmin budağa qondu və biz onun şəklini çəkdik.

QONAQLAR

Bu gün səhərdən bizə qonaqlar gəlməyə hazırlaşır. Birinci olaraq çaydaçapan uçub gəldi. O sadəcə olaraq bizə baxmaqdan ötrü gəlmişdi. Durna da uçub gəlmişdi, çayın o biri sahilində, sarı bataqlıqda torpaq topalarının arasına qondu və gəzişməyə başladı.

Hələ balıqların qənimi, dimdiyi qarmağa oxşayan, itigözlü, açıq-sarı rəngli çay qaranquşu da yuxarıdan özünə yem axtara-axtara gəlmişdi, havada dayanıb qanadlarını yelpicləyirdi. Quyruğu qırcıvalı çalağan caynağında qəniməti gəlmişdi və ucada süzürdü.

Quş yumurtaları yeməyin böyük həvəskarı, nadir qış olan bataqlıq belibağlısı da qonaq idi. Onu görcək bütün çaydaçapanlar arxasınca ağcaqanadlar kimi tökülüşdülər. Tezliklə çaydaçapanlar, qarğalar və bala çıxarmış və yuvalarının keşiyini çəkən bir sıra quşlar da onlara qoşuldular. Bu böyük yırtıcının çox yazıq bir görkəmi var idi; belə bir nəhəng quşcuğazlardan var gücüylə qaçır...
Ququ quşu küknarlıqda yorulmadan oxuyurdu.
Balıqdan qanad çalıb köhnə quru qamışlıqdan uçdu.
Bataqlıqda yaşayan tənək quşu nazik bir qamışa qonaraq yellənə-yellənə cikkildəyirdi.
Köhnə yarpaqların arasında yereşən ciyildəyirdi.
Hava bir qədər də istiləşəndə meşəgilasının yarpaqları da yaşıl qanadlı quşlar kimi uçub gəldilər və çılpaq budaqlara qondu.

Söyüd ağacı vaxtından əvvəl tumurcuqlamışdı və onun ağuşunda bal arıları, cır arılar vızıldasır, kəpənəklər qanad çıxarırdı.

Qaz uzun boğazını uzadaraq çayın kiçik körfəzindən suyu ağzına dolduraraq öz üstünə püskürürdü, sonra da dimdiyiylə səliqəylə darənir, quyruğunun lələklərini bircə-bircə təmizləyirdi. Darənib təmizləndəndən sonra isə gümüşü rəngli, islanıb parıldayan boynunu günəşə sarı uzadaraq qaqqıladı. Gürzə qıvrılıaraq özünü günə verirdi.

Tüklü bir tülkü qayğılı-qayğılı qamışlıqda göründü və gözəndən itdi.

Biz mətbəximiz yerləşən çadırımızı sökəndən sonra oraya çalağanlar uçub gəldi və nəyisə dimdikləməyə başladılar.

Beləliklə onlar bu gün bizim sonuncu qonaqlarımız idi.

SİĞINLAR

Bir axşam bizim tonqalın yanına yaxın kəndlərin birindən bir qoca gəldi və bizə sığınlar haqda müxtəlif ovçu əhvalatları danışmağa başladı.

– Sığınlar necə heyvanlardır? – deyə kimsə soruşdu.

– Çox yaxşı, – deyə qoca cavab verdi.

– Onların harası yaxşıdır ki? – deyə mən dilləndim. – Özləri böyük ayaqları nazik, burunları yekə, buynuzları – torpaq qazan kürək kimidir. Daha dəqiq desək, onlar çox yöndəmsiz heyvanlardır.

– Olduqca yaxşı heyvanlardır, – deyə qoca öz fikrində israrlı olduğunu bildirdi. Bir dəfə daşqın suları çəkildəndə gördüm ki, bir sığın iki balasıyla birgə üzür. Mən kolun arxasındaydım. İstədim ona tufəngdən atəş açam, sonra fikirləşdim; onsuz da onların sahilə çıxmaqdan başqa yolları yoxdur, qoy çıxsınlar. Bəli, ana üzür, balalar arxasınca çatdıra bilmirdi. Sahilə yaxın dayaz idi, ana sığın palçıqda yeriyir, balalar isə geri qaldığı üçün bata-bata gəlirdilər. Məni maraqlandırdı. Gəl, dedim, özümü göstərim ona, görək balalarını başına buraxıb qaçacaq, yoxsa yox?

– Axı sən onu vurmaq istəyirdin?

– Hə, yadıma düşdü! – deyə qoca təəccübləndi. – Onda mən hər şeyi, hər şeyi unutmuşdum, bircə şeyi xatırlayıram: baxırdım ki, görək balalarını qoyub qaçacaq, yoxsa sığınlarda da bizdə olduğu kimidir? Sizcə, nə baş versə yaxşıdır?

– Məncə, – dedim, – ana sığın meşənin kənarına qaçmalı, oradan ağacın arasında dayanıb müşahidə etməli və ya gözləməliydi...

– Yox, – deyə qoca mənim sözümlə kəsdi. – Sən demə onlarda da bizdə olduğu kimidir. Ana sığın üzümə elə baxdı ki... Mən isə əlimdəki balıqçı çəngəlini ona sarı tulladım. Düşündüm ki, qaçıb gedər, balalarını tutaram. Onun heç vecinə də gəlmədi. Düz üstümə gəlir, acıqlı-acıqlı məni süzürdü. Balaları isə hələ də çamurluqdaydılar. Nə baş verdiyini heç bilirsinizmi? Heç bilirsiniz onlar sahilə çıxanda neylədilər?

– Yəqin analarını əmməyə başladılar.

– Yox, sahilə çıxan kimi oynamağa başladılar. Mən qayıqla bir az, – beş addım da onlara yaxınlaşdım və baxdım, baxdım – elə bil, əsil uşaq kimiydilər. Biri, xüsusilə çox xoşuma gəldi. Xeyli oynadılar, oynayıb doyardan sonra analarının yanına getdilər. O isə balalarını yanına alaraq, qorxusuz-hürkümsüz getdilər və gözdən itdilər...

– Bəs sən onlara toxunmadın?

– Hə, yadımdan çıxmışdı az qala. Əllərim bağlanmışdı. Əlimdə isə balıqçı çəngəli. Bir balaca əlimi tərپətəydim işləri bitmişdi...

– Sənin sözlərin baş-ayaqdı lap! – mən dedim.

Qoca mehribanlıqla üzümə baxdı və dedi:

– Hə, sığınımın baş-ayağı yeməli olur. Amma onlar o qədər yaxşı idilər ki... Baş-ayaq zad yadıma düşmürdü!

AĞAQLARIN SÖHBƏTİ

Şokolad rəngli, yaşıl saplaqlı tumurcuqlar açılır və onların yaşıl dimdiklərindən böyük və şəffaf damlalar asılır.

Bir tumurcuğu götürürsən, barmaqların arasında ovxalayırısan, sonra uzun müddət əllərindən ağcaqayının, qovağın və yaxud meşə giləsinin qatranının ətirli qoxusu gəlir.

Meşəgiləsinin tumurcuğunu qoxulayan kimi yadına qaragözlü, parlaq, giləməyvlərdən ötrü ağacların başına dırmaşdığın vaxtlar düşür. Onları ovucaylıb tumlu-tumlu yediğini xatırlayırsan və bunun ancaq xeyri olduğunu, heç bir ziyanı olmadığını anırsan.

Həlim bir axşamdır, elə sakitlikdir ki, elə bil nəsə bu sakitlikdə baş verəcək. Budur, ağaclar öz aralarında pıçıldayırlar: bəyaz bir ağcaqayın başqa bir bəyaz ağcaqayınla uzaqdan-uzağa səs-səsə verir. Cavan ağcaqovaq elə bil yaşıl bir şamdır talanın ortasında və budaqlarını yelləyərək özünə oxşayan başqa bir ağcaqovağı yanına çağırır.

Meşəgiləsi öz yanındakı meşəgiləsinə tumurcuqları açılmış budağını uzadır.

Əgər özümüzlə ağacları müqayisə etsək, biz biri-birimizi səsimizlə haylayırıq, ağaclar isə ətirləriylə.

CÖKƏ VƏ PALID

Bizim Moskvaətrafı meşələrdə tez-tez cökə və palid ağaclarını yanaşı görmək olur; elə bil bir-birini axtarıb tapırlar. Yazda cökə birinci yaşllaşır və sanki palıdı da onunla birlikdə yaşllaşmağa çağırır. Palıd uzun müddət bu çağırışa biganə olur və hətta özü yaşllaşmağa başlayanda ətrafa bir soyuqluq düşür.

Səhər-səhər hava azacıq soyumuşdu və külək “cığallıq” edirdi. Amma hər şey ötüb-keçdi, gün qızdı, hər tərəf yaşllaşdı. Uzaq, qaranlıq şam meşələrində görünən bəyaz ağcaqayınlar meşənin ağarmış saclarına bənzədi.

Ceviz ağacları yaşllaşır. Böyüklüyü qərənfilin papağı boyda olan yaşıl quşlar nə qədər çox olsalar da, zərif budaqlarda təkəm-seyrək görünürlər, onların qanadları yoluq-yoluq olur.

– Uçun! Uçun! – deyə onları küləklər narahət edir. Yarpaqlar hələ həyəcanın nə olduğunu bilmirlər, qayğı nədir anlamırlar, budaqlar boyunca necə var elə də oturmuşlar: günahsız, təəccüblü...

Palıd yerin, göyün çiçəyinə inanmır, yaşllaşan cığırlara inanmır, ceviz ağacının qızılı sırğalarına və ümumiyyətlə, yaz deyilən heç bir şeyə inanmaq istəmir.

Hətta, yazda belə öz mavi kölgəsini o, bəyaz qar üstünə sərməmişdir.

İndi onun köhnə yarpaqları yerdəki ərimiş qarın içindən üzə çıxırdı, onların üstünə isə palıdın əyri-üyrü görünüşünün qaranlıq kölgəsi düşmüşdü. O, sadəcə olaraq yazın gəlişinə inanmırdı.

Hələ təbiətdə çox möcüzələr olacaq. Hələ ki, otlar və çiçəklər köhnə yarpaqların altından baş qaldırır. Çiçəklərlə cəlvələnen yazın işığında qoca palıd öz kölgəsini “döfn edərək” özü yaşllaşmağa başlayır. Belə olduqda bizim iqlimdə yaşllaşmanın əziyyətini təbiət öz üzərinə götürür və bundan özü soyuğa qərğ olur.

– Nədənə soyuqdur! – bizim dostlar deyir.

Başqaları onlara cavab verir:

– Bu, palıddır, yarpaqlayır.

MEŞƏ MƏRTƏBƏLƏRİ

Quşların və heyvanların meşədə öz mərtəbələri vardır: siçanlar kötöklərin dibində, ən aşağıda yaşayırlar. Bülbül kimi bəzi quşlar öz yuvalarını yerin üstündə, qaratoyuqlar bir az yuxarıda – balaca kolluqlarda, oyuqda yaşayan quşlardan; ağacdələ, arıquşu, bayquş yuxarıda – gövdənin müxtəlif hündürlüyündə, ən yuxarıda isə yırtıcılar – qırğılar və qartallar yuva qururlar.

Bir dəfə mən meşədə müşahidə aparıb gördüm ki, onların – yəni quşların və heyvanların yaşadıkları və bölüşdükləri mərtəbələr bizim yaşadığımız göydələnlər kimi deyildir. Çünki insanlar istədiyi vaxt yaşadıkları evlərin mənzillərini çətinliksiz dəyişə bilirlər. Amma onlar qəti olaraq öz mərtəbələrini bölüşmüşlər və biri digərinin yuvasına heç vaxt göz dikmir.

Bir dəfə biz ovda olarkən qurumuş ağcaqayın ağacı olan bir talaya gəldik. Belə şeylər olur: ağcaqayın ağacı müəyyən müddətə qədər yaşayır, quruyurlar və məhv olurlar.

Başqa ağaclar quruduqda qabıqlarını tökür, örtüksüz gövdə isə tezliklə çürüyür və ağac aşır. Ağcaqayının isə qabığı tökülür. Bu ağacın qatranlı, üz tərəfi bəyaz olan qabığı zireh kimi bir şeydir, ağac bu qabığın içində futlyarda olduğu kimidir. O, çürüsə də uzun müddət duruş gətirir və yıxılmaq bilmir.

Amma onu da deyim ki, bu çürümüş ağaclardan hansına təkan vurub itələsən, bir neçə yerə qırılaq aşıb yerə düşəcəkdir. Belə ağacları yıxmaq ləzzətli bir əyləncə olsa da, çox təhlükəlidir. Ağacı itələdikdən sonra vaxtında kənara sıçraya bilməsən, başından zərbə almayacağına kim təminat verə bilər. Ancaq onu da deyim ki, biz ovçular, bu işdən qorxmuruq, belə ağcaqayınlara rast gələndə bir-birimizin qarşısında onları yerə sərməyə başlayırıq.

Biz belə ağacları olan bir talaya gəldik və kifayət qədər nəhəng bir ağcaqayını yerə yıxdıq. Yıxılanda o, havada bir neçə yerə parçalandı və bu parçalardan birindəki koğuşda sən demə arıquşu yuvası varmış, yuvadasa balalar. Yaxşı ki, onlara heç nə olmadı. Onlar koğuşun içindən yuvaqarışq diyirlənib kənara düşdülər. Bədənləri xırdaca tüklərlə örtülmüş ətcəbalalar bizi ata-analarına oxşatmışdılar, ya nədənsə öz qırmızı ağızlarını geniş açıb civildəşərək bizdən soxulcan istəyirdilər. Biz torpağı eşərək soxulcan tapdıq və onlara verdik. Onlar yeyib uddular və yenə də civildəşdilər.

Tezliklə ətcəbala quşların ata və anaları uçub gəldi. Bəyaz və topuş üzlü arıquşuları dimdiklərində soxulcanlar qonşu ağaca qondular. – Salam, əziz dostlar, – deyə biz ünsiyyət yaratdıq. – Bədbəxtlik baş verdi, amma biz bunu istəmirdik.

Arıquşuları bizə cavab verə bilmirdilər, amma əsas məsələ onadır ki, onlar başa düşmədilər ki, nə baş vermişdir; ağac hara yoxa çıxıb, onların balaları necə olub.

Onlar bizdən zərrə də qorxmurdular, budaqdan budağa pırıltı ilə uçub həyəcanlanırdılar.

– Odur ey, balalarınız! – Biz onlara torpaqdakı yuvalarını göstərdik. – Odur ey, onlar! Qulaq asın, görün necə cıkkıldəşir, necə sizi çağırırlar!

Arıquşuları heç nə eşitmək istəmirdilər, hay-küy salaraq narahatlıq içindəydilər, öz mərtəbələrindən aşağıya enmək istəmirdilər.

– Bəlkə də, – dedik, – onlar bizdən qorxurlar. Gəlin, gizlənek! Cəld gizləndik.

Yox! Balalar civildəşir, ata-ana da eləcə bu budaqdan o budağa pırıldayır, amma aşağıya enmirdilər.

Biz onda dərk elədik ki, bəzi quşlar bizim göydələnlərdə yaşadığımız kimi yaşamırlar, onlar mərtəbələrin fərqinə varır, onu başqasıyla əvəz edə bilmirlər. İndi arıquşularına da elə gəlirdi ki, onların yaşadıkları mərtəbə balaları qarışıq yoxa çıxıb.

– Ay sizi! – mənim yol yoldaşım söylədi, – siz nə qədər səfehmişsiniz!

Adamın həm yazığı gəlirdi, həm də gülməyi. Belə gözəl qanadların ola, özün də bu qədər küt olasan.

Çıxış yolu tapdıq. Koğuş yerləşən həmin gövdənin qırığını götürdük, qonşu ağacın budaqları arasına qaldırdıq, yuvanı və balaları yerinə qoyduq.

Gizləndik və çox gözləməyə ehtiyac olmadı: bir neçə dəqiqədən sonra xoşbəxt ata və ana öz balalarına qovuşdu.

AĞACDƏLƏN

Böyük bir küknar qozasını uzun dimdiyinə keçirərək uçub keçən gödəkquyruqlu kiçik bir ağacdələn gördüm. O, bir ağcaqayın budağına qondu. Orada onun küknar qozalarının tumlarını çırtlamaq üçün guşəsi – “emalatxana”-sı vardı. O, gövdə ilə üzüyuxarı dırmaşdı, dimdiyinə keçirdiyi qozanı dartaraq öz tanış məkanına apardı. Birdən gördü ki, haçanın arasında çırtlayaraq atmadığı boş bir küknar qozası vardır, yeni qozanı isə qoymağa yer yoxdur. Və... dərdə bax! Köhnə qozanı necə və nə ilə atsın bəs?! Dimdiyi yüklüdür axı?!

Belə olduqda ağacdələn lap adam kimi hərəkət elədi, yeni gətirdiyi qozanı dimdiyindən çıxararaq sinəsilə ağacın gövdəsinə sıxdı, azad olmuş dimdiyilə tez köhnə qozanı götürərək tulladı. Sonra yeni gətirdiyini ağacın haçasına qoyaraq “işləməyə” başladı.

O, həmişə belə ağıllı, gümrah, canlı və işgüzarıdır.

AĞCAQAYIN QABIĞINDAN DÜZƏLMƏ BORUCUQ

Ağcaqayın qabığından düzəlmə qəribə bir borucuq tapmışdım. Kimsə ağcaqayın qabığından bir parça kəsib götürürsə, həmin kəsiyin ətrafındakı qabıqlar öz-özünə boru kimi bükülməyə başlayır. Sonra bu borucuq bükülmüş şəkildə möhkəm quruyur. Belə borucuqlar ağcaqayınlarda o qədər çox olur ki, adam onlara bir o qədər fikir də vermir.

Bu gün mənim ürəyimdən keçdi ki, görüm belə borucuğun içində nə olur.

Budur, mən ilk borucuğun içindən ceviz tapıram. Qabıq quruduqca onu elə sıxmışdı ki, barmağımla zorla itələyib çıxardım.

Ağcaqayının ətrafında ceviz ağacları yox idi. Bəs bu ceviz haradan düşmüşdü.

“Yəqin qış azuqəsi tədarük etməkçin bunu dələ burada düzəlmişdir, – deyə düşündüm. – O, yəqin bilib ki, burulan bu borucuq quruduqca daha da möhkəm olacaq və cevizi möhkəm saxlayacaq”.

Amma sonra mənə aydın oldu ki, bu, dələnin yox, cevizqıran adlı quşun işidir. O, ola bilsin ki, həmin qozu hansısa dələnin yuvasından oğurlamışdır.

Həmin borucuğa bir qədər də diqqət edəndə, yenə bir kəşfim oldu: kimin ağına gələr, cevizin örtüyü altında hörümçəklər yuva qurmuşdular və borucuğun bütün içi hörümçək toruyla örtülmüşdü.

SU ÜZÜNDƏ ÜZƏNLƏR

Suyun üzündə gün işığının kölgələr arasından düşən parlaq şüaları oynayırdı. Tünd-göy rəngli iynəcələr qamışların və küknarların iynələri arasındadırlar. Və hər iynəcənin öz küknarı və ya qamışlığı vardır; fasiləsiz olaraq o, oradan uçub və geri dönməklə məşğul olur.

Başlarını itirmiş qarğalar balalarını çıxartdıqdan sonra indi oturub istirahət edirlər.

Balaca bir yarpaq hörümçək torundan sallanaraq çayın üzərinə qədər enir və elə fırlanır, elə fırlanır ki...

Beləcə mən öz qayığında çayla üzüaşağı üzüb gedirəm və mənim qayığımın çəkisi bu yarpaqdan azacıq ağır olar. Bu qayıq əlli iki ədəd çubuqdan düzəldilib və üzünə qalın kətan parça çəkilib. Hər başında kürəkləri olan uzun bir avarı var bu qayığın. Avarın gah bir, gah o biri başıyla hər iki tərəfin suyunu itələyirsən. Qayıq o qədər yüngüldü ki, onu sürməkçin sən deyən güc tələb olunmur: bir balaca suya toxunduqca o başlayır üzüməyə. O qədər səssiz üzür ki, heç balıqlar da ondan qorxmur. Bu qayıqla çay uzununu sakit üzüb getdikdə nələr, nələr görmürsən?!

Budur, bir dolaşa çayın üzəriylə uçub keçərkən ifraz etdi, ağ əhəng damcısı tək çaya düşən ifrazat dərhal suyun üzündə üzən xırda balıqları cəlb etdi. Bir an içində onun ətrafında balıq tünlüyü yarandı. Bu tünlüyü görəndə nəhəng şelesper balığı sakitcə yaxınlaşaraq quyruğuyla suya elə bir qüvvətli zərbə vurdu ki, suyun üzündəki xırdaca balıqların zərbənin dalğasından qulaqları kar oldu və suda arxası üstə çevrildilər. Onların çoxu bir dəqiqədən sonra ayıla bilirdi, amma şelesper balığı axmaq deyildi, o, bilirdi ki, belə hal həmişə baş verən deyil və bir damcı zir-zibilin ətrafına bu qədər səfeh bir də çətin ki toplaşa. Odur ki, bu yırtıcı balıq “hop!” – birini, “hop!” – ikisini... və bu minvalla xeyli xırda, su üzündə üzən balıq onun güdazına getdi. Üzüb canını qurtara bilənlər, sözsüz, qalan ömürlərini elə yaşayaçaqlar ki, bir də yuxarıdan nəsə dammış olsa hər tərəfə dörd gözle baxacaqlar; görəsən yeməyə başları qarışsa, onlara sarı suyun dibindən hansısa bir hiyləgər yırtıcı səssizcə gəlməyəcək ki?

PORSUQ YUVALARI

Meşə ona görə qaranlıq adlanır ki, günəş ona ağacların təpəsinədən baxır və buna görə də buradakıların hamısını görə bilmir.

Əlbəttə, günəş porsuq yuvalarını və bu yuvaların yanındakı yaxşıca tapdanmış torpaq meydançaları və bu meydançalarda oynayıb yumalanan porsuq balalarını görə bilməz.

Burada porsuqlar çoxlu yuvalar qazmışlar. Bu qədər yuva onların nəyinə gərəkdir? Əlbəttə, tülkünün üzündən bu yuvalar qazılır. Onlar hazır “mənzillərin” qənimidirlər və öz səliqəsizliklərilə yuva sahiblərini – porsuqları oradan çıxmağa vadar edirlər.

Porsuqlar çağırılmamış “qonağın” üzündən çıxıb başqa yerə gedə bilirdilər. Amma bu gözəl yeri dəyişmək istəmirlər; qumlu təpəciklər, dörd tərəfdə yarğanlar və hər tərəf elə cəngəllikdir ki, günəş baxsa da heç nə görə bilmir.

Odur ki, porsuqlar yeni yuvalar qazırlar.

MEŞƏ ÇADIRI

Ağacların yüzillik cəhdləri öz işini görmüşdür: bu küknar ağacı öz yuxarı budaqlarını dartaraq işığa çıxarmışdır. Aşağıda, əl-ətəkdə olan kiçik budaqları balaca uşaqlar kimi ana, nə qədər yuxarıya dartsa da onlar aşağıda qalmış, çadıra çevrilmişlər. Yaşıl saçaqlı, yağışı və işığı keçirməyən bu çadırın altında...

Bilirsinizmi kim məskən salıb?

Biz ovdan qayıdanda bu ağacın yanından keçirdik. Ağacın içində nə isə hiss edən Lada dayandı. Fikirləşdik ki, indi oradan nə isə ya çıxıb qaçacaq, ya da ki, çıxıb uçacaq.

– Yəqin tetra quşudur, indicə uçacaq, – deyər Retya pıçıldadı.

Sonra dayanıb yuxarıya – quşun pırıltıyla uçub gedə biləcəyi yerə baxmağa başladı.

– Mənə elə gəlir ki, indicə oradan dovşan çıxıb qaçacaq.

Sakit dayanıb aşağıya, yəni yerə – dovşanın çıxıb qaça biləcəyi səmtə baxmağa başladım.

Lada dayanmışdı.

– İrəli! – deyər mən əmr etdim.

Amma o, irəli getmədi. Bu o demək idi ki, irəli getmək olmaz, quş və ya heyvan lap buradaca, ilk küknar budağının yaşıl pəncəsi altında oturmuşdur.

– Mən bu budağı təpiklə vuracam, sən isə dərhal atəş açarsan, – deyər Petya dilləndi.

“Görəsən, qaçıb gedəcək, yoxsa, uçub gedəcək?” – deyər fikirləşdim.

Gah yeri, gah da göyü gözetləməyə başladım.

Petya bu budağın pəncəsinə bir təpik vurdu – heç bir şey nə uçdu, nə də qaçdı. Nəsə fısıldayıb susdu. Lap balaca bir motosikl kimi.

Lada irəli atıldı və zingildədi. Onun burnunu bir kirpinin oxları dalamışdı.

Beləliklə, nə qaçan, nə də uçan bir şey vardı burada: bu sadəcə bir kirpi idi.

YAPALAQ

Alıcı quş olan yapalaq gecələr ova çıxır, gündüzlər gizlənir.

Deyirlər, guya yapalaq gündüzlər pis gördüyü üçün gizlənir. Mənə elə gəlir ki, lap o, gündüzlər yaxşı görmüş olsaydı belə yenə gizlənərdi, çünki, gecələr o qədər quldurluq edir ki, gündüzlər üzə çıxması qorxulu olardı. Axı özünə bəs deyincə düşmən qazanıb bu alıcı quş.

Bir dəfə meşə kənarıyla gedirdim. Mənim spaniel cinsli, Quda ləqəbli çox da böyük olmayan ov itim quru kolluqda, çır-çırpının arasında nəsə hiss elədi. Hürə-hürə kolluğun başına çox fırlandı, amma ürək eləyib girmədi.

– Bəsdır! – deyər əmr elədim mən. – Yəqin kirpidir.

Mənim itim təlim keçdiyi üçün “kirpidir” deyən kimi anlayır və əl çəkir.

Amma bu dəfə Quda qulaq asmadı, qəzəblə kolluğa atıldı və hiyləgərcəsinə sivişib içəriyə girdi.

“Yəqin kirpidir” – fikrimdən keçdi.

Birdən kolun o biri tərəfindən, düz Qudanın girdiyi yerdən bir yapalaq çıxır işıqlığa. O necə də böyük, iriqulaqlı, girdəgözlü idi. Gözləri pişik gözlərinə oxşayırdı.

Quşlar aləmində yapalağın işığı çıxması görünməmiş bir hadisədir. Uşaq vaxtı, bəzən qaranlıq bir otağa girəndə, nəse küncdə-bucaqda gözümə görünərdisə, on çox şeytan düşünüb qorxardım. Əlbəttə, indi bilirəm ki, bunlar əbəs imiş. Amma quşlar üçün əsil şeytan, onların gecə qulduru – yapalaqdır.

Hə, yapalaq koldan çıxdı. Bu meşənin quşları üçün insanın şeytan görməsi kimi bir şey idi.

Yapalaq koldan çıxaraq yaxınlıqdakı küknar ağacının budaqlarının altına özünü soxduğu anda, bir qarğa belədən-beləyə ötüb keçdi. Qarğa onu gördü, həmin ağacın lap ucuna qonaraq qeyri-adi bir səsle çığırdı:

– Qarr!

Qarğalarda bu səs çox qəribədir! İnsana həyəcanını bildirməkçin çoxlu söz lazım olduğu halda, onlarda yalnız bircə “qarr” edirlər. Bir şey baş verəndə bu səsin ayrı-ayrı çalarları ayrı-ayrı mənə verir. Bu hadisədə isə qarğanın “qarr” etməsi ona bənzəyirdi ki, insanlar şeytanı görəndə çığırlar:

– Şey-taa-nn!

Bu dəhşətli səsi hamıdan əvvəl yaxınlıqdakı qarğalar eşitdi, o an təkrar etdilər, bir az aralıdakılar da eşitdilər, onlar da dərhal təkrarladılar.

Bir azdan bütöv bir qarğa ordusunun “qarr!” səsləri uca küknarı başdan-ayağacan bürüdü.

Qarğaların təlaşlı hay-küyünü eşidərək hər tərəfdən qara rəngli, bəyaz gözlü dolaşalar, mavi qanadlı, qonur rəngli zığ-zığ quşları, açıq sarı, az qala qızılı rəngə çalan sarıköynəklər uçub gəldilər. Həmin küknarda quşların hamısına yer çatmadı, qonşu ağaclar da quşlarla dolmağa başladı. Biri-birinin ardınca yeni quşlar uçub gəldi: arıquşları, zağçalar, qaratoyuqlar qara arıquşları, çaydaçapanlar, ötməquşu, birəbitdən quşu ... və digərləri qarğaların harayına qoşulmuşdular.

Bu vaxt Quda, anlamayaraq ki, yapalaq artıq çoxdan kolluqdan şütüyərək küknar ağacının altına girmişdir, hələ də orada eşələn-məkdə, mırıldamaqda davam edirdi. Qarğaların və digər quşların gözü kolluqda qalmışdı; onlar gözləyirdilər ki, Quda indicə kolluqdan ayrılaraq küknar ağacının altından yapalağı qovub çıxaracaqdır.

Quda isə kolluqda ləngiyirdi. Səbirsiz qarğalar isə ona sarı çığırdılar:

– Qarr!

Bu səsin bu məqamda yalnız bir anlamı vardı:

– Səfeh!

Nəhayət, Quda təzə izə düşərək, kolluqdan sıçrayaraq küknar ağacına sarı götürüləndə bütün qarğalar birdən qışqırdı:

– Qarr!

Bu dəfə növbəti qışqırmaq:

– Bax, belə! – mənasını verirdi.

Və yapalaq küknar ağacının altından çıxaraq qanad çalmağa hazırlaşanda yenə qarğalar çığıрмаğa başladılar.

– Qarr!

Yəni:

– Tut onu!

Bütün qarğalar ağacdan uçdular, onların ardınca dolaşalar, zığ-zığlar, sağsağanlar, sarıköynəklər, arıquşları, qaratoyuqlar, çaydaçapanlar, qara arıquşları... uçaraq qara bir bulud kimi yapalağın dalıyca şığıdılar və bir ağızdan Qudaya:

– Tut! Tut! Tut onu! – deyə çığırdılar.

Yadımdan çıxdı deyəm ki, yapalaq ağacın altından çıxaraq qanad çalmağa cəhd edəndə, Quda onun quyruğunu qapmağa macal tapdı, amma yapalaq dartınaraq güc-bəla ilə onun dişlərindən qurtuldu. Quda, dişlərində yapalağın lələkləri və tükləri dayanaraq onun ardınca baxa-baxa qaldı.

Uğursuzluqdan qəzəblənən it, tala uzununu yapalağı qovmağa başladı, ilk anlarda daban-dabana onun dalıyca qaçdı.

– Bax, belə! Bax, belə! – qarğalar qışqırırdı.

Beləliklə quşların “qara buludu” tezliklə üfəqdə gözdən itdi. Quda da həmçinin. Bu qaçdı-tutdunun nəylə bitdiyini bilmirəm.

Quda yanıma bir saatdan sonra qayıtmışdı, ağızda da yapalağın lələkləri, tükləri.

Mən deyə bilmərəm bu tüklər, yapalaq ağacın altından çıxaraq uçmaq istəyəndə Qudanın qapmasından sonra qalan həmin tüklər idi, yoxsa quşlar tökülüşüb yapalaqdan intiqamlarını almağa nail olmuşdular, mənim tulam da onlara kömək etmişdi.

Görməmişəm, deməli, görməmişəm, yalan danışa bilmərəm.

– Biz səninlə meşədə gəzirik, amma bəlkə də, hər addım atdığımız yerdə, yerin təkində bir və ya iki canlı yaşayır, – deyə Zinaya bildirdim.

– Gəl, onda yeri qazaq, görək bu fikir düzdürmü? – deyə Zina mənə təklif etdi.

– Biz onu üzə çıxaranacan həmən canlı yeraltı yolla çıxıb gedəcək, – deyə bildirdim. – Yaxşısı budur, gəl, divarları şaquli olan bir xəndək qazaq, gecə mütləq oraya bir canlı düşəcək. Əgər o balaca olmuş olsa yəqin ki, heç xəndəkdən çıxma bilməyəcəkdir.

Biz elə də etdik.

Səhəri günü xəndəyimizdən boyu bir barmaq olan bir yereşən tapdıq. Dərisinin xəzindən köstəbəyə oxşayırdı; dərisi hamar, göy rəngə çalırdı. Siçana qətiyyəən oxşamırdı. Burnu xortum kimi idi. Bu heyvan qərribə və dəhşətli dərəcədə diri bir canlıydı. Onu şüşə bərninin içinə saldıq. Hündürə tullanmağa başladı. Soxulcan verdik – dərhal yədi, elə bil, bütün ömrünü bu şüşə bərninin içində yaşamışdı.

Eşitmişdik ki, o, yer altının sakini olduğundan birbaşa üzərinə düşən günəş şüalarından ölür. Biz fikirləşdik ki, gəl bunu təcrübəmizdə sınaqdan keçirək, görək doğrudanmı belədir? Sonra onu çəkərik, ölçərik, içini yarım müşahidə edərək və cəsədini qarışqa yuvasına qoyarıq. Qarışqalar onun sümüklərini tezliklə ətdən təmizləyər, biz isə sümükləri də götürüb öyrənərik.

Sonra fikirləşdik ki, bir köstəbək də tutub salaq onun yanına, yəni bərniyə.

Deyir, sən saydığını say!..

Bu vaxt yereşən on iki santimetr hündürlüyə tullandı. Və bərninin ağzından çölə sıçradı.

Onun üçün torpaq – balıq üçün su kimi bir şeydir; o bir göz qırpımında yoxa çıxdı.

Qəfil yoxa çıxan bu balaca heyvancığaz uzun müddət bizim düşüncələrimizi əsir etdi və yerin təkinə – gözəgörünməz canlıların və ağac köklərinin yaşadığı dünyaya apardı.

Ağcaqayınlar qızılı yarpaqlarını küknarların və yatmış qarışqaların yuvaları üstünə tökür. Mən meşə cığırıyla gedirəm, payız meşəsi mənimçün dənizə, tala isə – adaya çevrilir.

Bu adada sıx bitmiş bir neçə şam ağacı vardır. Mən onların altında dincəlməyə əyləşirəm.

Bu şam ağaclarının şiş ucunda, sən demə, bütöv bir həyat vardır. Burada qozalar bolluğunda dələ hökmranlıq edir, alacadımdıq yaşayır və yəqin ki, tanımadığım bir xeyli canlı da vardır. Aşağıda, şam ağaclarının altında isə qaranlıqdır, yalnız dələ və alacadımdıyın çırtlayıb tökdüyü qozaların qabıqları görünür. Onlar qozaların dadlı tumlarını çırtlayaraq yeyirlər. Həmin tumların birindən altında oturduğum bu şam ağacı göyərmişdir.

Bu tumu nə vaxtsa külək gətirib, ağcaqayın ağacının çılpaq kökləri arasına salmışdır.

Şam ağacı böyüdükcə ağcaqayın onu qanadı altına alaraq günəşin yandırıcı şüalarından və şaxtalardan qorumuşdur.

İndi bu şam ağacı boy-buxunda ağcaqayını ötüb-keçmişdir. Bir-birinə sarılıb hörülmüş köklərilə yanaşı dayanmış bu ağaclar çiyinçiyinə, zirvə-zirvəyədir.

Meşə talasının həm ortasında, şam ağacının altında sakitcə əyləşmişəm. Payız yarpaqlarının pıçıldasaraq necə düşdüklerini eşidirəm.

Bu düşən yarpaqların pıçılısı ağaclar altında yatmış dovşanları oyadır, onlar qalxaraq meşədən çıxır və harasa üz tutub qaçırırlar.

Budur, onlardan biri sıx şamlıqdan çıxaraq böyük meşə talasını görərək dayandı.

O, dal pəncələri üstə qalxaraq ətrafı qınlədi, hər yana göz gəzdirdi; hər tərəf solmuş yarpaqların, otların pıçılısıyla doluydu. Bəs hara getməli?

Birbaşa talanın içindən keçərək getməyə cürət eləmədi. Talanın başına dolanaraq, ağcaqayından ağcaqayına qaçıb qısıllaraq getdi.

Meşədə nədənsə qorxanın, nə qədər ki, hər yanda yarpaqlar tökülür və pıçıldayır buralarda gəzməsi məsləhət deyil.

Dovşan dinləyir və ona elə gəlir ki, kimsə arxada pıçıldayır və gizlənir.

Bəlkə bu qorxaq dovşana da, əlbəttə, qeyrət güc gələ bilər və o, oyana-buyana boylanmadan gedə bilər. Amma onda, o, əsil bəlaya

düşə bilər; yarpaqların xışiltısından istifadə edən tülkü onu izləyir. Dovşan qəhrəmanlıq edib oyana-buyana baxmadan getsə, xışiltının içindən çıxan kürən qıyıqgözə yem ola bilər.

XƏRÇƏNGLƏR NƏ HAQDA PIÇILDAŞIRLAR

Xərçənglərə təəccüb edirəm – hər şey onlarda qarmaqarışıqdır: necə ayaqları var bilmirsən, bığları, qısqaqları ayırd etmək çətindir, gedəndə tərsinə gedir, quyruğuna boyun deyirlər. Amma mənə uşaq vaxtı təəccübləndirən bu idi ki, xərçəngləri vedrəyə yığanda, onlar öz aralarında pıçıl-daşmağa başlayırdılar. Pıçıl-daşırdılar, pıçıl-daşırdılar, amma nə haqda? – bilmək olmurdu.

Nə vaxt ki: “Xərçənglər pıçıl-daşib doydular” – desəydilər, bu onu bildirirdi ki, yəni xərçənglər ölmüşlər və deməli, bütün ömürləri pıçılıyla sovuşmuşdur.

Bizim Vertuşenka çayında, qabaqlar mənəim dövrümdə balıq xərçəngdən çox idi. Və bir dəfə Domna İvanovna nənə nəvəsi Zina ilə bizim Vertuşenka çayına xərçəng tutmağa gəlmişdilər. Nənə ilə nəvə bizə axşamüstü gəlmişdilər, bir az dincəldilər və getdilər çaya. Onlar çayda öz xərçəng torlarını qurdular. Xərçənglər üçün əl torunu bizdə hamı özü düzəldir: söyüd budağını dairəvi əyirlər. Üzərinə köhnə balıq toru çəkirlər, torun üzərinə bir tikə ot və ya başqa bir şey qoyurlar, hər şeydən yaxşısı qızardılmış və iyləndirilmiş qurbağa ətidir. Toru çayın dibinə sallayırlar. Qızardılmış qurbağa ətinin iyini alan xərçənglər sahil yarpaqlarından çıxaraq tora sarı üzürlər. Zaman-zaman əl torunu iplə çəkib çıxarır, xərçəngləri götürür, toru yenidən suya sallayırlar.

Adi bir haldır; bütün gecəni nənə öz nəvəsilə sudan xərçəng çıxarmaqla keçirmişdi, böyük bir səbətə doldurmuşdular, səhər isə yığışib təzədən geriyyə, on verst uzaqlıqdakı kəndlərinə qayıdırdılar.

İndi onları xərçəng deyil, bircə şey maraqlandırırırdı – tezliklə evə çatmaq. Günəş doğmuşdu, nənə nəvə ilə buğlana-buğlana, yorğun-arğın yorturdular.

– Bircə bu xərçənglər pıçılıtlarını kəsməyəydilər, – deyə nənə dilləndi.

Zina qulaq kəsildi.

Xərçənglər nənənin kürəyindəki səbətənin içində pıçıl-daşırdılar.

– Onlar nə haqda pıçıl-daşırlar? – deyə Zina soruşdu.

– Can nəvəciyim, onlar ölümqabağı bir-biriylə vidalaşırlar.

Xərçənglər bu vaxt artıq susmuşdular. Onlar yalnız bir-birlərinə sümüklü kələ-kötür böyürlərilə, qısqaqlarıyla, bığcıqları və boyunlarıyla sürtünür, adamlara isə elə gəlir ki, onlar pıçıl-daşırlar. Onlar ölmək yox, yaşamaq istəyirlər. Xərçənglər ayaqlarını işə saldılar, onlar bir deşik axtarırdılar ki, oradan çıxıb bilsinlər. Deyəsən, səbətdə belə bir deşik tapıldı. Ən böyük xərçəng bu deşikdən keçə bilirdi. Elə keçdi də. Xərçənglərin ən böyüyü bu deşikdən cəld keçdi, onun arxasınca irili-xırdalı xərçənglər səbətə tərək etməyə başladılar. Səbətdən çıxan xərçənglər əvvəl nənənin əynindəki canlılığın kürəyinə, canlılıqdan – donuna, donun balağından – yola, yoldan – otluğa, otluqdan isə çaya lap bir addım qalırdı.

Günəş yandırır – yaxırdı. Nənə nəvəsilə dayanmadan gedirdi, xərçənglərsə öz xərçəng yerləşlərilə durmadan yorturdular. Domna İvanovna Zina ilə kəndə yaxınlaşdılar. Birdən nənə dayanaraq qulaq kəsildi, görsün xərçənglər səbətdə neyləyirlər. Və heç nə eşitmədi. Səbətinsə yüngülləşdiyini o hiss etmirdi; gecəni yatmamış bir qarını nəinki səbətə, heç çiyinlərini də duymurdu.

– Deyəsən, bala, xərçənglər susdular axı, – deyə nənə dilləndi.

– Öldülər? – nəvə soruşdu.

– Yatdılar, – deyə nənə cavab verdi. – Daha pıçıl-daşmırlar.

Gəlib komalarına çatdılar. Nənə səbətə kürəyindən çıxardı. Əskini götürdü:

– Ay ata, vay, bəs xərçənglər hamı?

Zina baxdı ki, səbət bomboşdur.

Nənə nəvəsinə baxdı və əllərini yelləyərək:

– Bu da sənənin xərçənglərin, – dedi, – əcəb də pıçıl-daşdılar! Mən elə bilirdim onlar ölümqabağı biri-birilə vidalaşırlar. Sən demə, onlar biz səfəhlərə əlvida deyirlərmiş...

BABANIN KEÇƏ ÇƏKMƏLƏRİ

Mixey babanın öz keçə çəkmələrini on il geydiyini yaxşı xatırlayıram. Həmin çəkmələri mənə qədər neçə il geydiyini də deyə bilmərəm.

Bəzən o, keçə çəkmələrinə nəzər salıb deyirdi.

– Bunlar yenə süzülüb, tikmək gərəkdir.

Və bazardan bir parça keçə alıb gətirər, ondan çəkməsinə altlıq kəsər, tikər və onlar yenə də lap təptəzə olardı.

Uzun illər ötdü və mən düşünməyə başladım: axı dünyada hər şeyin bir sonu vardır, hər şey ölüb gedir, ancaq təkçə babanın keçə çəkmələri əbədidir.

Bir dəfə Mixey babanın ayaqlarında bərk ağrılar başladı. Bizim babamız heç vaxt ağlayıb-sızlamazdı. Amma bu dəfə şikayət eləməyə başladı, hətta feldşer də çağırırdı.

– Bu ağrılar soyuq sudan əmələ gəlib, – feldşer dedi, – sənə balıq tutmağı tərgitmək lazımdır.

– Mən balıq tutmaqla nəfəs alıram, balıqçılıqla yaşayıram – deyə baba cavab verdi, – ayaqlarımı suda necə islatmayım axı.

– İslatmaq olmaz – deyə feldşer məsləhət verdi. – Suya girəndə ayaqlarına keçə çəkmə geyin.

Bu məsləhət babanın işinə yaradı. Ayaqlarının ağrısı keçib getdi. Sonra baba bir qədər “şiltaqlıq” elədi, çaya yalnız keçə çəkmələrdə girməyə başladı və onları insafsızcasına qamışlara sürtməyə başladı. Bundan onun keçə çəkmələri bərk ziyan çəkdi. Nəinki altlıqları, yuxarıları da eləcə korlandı. Altlığın qatlanmış yerindən çatlar əmələ gəldi.

“Doğrudan da bu həqiqətdir ki, dünyada hər şeyin bir sonu vardır, – dey düşündüm, – keçə çəkmələr də babaya bütün ömrü boyu xidmət edə bilməz, onların da artıq sonu çatmışdır”.

Adamlar da onun keçə çəkmələrinə işarə edirdilər:

– Bu keçə çəkmələrə dinclik verməyin vaxtıdır, baba, ver, onlardan qarğalar yuva düzəltsinlər.

Sonra görün nə baş verdi? Mixey baba, çəkmənin çatlarına qar dolmasın deyə onları suya basaraq şaxtanın altına qoydu. Əlbəttə, belə olduqda, çatlardakı su donaraq keçə çəkməni demək olar ki, xilas etdi. Baba onları bir də suya basdı və keçə çəkmələri bundan sonra bütünlüklə nazik buz təbəqəsi örtüdü. Bundan sonra keçə çəkmələrin içi isti, özü isə möhkəm oldu. Hətta mən özüm babanın bu çəkmələrində qışın oğlan çağında belə donmayan bataqlıqlıqan keçmişəm və çəkmələrə heç bir şey olmamışdır.

Mən yenə əvvəlki fikrimə qayıdıram ki, babanın keçə çəkmələri əbədidir, onların sonu yoxdur və heç vaxt olmayacaqdır.

Bir dəfə baba xəstələnmişdi. Gecə yuxulu-yuxulu həyətdə düşəndə samanlıqdakı keçə çəkmələri ayağına geyər. Qayıdanda isə onları

təzədən samanlıqda çıxarmağı və şaxtada saxlamağı yadından çıxarar, eləcə buz bağlanmış keçə çəkmələr ayağında birbaşa qalxar isti sobanın üstünə.

Bədbəxtlik, əlbəttə, onda deyildi ki, keçə çəkmələrin əriyən buzunun suyu sobanın üstündən axıb süzülərək içində süd olan vedrəyə dolmuşdu, bu boş şeydir! Dərd onda idi ki, keçə çəkmələr bu dəfə məhv olmuşdu! Başqa cür ola da bilməzdi. Əgər boş bir şüşə qaba – butulkaya suyu tökərək şaxtaya qoysaq, su buza çevriləcək, buzun yeri dar olacaq və o, şüşəni partladacaq. Eləcə də həmən buz keçə çəkmələrin çatlarına dolmuşdu, yun hər yerdə yumşalmışdı, boşalmışdı, süzülmüşdü. Buzları əriyəndə isə ovuntuya çevrildi.

Bizim tərs babamız sağalib ayağa qalxan kimi, birinci növbədə çalışdı ki, keçə çəkmələrini dondursun. Dondurdu. Bir qədər də geydi. Amma tezliklə yaz gəldi, keçə çəkmələrin samanlıqdaca buzları əridi və öz-özünə söküldü.

– Doğrudan, artıq, vaxtıdır, – deyə baba söylədi. – Ürəyində – gerek bu keçə çəkmələr daha qarğa yuvalarında dincəlsin.

Ürəyində bu çəkmələri o, uca sahilədən çoxlu ayıpəncəsi bitən yerə sarı selbələdi, mən həmin vaxt payızbülbulü və digər quşları tuturdum.

– Niyə keçə çəkmələr yalnız qarğalara qismət olmalıdır? – dedim. – Bütün quşlar yazda yuvalarına yun, tük, saman çöpü daşıyır, axı.

Mən bu sualı verəndə baba çəkməsinin bir tayını atmışdı və qolaylanırdı ki, ikincisini atsın.

– Doğrudur, bütün quşlara yun lazımdı ki, yuvasını qursun, – deyə baba razılaşdı. – Yuva üçün yun cürbəcür heyvanlara da lazımdı: siçanlara, dələlərə, hamıya lazımdır və hamıya da xeyirli şeydir.

Söhbətin bu yerindəcə baba, bizim ovçunu xatırladı. Ovçu çoxdan ona demişdi ki, bu keçə çəkmələrdən patronlara yaxşı tıxac kəsmək olar.

Və baba çəkmənin ikinci tayını atmadı, onu mənə verərək, ovçu üçün aparmağı tapşırırdı.

Tezliklə quşların zamanı yetişdi. Çayın aşağısına – ayıpəncəsi bitən yerlərə çoxlu yaz quşları uçub gəldi. Onlar ayıpəncəsi otunun başlarını dimdikləyə-dimdikləyə keçə çəkmənin tayına da nəzər yetirirdilər. Quşlar onu yaddaşlarında saxladılar. Eləki yuva hörmək vaxtı yetişdi, səhərdən axşamacan babanın bu bir tay çəkməsinə didik-didik eləyərək daşdılar. Təxminən bir həftə ərzində bütöv bir keçə çəkmə tayını necə daşıyıb apardıqlarsa, heç nə qalmadı. Onu yuvalara

hördülər, fərə quşlar yumurtlayaraq üstündə yatdılar, xoruz quşlar isə nəgmə oxumaqla məşğul oldular.

Keçə çəkmənin istisində balalar çıxaraq böyüdü. Soyuqlar düşəndə topa-topa uçub getdilər isti diyarlara. Onlar yenə yazda qayıdacaqlar. Çoxları öz keçmiş oyuqlarında, yuvalarında Mixey babanın keçə çəkməsinin qalıqlarını tapacaqlar. Yerdə, kollarda qurulan yuvalar da itib-batmayacaq. Onlar kolluqdan torpağa çökəcək, torpaqda isə onları siçanlar taparaq öz yeraltı yuvalarına dartıb aparacaqlar.

Ömrüm boyu meşələrdə çox gəzmişəm. Nə vaxt ki, keçə döşənmiş quş yuvası görərdim, uşaq kimi düşünərdim: “Dünyada hər şeyin bir sonu vardır, hər şey ölüb gedir, amma təkçə babanın keçə çəkmələri əbədidir”.

AYI

Çoxları fikirləşirlər, çoxlu aylar yaşayan meşəyə getsən, onlar dərhal sənin üstünə atılaraq parçalayıb yeyərlər və səndən – keçidən bir cüt buynuz qalan kimi sür-sümük qalar. Bu son dərəcə yalan və cəfəngiyatdır!

Aylar da, bütün başqa heyvanlar kimi meşələrdə böyük ehtiyatla gəzirlər, insanın iyini aldıqda, ondan elə qaçırırlar ki, nəinki bu heyvanın özünü, heç onun quyruğunun ucunu belə görməzsən.

Bir dəfə şimalda mənə çoxlu aylar olan yer göstərdilər. Bu yer Pineqaya tökülən Kod çayının yuxarılarında idi. Ayı öldürməyə həvəsim yox idi, istəmərdim, həm də onları ovlamağın vaxtı deyildi, onları qışda ovlayırlar, mən isə Kod sahillərinə erkən yazda gəlmişdim, artıq aylar kahalarından çıxmışdılar.

Mən çox istəyirdim ki, haradasa bir talada, ayını yemək yediyi yerdə, lap elə sahilə balıq ovunda olarkən və ya istirahətdəyken yaxalayam. Hər ehtimala qarşı özümlə silah götürürdüm. Çalışırdım meşədə lap heyvanların özü kimi ehtiyatla gəzim, isti izlər görəndə gizlənim. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, burnuma ayının qoxusu gəlir... Ayını isə bir dəfə də olsun görmədim, nə qədər gözsəm də rastıma çıxmadı.

Nəhayət, mənim səbrim tükəndi, vaxt gəlib yetişdi, gedəsi oldum. Qayığımı və ərzağımı gizlətdiyim yerə gəldim. Bir də gördüm şam ağacının pəncəyə oxşayan böyük budağı qarşımda yelləndi, ağac özü də silkələndi.

“Yəqin hansısa heyvandır” – fikirləşdim.

Öz əşyalarımı götürüb, qayığımıza mindim və üzməyə başladım.

Mənim qayığa mindiyim yerin əks tərəfində, o biri sahilə, balaca bir komada peşəkar bir ovçu yaşayırdı. Hardasa bir-iki saatdan sonra, öz qayığında Kod çayı boyunca üzünəşağı üzən ovçu, mənə yarıyoldakı – bütün yolçuların dayanıb dincəldiyi komada yetişdi.

O mənə danışdı ki, özü yaşadığı sahilədən baxarkən mənim qayığa mindiyim yerdə, tayqadan bir ayının necə çıxdığını seyr etmişdir. Bunu eşidincə küləksiz havada şam ağacının necə yelləndiyi və bütünlüklə ağacın silkələndiyi gözüüm önünə gəldi.

Ayını narahat etməyimə görə, bir azca heyifsiləndim.

Ovçu isə mənə söylədi ki, ayı nəinki mənim gözümdən yayınmağı bacarmış, həm də mənə bir növ öz aləmində “gülmüşdü” də... Sən demə, o, bir az aralıda məndən qaçaraq gizlənmiş olduğu kökündən yıxılmış bir ağacın arxasından dal pəncələri üstə qalxaraq, mənim meşədən necə çıxdığımı, qayığa minərək necə üzdiyümü müşahidə etmiş. Mən gözdən itəndən sonra isə o, ağaca dırmaşaraq uzun müddət mənim Kod çayı ilə üzüb getməyimi seyr etmişdir.

– Sənin arxanca o qədər çox baxdı ki, mən lap bezdim, – deyə həmin ovçu söylədi. – Getdim öz komama çay içməyə.

Utandım ki, ayı mənə “gülmüşdür”. Bəzi çərənçilər öz uşaqlarını meşə heyvanlarıyla qorxudaraq; deyəndə ki, silahsız onların gözüne görünənlərin bir başı qalır, bir də ayağı – onda daha çox utanıram, amma...

SİRLİ QUTU

Mən Sibirdə, canavarların artıb çoxaldığı bir məkanda, keçmişdə partizan olmuş və çoxlu mükafatlar almış bir ovçudan soruşdum:

– Sizdə elə təsadüflər olurmu ki, canavarlar insanlara hücum etmiş olsunlar.

– Olur, – deyə o cavab verdi. – Nə olsun ki?! İnsanın silahı var, insan – güc deməkdir. Canavar nədir? İtdən başqa bir şey deyildir.

– Əgər bu it dediyin, silahsız adamın rastına çıxarsa...

– Yenə də heç nə baş verməz, – deyə keçmiş partizan güldü. – İnsanın ən böyük silahı – ağıldır, vəziyyətdən çıxış yolu tapmasıdır və dara düşəndə hər şeydən özünə silah düzəldə bilmək bacarığıdır. Bir dəfə bir ovçu sadə bir qutunu silaha çevirə bilmişdi.

Keçmiş partizan, donuz balasıyla canavar ovuna çıxmağın necə təhlükəli olduğu barədə bir hadisə danışdı. Aylı gecədə dörd ovçu özlərilə qutuda bir donuz balası götürərək xizəyə minirlər. Qutu qalın kartondan düzəldilmiş və kifayət qədər böyük idi. Bu qapaqsız qutuya donuz balasını qoyaraq çölə yollandılar. Çöldə də ki, canavarlar istədiyini qədər... Qış idi, canavarlar ac idi. Ovçular çölə yetdilər, başladılar donuz balasını dartışdırmağa; kimi qulağından, kimi ayağından, kimi də quyruğundan. Donuz balası bərkdən ciyildəməyə başladı. Bərk dartdıqca daha çox ciyildəyir, səsi bütün çölə yayılırdı. Onun səsinə hər tərəfdən canavar sürüləri toplaşmağa başladı və ovçuların xizəyinə sarı yönəldilər. Canavarların yaxınlaşdığını hiss edən at birdən necə ürkdüsə, necə götürüldüsə, qutu donuzqarışiq xizəkdən yerə düşdü, ən yamanı isə o oldu ki, ovçulardan biri də, silahsız, hətta papaqsız halda xizəkdən aşaraq qarın içinə yumalandı. At da, xizək də bir göz qırpımında gözəndən itdi.

Canavarların bir hissəsi ürkmüş atın arxasınca götürüldülər, bir hissəsi isə donuz balasının üstünə atıldılar və bir göz qırpımında ondan heç nə qalmadı. Donuz balasını dişinə çəkmiş canavarlar indi də silahsız adamla haqq-hesabı çürütmək fikrinə gəldilər və bir də gördülər ki, bu adam yoxdur. Yolda isə ağzıaşağı düşmüş bir qutu var, vəssalam. Canavarlar qutuya yaxınlaşdılar və gördülər ki, o, əvvəlcə yolun qırağına, ordan da qarın qalın yerinə tərəf hərəkət edir. Onlar ehtiyatla qutunun ardınca getdilər. Elə ki, qutu qalın qar olan yerə çatdı, canavarların gözü önündə qutu çökməyə, alçalmağa başladı.

Bir anlığa canavarlar yerlərindəcə donub qaldılar. Sonra özlərinə gələrək hər tərəfdən qutunu mühasirəyə aldılar. Canavarlar dayanıb düşünür, qutu isə çökdükcə çökürdü. Canavarlar yaxınlaşır – qutu isə elə hey çökürdü. Canavarlar düşünür: “Bu nə möcüzədir? Əgər beləcə durub gözləsən qutu bütünlüklə qarın altına girərək yox olacaqdır”.

Canavarların başçısı cəsarətə gəldi, qutuya yaxınlaşaraq burnunu qutunun deşiyinə saldı...

Və elə bu an qutunun içindən onun burnuna ovçu nəyləsə və necə üfürdüsə, bütün canavarlar kənara sıçradı, hərə bir yana düşdü, elə hadisənin bu məqamındaca ovçular özünü köməyə yetirdi və qutudakı adam sağ-salamat ayağa durdu.

– Bax, bu qədər, – partizan dedi. – Siz isə deyirsiniz ki, canavarın üzərinə silahsız getmək olmaz. Amma adamın ağı yetərincədir, o hər şeydən özünə müdafiə düzəldə bilər.

– Sən deyəsən, indicə dedin ki, o adam yeşiyin içindən nəyləsə üfürmüşdü, – dedim mən. – O nə idi elə?

– Bilirsən nəylə üfürmüşdü? – deyə keçmiş partizan güldü. – O, sözlə üfürmüşdü! İnsana məxsus olan sözlə! Bundan sonra canavarların hərəsi bir yana qaçmışdı.

– Bu hansı sözlər idi ki, canavarları belə qorxudan?

– Adicə sözlər idi, – deyə ovçu bildirdi. – Belə məqamlarda deyirlər: “Canavarlar, siz səfehsiniz”. O da, bunları söyləmişdi, artıq heç nə deməmişdi.

ZƏNGULƏ VURAN PAYIZ BÜLBÜLÜ

Moskva ətrafında – Sokolnikidə, mənim Pyotr Petroviç Mayornikov adlı, balaca nəğməkar quşların böyük həvəskarı, Moskvada bu quşlara böyük qiymət verənlərdən birincisi olan bir dostum yaşayır. Onun yaşadığı evin pəncərəsindən bağındakı quşu tutmaq üçün qurduğu cələyə ip çəkilib.

Demək olar ki, bağdakı hər ağacda içində oxuyan, nəğməkar quş olan bir qəfəs asılmışdır. Bağın üstündən bir quş uçub keçəndə qəfəsdəki quşlar onları öz səslərilə saxlayır, onlar enib ağaclara qonurlar. Bu zaman Pyotr Petroviç pəncərəni açaraq ipdən yapışır və uçub gələn quş cələnin çərçivələri arasına tökülmüş dənələri dimdiklərkən ipi dartır. Bu vaxt bir cüt tor çəkilmiş çərçivə bir cüt ovuc kimi qapanaraq quşu tutur. Tutulmuş quşu Pyotr Petroviç qəfəsə salır, yaxşı oxuyub-oxumadığını yoxlayır, yaxşısını ya özünə saxlayır, ya da özü kimi həvəskara satır, pislərini isə azadlığa buraxır. Biz sizinlə bu işi bilmədən nə quşların nəğməsindən baş açma bilirik, hətta, nə də quştutanların öz aralarındakı söhbətdən – onların öz dilləri var. Siz onlarla tanış olmaq istəyirsinizsə, onda, quş bazarına gedin.

Bir dəfə mən bu quş bazarlarının birində bir çəlləyin arxasından gələn müxtəlif cür quş səslərini dinlədim. Tezliklə anladım ki, çəlləyin arxasında kimsə təkcə bir quşu deyil, ayrı-ayrı quşları yamsılayaraq dilə gətirir. Ora nəzər saldıqda öz dostum Pyotr Petroviç Mayornikovu gördüm.

– Siz burda neyləyirsiniz? – deyə soruşdum.

– Quşları dinləyirəm, – dedi Pyotr Petroviç, – mənə elə gəlir ki, bazarda yaxşı bir alacaqanad var.

Və o, alacaqanad kimi fiştırıqla səs çıxarmağa başladı.

Köşklərdənsə ona cyni səsle cavab gəldi.

– Elədir ki var! – Pyotr Petroviç sevindi, – özünü lap tənək quşuna oxşadır!

Bir də yoxladıq, alacaqanad, – yəni, bu yalançı bülbül, doğrudan da bir buğum eynən tənək quşu kimi ötdü.

Biz getdik, alacaqanadı aldıq. Onda nəinki tənək quşunun nişanəsi vardı, həm də başında bir qəpik boyda xalı da var idi.

– Əlbəttə, – Pyotr Petroviç dedi, – bundan da yaxşı alacaqanadlar olur...

– Ən yaxşısı hansıdır ki? – deyə mən soruşdum.

– Ən yaxşı alacaqanad, – Pyotr Petroviç dedi, – tənək quşunun nişanəsilə bərabər qoşa xallı olur. Amma hələ o da ən yaxşısı deyil.

– Bəs ən birincisi necə olur?

– Onda həm tənək quşunun nişanəsi olur, həm başında qoşa xal olur, həm də qaranquş ayparası.

Biz bir xeyli quşu nəzərdən keçirdik, bir xeylisini dinlədik. Bunların arasında alacadimdik, əyridimdik, qar quşları, Sibir alacaqanadı, alacəhrələr, tənək quşları, kətan quşu, arıquşları var idi. Amma bütün bu quşların arasında mənim çox sevdiyim, tüklərinin gözəlliyinə görə əvəzsiz olan payız bülbülü çatışmırdı. Bir alverçi bizə fərsiz bir payız bülbülü təklif etdi və onu turlukan – yəni, boğazında səsini qaynadan adlandırdı, daha dəqiqi – zənguləvuran.

Pyotr Petroviç güldü:

– Sənin eşitdiyən zəngulə yox, zingiltidir. Yaxşısı budur, bu barədə heç kimə demə.

– Nədən?

– Ona görə ki, sənin payız bülbülünün başının keçəli böyükdür, belə bir keçəli olan payız bülbülünün heç zaman zənguləsi ola bilməz.

– Bəs necə olmalıdır?

– Çox sadə, – Pyotr Petroviç dedi, – əsil zənguləvuran bizdə, burada bircə dənədir, o, mənim əlimdə idi, öz əllərimlə onun quyruğunu yolmuşam.

Ətrafımıza ovçular yığılmışdı, onlar Pyotr Petroviçdən zənguləvuranın quyruğunu necə yonduğu barədə danışmağı xahiş etdilər.

– Məni bu işə görə döysəniz də, vursanız da yeri var, mən buna layiqəm, – deyə Pyotr Petroviç öz hekayətini belə başladı. – Çünki, mən öz əllərimlə zənguləvuranın quyruğunu qoparmışam. Əlbəttə,

siz bilirsiniz ki, fərsiz oxuyan quşların quyruğunu qoparmaq ənənəsinin bünövrəsini mən qoymamışam, bunu bütün ovçular edirlər. Ona görə ki, həmin quyruğuyonuc quşu daha heç kim tutmasın, havayı yerə yemləməsin, sonra da camaatı aldatmasın. Zənguləvuranın quyruğunu qoparmağın üstündə isə adamı yalnız cırpmaq gərəkdir! Ötən payız mən iyirmi doqquz ədəd payız bülbülü tutmuşdum. Onları ayrı-ayrı qəfəslərə salmışdım, qulluq edir, yedizdirir, səslerini dinləyirdim. Əvəzində isə heç nə! Gün doğana qədər birinin də səsi çıxmadı. İşiq artıb-çoxaldıqca, sonra da ardınca yağış damcılamağa başladıqca, əslində onlar oxumalıydılar, amma hamısı susurdu.

Budur, qarda əriyir. Sakit bir cəh-cəh eşidirəm, əlvan zəngulələrdən – xali olan, sadə bir cəh-cəh.

Qəfildən elə bildim ki, onlardan hansısa arıquşu kimi oxudu. Sonra daha onu da yamsılamadı.

Beləliklə, mənim tutduğum quşlar arasında bütün qış uzununu bircə quş belə oxumadı, nəinki zənguləvuran vardı, hətta o biri quşların da hamısı susmuşdu – iyirmi doqquzu da.

Bütünlüklə, onları yemləməkdən əl çəkdim. Gördüm ki, bircə yolum qalıb – onların quyruğunu yolaraq havaya buraxmaq, vəssəlam. Bu işi icra etməkəcin bağa girdim, yaxşı bir yaz günüydü, onların quyruqlarını yolmağa bir az yazığım da gəldi, amma mən onlara qarşı yaman pərt və acıqlı idim. İstəmərdim ki, başqa ovçular da onları tutaraq özlərini və özgələrini aldatsınlar. Odur ki, başladım birinin quyruğunu yoldum. O uçdu, əvvəlcə bizim armud ağacına qondu, orasını-burasını dimdiylə dartışdırıb düzəltdi və uçdu qonşunun bağına. Qonşum da mənim kimi quş həvəskarı idi. Adı Papaq Vanya olan qonşum daş ataraq onu uzağa qovur, çünki quyruğundan onun əldə olduğunu dərhal anlayır. Beləcə ikincisi, üçüncüsü və ... iyirmi səkkizincisi quyruqsuz uçub gedir. Nəhayət, sonuncusunun, iyirmi doqquzuncusunun quyruğunu yolub buraxıram. Bilirsiniz nə baş verir? Uçub armud ağacına qonan kimi və ora-burasını dimdiylə dartışdıraraq qaydaya salan kimi nə etsə yaxşıdır? Elə oxuyur, elə oxuyur ki, lap mat-məəttəl qaldım.

Boğazım quruyur. Heykəl kimi donub dururam. O, həm zəngulə vurur, həm cikkildəyir, həm də turlukanlıq edir, – boğazında səsini elə qaynadır, elə qaynadır!..

Sözün düzü dizlərim əsdi, canımdan bir titrəmə keçdi ki... On iki buğumlu səs-boğaz gəzintisinin hamısını dilləndirən quş axırda

arıqşunu bir ağız yamsıladı və susdu. Susub oturdu, mən durub baxdıqca, o susdu, susdu, yəqin zildə vurduğu boğazlar kifayət edirdi! Hər tərəfdən mənim quyruqsuzların uçub gəldi. Öz dostlarını başına yığan zənguləvuran sonuncu dəfə öz cəh-cəhini vurdu və bütün dəstə Papaq Vanyanın bağına uçub getdilər. O isə yəqin ki, zənguləvuranın oxumasını eşitmədiyindən quyruqsuz dəstəni daşa basdı, hamısı uçub getdi.

Çəpərdən aşaraq Papaq Vanyaya dedim:

– Vur məni! Döy mən yaramazı!

O, əvvəl elə bildi ki, yəqin mən havalanmışam, sonra hər şeyi danışdım, qapqara qaraldı və soruşdu:

– Onların quyruğunu yonmaq sənə nəyinə lazım idi?

– Sən başa düşürsən, Vanya... – mən dedim.

Papaq Vanya mənə çox sərt cavab verdi:

– Yox, dostum, mən səni və sənə kimi qəddar ovçuları başa düşmürəm. Mən hər quş barədə ayrıca düşünürəm, heç vaxt quşların quyruğunu yolmuram, xüsusilə də, ucdantutma hamısının. Siz ovçular qəddarsınız: əlinizə keçən quşların quyruqlarını yolursunuz, sonra da məlum olur ki, həməni quşların arasında səsqaynadan, zənguləvuran varmış!..

GÖY ÇARIQ

Bizim böyük meşədən şose yolu çəkirlər. Bu yol ayrı-ayrılıqda minik və yük maşınları, arabalar və piyadaların nəzərdə tutulmuşdur. İndi hələlik bu şose yolu üçün meşəni doğrayaraq dəhliz açılırlar. Dəhliz uzununu baxmaq adama zövq verir; iki tərəfdən yaşıl divarları kimi meşə və sonda göy üzü. Meşəni doğrayanda iri ağacları harasa daşdırlar, xırdaları isə şax-şəvər kimi üst-üstə qalaqladılar, böyük bir topa alındı, belə bir topaya dolaşa məkanı da demək olar. Bu “dolaşa məkanlarını” fabriklərdə yandırmaq üçün aparmaq istədilər, amma heç “hop” da eləyə bilmədilər və topalar bütün geniş dəhliz boyunca qaldılar və qışlamalı oldular.

Payızda ovçular şikayət edirdilər ki, dovşanlar harasa yoxa çıxmışlar. Bəziləri bunu meşənin doğranmasıyla bağlayırdılar: doğradılar, səs-küy saldılar, gurultu qopardılar, hürkütdülər. İlk qar yağanda isə dovşanların hiyləsini izlərindən bilmək olurdu. Ləpirçi Radioniç də gəldi və dedi:

– Göy çarıqların hamısı bu dolaşa məkanının, bu çır-çırçı topasının altındadır.

Bütün ovçulardan fərqli olaraq Radioniç dovşanları “çöp şeytan” deyil, həmişə “göy çarıq” adlandıırırdı. Burada təəccüblü heç nə yoxdu: dovşan çarığa nisbətən şeytana daha çox bənzəmir. Əgər desələr ki, dünyada heç göy çarıq deyilən bir şey yoxdu, mən də deyərəm: heç çöp şeytan da yoxdur.

Çır-çırçı topalarının altındakı dovşanlar barədə xəbər bütün şəhərciyimizə yayılmışdı və istirahət günü ərəfəsində başda Radioniç olmaqla axışaraq mənim yanıma gəlməyə başladılar.

Səhər tezdən, lap əlaqaranlıqda biz ov itlərini götürmədən ova çıxdıq. Radioniç elə mahir bir iztanıyan idi ki, dovşanları birbaşa ovçulara sarı qovmağı bacarırdı. Hava işıqlaşanda, yəni dovşan izi tülkü izindən seçiləndə, biz bir dovşan izini tutub getdik. Və əlbəttə bu iz bizi dolaşalar məkanına – uca, lap bizim yarım-mərtəbəli taxta evimiz hündürlüyündə olan çır-çırçı topasına gətirib çıxardı. Dovşan bu topanın altında olmalı idi, ona görə də biz tüfəngləri hazırlayıb dairəvi şəkildə dayandıq.

– Başla, – deyə biz Radioniçə bildirdik.

– Göy çarıq, çıx! – deyə Radioniç çıxırdı və əlindəki uzun ağacları topanın altına eşələməyə başladı.

Dovşan çıxmadı. Radioniç tələsirdi. O, fikirli və ciddi görkəmdə qarın üstündəki hər xırda detala belə nəzər salaraq topanın başına dövrə vuraraq hərləndi: heç yanda topanın altından çıxan izə rast gəlmədi.

– O burdadır, – Radioniç inamla bildirdi. – Uşaqlar, yerinizdə hazır dayanın, burdadır o. Hazırsınız?

– Başla, – deyə biz qışqırdıq.

– Göy çarıq, çıx! – deyə Radioniç qışqırdı və əlindəki həddən artıq uzun ağacları topanın altına elə qurdaladı ki, ağacın o biri ucu qarşı tərəfdə dayanan gənc ovçulardan birini az qaldı yerə sərə.

Və nəticədə... yox, dovşan çıxmadı.

Belə bir hal ilə bizim qocaman ləpirçi hələ ömründə üzləşməmişdi. Üz-gözündən, elə bil, bir qədər əzab çəkirdi. Bizim hövlnaklığımız keçdi, hərə öz bildiyi kimi hərəkət etməyə, bildi-bilmədi – burnunu hər işə soxmağa, izləri tapdayıb itirməyə, ağıllı dovşanın hiyləsini tapmağın yollarından uzaqlaşmağa başladı.

Gördüm ki, birdən elə bil, Radioniçin üzünə işıq gəldi. Ovçulardan bir qədər uzaqlaşdı bir kötüyün üstündə oturdu, özünə papiros bükdü və göz vuraraq mənə yanına çağırırdı. İşi başa düşərək, heç kimə sezdirmədən ona yaxınlaşdım. O, mənə yuxarını göstərdi, üstü qarlı örtülmüş bu ağac topasının lap yuxarısını.

– Bir bax, pıçıldadı o, – bu göy çarıq gör bizimlə hansı oyunu oynayır.

Bəyaz qarın üstündə bir cüt qara nöqtəni dərhal seçə bilmədim; ağ dovşanın bir cut qara gözünü və uzun, ağ çır-çırpının arasından çıxmışdı, ovçular hayana getdilərse, o da o tərəfə burulurdu.

Tüfəngi qaldırmağım bəs idi ki, bir anda bu ağıllı dovşanın həyatına son qoyum. Nəse yazığım gəldi. Keyləri az idimi məgər topanın altında?!

Radioniç sözsüz mənə başa düşdü. O, bir qartopası düzəldərək əlində möhkəm-möhkəm sıxdı, ovçuların o biri tərəfə keçməsinə gözlədi və yaxşıca nişan alaraq qartopasını dovşana sarı tolazladı.

Heç vaxt ağılıma gəlməzdi ki, bizim yerlərin sadə, ağ dovşanı qəflətən topanın üstünə çıxar və hələ bir-iki arşın da hündürə tullanar və göy üzünün fonunda bizim bu dovşan qaya üzərindən sıçrayan bir nəhəngə bənzər!

Bəs, ovçular neylədi? Dovşan göydən düz onların üstünə düşdü, axı. Bir anda hamısı tüfəngi qaldırdı – vurmaq onu çox asan idi. Hər bir ovçu istəyirdi ki, o birindən əvvəl öldürsün onu. Hamısı tələsik atəş açdı, nişan almadan. Dovşan isə sağ-salamat kollarına girdi.

– Bu da göy çarıq! – deyər heyvətlə ləpirçi Radioniç onun ardınca baxaraq dedi.

Ovçular bir də kollarına sarı atəş açdılar.

– Öldü! – qışqırdı dəliqanlı cavanlardan biri.

Birdən, elə bil, bu “öldü!”yə cavab olaraq uzaq kollarında bəyaz bir dovşan quyruğu görünərək yox oldu. Dovşanın quyruğu uzaq kollarında beləcə bəmbəyaz görünərək yox olanda ovçular nədənsə həmişə onu çiçək adlandırırılar.

Göy çarıq uzaq kollarından ovçulara öz “çiçəyilə” əl eləyirdi.

Bir dəfə mənə çəlləkdə duza qoymaq üçün meşəgilası lazım oldu və mən meşəyə gedərək otuz birinci sahədə meşəgilası ağacı tapdım. Bu ağacın yanında bir küknar ağacı da var idi. Onun ətrafı bütünlüklə quş sümükləri və tüklərilə, dələ xəzlərilə, yunla dolu idi.

Başımı qaldıraraq yuxarı baxdıqda yuva gördüm, yuvada bir sincab oturmuşdu, ağzında da bir quş.

Yay vaxtı xəz ucuz olduğundan mənə görək deyildi. Mən üzümü ona tutaraq:

– Hə, – dedim, – deyəsən sən burada ailəliklə yaşayırsan.

Mənim səsimi eşitəcək sincab o biri ağaca sıçradı və yox oldu.

Yuxarı dırmaşaraq yuvaya baxdım, sincabın nadanlıqla törətdiklərini onun dəst-xəttindən oxudum. Bu yuva əldəqayırma bir yuva idi. Kimsə vəhşi arılarçın düzəldibmiş, sonra, görünür, unudubmuş. Arı dəstəsi əvvəl burada yuvalamış, bal toplamış, sonra qış yuxusuna getmişdir. Sonra sincab gəlmiş yuvanın altını gəmirərək deşmiş, yuxarıdan arıları şaxta sıxdıqca, aşağıdan da balı sincab yemişdir. Arıları don vurub məhv edəndən sonra sincab balın hamısını “aşır-mış”, pətəyi isə tərək etmişdir.

Yayda burada peyda olmuş dələ pətəyi bəyənib yuva qurmuşdur. Payız gəlincə isə mamırları təmizləmiş, yaşamağa başlamışdır.

Bu dəfə sincab yenidən yuvaya qayıdır, dələni yeyir və öz “xanımlı” bu isti yuvada yaşamağa başlayır, ailə artırır. Arılardan, dələdən, sincabdan sonra isə... mən gəldim.

Yuvada dörd bala vardı. Mən onları döşlüyümə büküb evə gətirdim, qazmaya buraxdım. İki gündən sonra qazmadan sincabların pis qoxusu qalxmağa başladı, arvadlar hamısı mənim üstümə düşdülər. Mənimlə bağda bir anbarım var idi. Mən bu anbarın dəlmə-deşiyini tutdum və sincabları ora köçürdüm. Bütün yayı onlara qulluq edirəm, quş vurur, onlara verir və yedizdirirəm.

Gənc sincablar xasiyyətə kinli olurlar, yemək üstə savaşırlar da, yatanda bir-birinə qısılarlaq yatırlar.

Bir gecə bədxahlar anbarımın qapısını sındırmışdılar. Mən heç nə eşitməmişdim. Səhərişi qonşum gələrək:

– Gəl, Mixayliç, – deyir, – tez ol, sənə sincabların alma ağacından dadırlar.

Yüyürüb bağa gəldim, sincablar alma ağacından özlərini doğranmış odun qalaqlarının üstünə atdılar, oradan da həyətə və qapının altından şütüyərək meşəyə götürüldülər.

Qış gəlincə çoxlu qar yağmışdı. Onların izləri görünməyə başladı; onlar meşədə kəndin yaxınlığında yaşayırdılar. Onlardan üçünü ovlayaraq xəzlərini iyirmi rubla satmışdım. Dördüncünü isə, doğrusu, anbarın qapısını sındıranlar oğurlamışdılar.

QUŞÜZÜMÜ

Yeger Kirsan söhbət eləyəndə elə danışdı ki, əvvəlcə, elə bilirdin guya hər şey həqiqətdir. Amma sonda anlayırdın ki, o, ya düz danışır, ya da adamı axmaq yerinə qoyur.

Bir dəfə o, quşüzümünün necə turş giləmeyvə olduğu haqda bizə söhbət açdı.

– Bunu kim bilmir axı, Kirsan Nikolayeviç? – deyə kimsə aramızdan bildirdi.

– Mən bu haqda demirəm, – Kirsan cavab verdi. – Doğrudur, quşüzümünün turş olmasını hamı bilir. Elə ona görə də o quşüzümüdür! Bir dəfə ağıma bir fikir gəldi. Yayda arvadımdan xahiş elədim ki, o mənim də əvəzimə bataqlıqdan quşüzümü yığınsın, özü də çox. Yay ötdü, payız keçdi, qar oturdu. Tetralara dənənmək üçün yer qalmadı. Giləmeyvəni bataqlıqda qar basdı, tarlalarda taxılı tamamilə qar örtüdü.

Tetralar bekarçılıqdan ağcaqayınlarla qondular və gövdə tumurcuqlarını dənəlməyə başladılar. Giləmeyvədən, buğdadın sonra ağcaqayın tumurcuğu nə yemək idi ki? Bu haqda düşündüm və ağcaqayının altında bir alaçıq qurdum. Tetralar bu alaçığa öyrəşdilər, daha ona fikir vermədilər. Səhər tezdən mən alaçığın içinə girdim, qarın üstünə isə quşüzümü səpdim. Tetralar uçub gəldilər, ağcaqayın ağaclarına səpələndilər, acı tumurcuqları dənəlməyə başladılar. Birdən onların gözləri aşağıda, – ağ qarın üstünə səpilmiş qırmızı quşüzümünə sataşdı. Xoruzlardan biri uçub endi, ehtiyatla səpilmiş quşüzümünə yaxınlaşdı. Neyləməli? Mənim tufəngimin boyu uzundur; bir balaca tərپəsən anlayacaq, həm özü uçub gedəcək, həm də o birilər.

– Bəs neylədiniz? – deyə ovçulardan biri soruşdu. – Mən olsaydım, birinciyə imkan verərdim ki, giləmeyvəni dənəlsin.

O biri ovçu da nəşə dedi, üçüncü də dilləndi, mübahisə etdilər. Kirsan isə sakitcə oturub gülümsünürdü.

– Söylə, Kirsan Nikolayeviç. – Nəhayət, biz birbaşa alaçığın sahibinə üz tutduq, – söylə sən belə halda neyləyərdin.

– Mən belə halda çox sadə bir iş görərdim, – Kirsan cavab verdi. Xoruz quşüzümünü dimdiyinə götürən kimi ağcaqayın tumurcuqlarından sonra deyəsən çox turş oldu – üz-gözünü turşutdu. Elə bu vaxt mən ona atəş açdım.

Biz gülüşdük, amma digər bir yeger Kamolov dedi:

– Bu dəfə səndə alınmadı, Kirsan Nikolayeviç, aldada bilmədin. Bu nağıl üç dovşan haqdadır. Belə ki, ovçu onlara quşüzümü vermişdir, onlar mürğələmiş, ovçu onların əl-ayağını bağlamış, tufəngə ehtiyac olmamışdır. Amma sənin əlində tufəng ola-ola, pah atonnan, onlar səni görməmişlər!

HÖRÜMÇƏK TORU

Günəşli bir gün idi. Elə bir aydın gün idi ki, günəşin şəfəqləri həтта meşənin qaranlıqlarına da sirayət etmişdi. Mən elə nazik bir meşə cığırı ilə gedirdim ki, cığırın bir üzündəki ağaclar öz budaqlarıyla o biri üzdəki ağaclara sarı əyilərək sanki nə isə pıçıldayırdı. Külək olduqca zəif idi, amma əsirdi; yuxarıda ağcaqayın yarpaqları xəfif-xəfif pıçıldaşır, aşağıda isə, həmişə olduğu kimi, ayıdöşəyilər ağır-ağır yellənirdi. Birdən bir tərəfdən o biri tərəfə doğru, orda-burda fasiləsiz olaraq hansısa belə anlarda mən diqqətimi cəmləməyib tezliklə müəyyən etdim ki, bu oxların hərəkəti soldan sağa doğrudur, bu da küləyin istiqamətinə görədir. Və həm də küknar ağaclarının adı “pəncələri” öz narıncı köynəklərindən çıxmışdı, külək bu gərəksiz köynəkləri şişirdərək ağaclardan dəfələrlə böyük etmişdi: hər yeni “pəncə” küknar ağacında narıncı köynəkdə doyulur, indi o “pəncə”lərin sayı qədər; minlərlə, yüzlərlə, milyonlarla köynəklər uçuşurdu.

Mən bu uçuşan köynəklərdən birinin uçan oxlardan birilə havada necə görüşdüyünü gördüm. Onlar bir anlığa havadan asılı qaldılar, sonra qəfildən ox yoxa çıxdı.

Mən onda anladım ki, köynək, mənim görə bilmədiyim bir hörümçək torundan asılıbmış. Bu mənə imkan verdi ki, mən hörümçək

toruna lap yaxınlaşım və bu oxların nō olduğunu dərk edim. Deməli, belədir: külək hörümçək torunu günəş şüalarına doğru yellədir, parlaq hörümçək toru isə işığa qovuşaraq sanki alışır, elə təəssürat yaranır ki, sanki oxlar uçuşur. Və mən anladım ki, eyni zamanda bu hörümçək torları meşədə hədsiz çoxdur, xüsusilə də cığır boyunca. Deməli mən yeridikcə minlərlə belə hörümçək torunu qırarammış. Mənə elə gəlirdi ki, bir vacib məqsədım var; öyrənmək və meşənin əsil sahibinə çevrilmək. Buna görə də bütün hörümçək torlarını qırmağa və bütün meşə hörümçəklərini mənim məqsədimə işləməyə məcbur etməyə haqqım var. Amma bu gözəçarpan və ilk rastıma çıxan hörümçək torunu bağışladım: axı ona ilişib qalmış köynəyin ucbatından mən oxları görə bilmişdim. Mən minlərlə hörümçək torunu qırmaqda qəddarlıq etmişdimmi? Zərrə qədər də yox! Mən axı onları görməmişdim; mənim qəddarlığım fiziki qüvvəmin nəticəsi idi. Bəs mən yorulmuş belimi əyərək hörümçəkləri xilas etdikdə şəfqətli idimi? Elə başa düşürəm ki, meşədə özümü şagird kimi apara bilmirəm. Bu hörümçək torlarının xilasını öz diqqətimə, öz həssas diqqətimə bağlayıram.

MEŞƏ SAHİBİ

İmkan verin söyləyim, yağışdan öncə meşədə, günəşli bir gündə necə səssizlik çökmüşdü. Hər şey sanki yağacaq yağışın ilk damcısını gözləyirdi. Adama elə gəlirdi ki, hər yarpaq, hətta küknarların hər iynəsi birinci olmaq üçün marıqdaydı, düşəcək ilk yağış damcısını birinci qarşılamaq istəyindəydi. Meşə elə bir görkəm almışdı ki, sanki, hər bir kiçik varlıq belə özünəməxsus bir haldaydı.

Mən onların arasına girirəm və mənə elə gəlir ki, onlar hamısı insan kimi üzlərini mənə çevirir, öz sadələvhükləri ucbatından Tanrıdan diləyirmiş kimi məndən yağış diləyirlər.

– Hə, nə durmusan! – deyərək mən yağışa əmr elədim, – bizi çoxmu üzəcəksən? Başla görək!

Bu dəfə yağış məni eşitmədi, mən öz həsir şlyapamı xatırladım. Fikirleşdim ki, yağış yağsa, bu şlyapam məhv olacaq. Şlyapam haqda düşünərkən qeyri-adi bir küknar ağacına rast gəldim. O, əlbəttə, kölgəlikdə böyümüşdü, buna görə də budaqlarının hamısı aşağı əyil-

mişdi. Meşədə seçmə doğrama işi aparıldıqdan sonra o, işıqlığa çıxmış və budaqlar üzüyuxarı qalxmağa başlamışlar. Yəqin ki, lap aşağı budaqları da yavaş-yavaş qalxardı. Amma bu budaqlar vaxtilə o qədər aşağı əyilmişlər ki, torpaqla təmas etmiş və kök atmışlar. Beləliklə, budaqları yuxarıya qalxmış küknarın altında çox təbii bir çadır əmələ gəlmişdir. Pəncə – budaqlardan qıraraq mən bu çadırı möhkəmlətdim, içində oturacaq döşədim, giriş üçün yer təyin etdim. Elə yenicə əyləşib yağışla söhbət etmək istəyirdim ki, birdən mən əks tərəfimdə, bir ağacın necə alışdığını gördüm. Cəld çadırdan bir budaq – pəncə götürdüm, onu süpürgə kimi toparlayaraq, alov ağacın gövdəsini bürüyənədək, qabığını yandıranadək onu söndürdüm, yoxsa şirə gövdə boyu hərəkət edə bilməzdi.

Ağacın ətrafında ocaq qalayan olmamışdı. Buralarda inək otarmırdılar və həmişə yanğınlara görə qınanan çoban şagirdləri də eləyə bilməzdi – çünki yox idilər. Öz uşaqlıq illərimdə etdiyim dəcəlliyi yadıma salaraq anladım ki, qatranın necə yanmasını seyr etmək xatirinə ağacı hansısa uşaq yandırmışdı. O illərə xəyalən köç edərək gözüm önünə gətirdim elədiklərimi, bir kibrit çəkərək bütöv bir ağacı yandıranın uşaq üçün nə qədər ləzzətli bir şey olduğu yadıma düşdü.

Mənə aydın oldu ki, ziyankar qatranı alışdırarkən qəfil məni görərək qaçıb haradasa yaxınlıqdakı kolluqların birində gizlənmişdir. Buna görə mən özümü elə apardım ki, guya öz yoluma davam edirəm, fit çala-çala yanğın olan yerdən uzaqlaşdım, bir xeyli aralandıqdan sonra kolluqlara sıçradım, gizləncə tərək etdiyim yerə qayıtdım.

Qulduru çox gözləmədim. Kolluqdan yeddi-səkkiz yaşlarında sarışın saçları olan bir uşaq çıxdı, onun yarıçıpaq bədəni gündə yanmış, özü açıqgözlü, zirək və əla bədən quruluşuna malik idi. O, mənim çıxıb getdiyim səmtə düşməncəsinə baxdı, yerdən bir küknar qozası götürərək elə qolaylandı ki, yerində fırfıra kimi fırlandı. Yəqin bu dəm xəyalından əlindəki qozayla məni vurmaq keçirdi. Amma o hirsələnmədi, əksinə, əsil meşə sahibi kimi, əllərini cibinə qoyaraq yanğın olan yeri nəzərdən keçirdi və:

– Çıx, Zina, o getdi! – dedi.

Kolluqdan əlində böyük səbət olan oğlandıqdan bir az yaşda böyük, boyda uca bir qız çıxdı.

– Zina, – oğlan dedi, – bilirsən nə var?

Zina iri və sakit gözlərini ona dikərək sadəcə olaraq:

– Yox, Vasya, bilmirəm, – dedi.

– Sənə demək istəyirəm ki, o adam gəlib çıxmıyacaqdı, yanğını söndürməyəydi, bu ağacdən bütün meşə alışıcaqdı. Bax, onda biz tamaşa edəcəkdik ha!

– Sən səfehşən! – deyə Zina dilləndi.

– Doğru söyləyirsən, Zina, – deyə mən dilləndim. – Gör bir nəylə qürurlanırsın! O əsil səfehdir!

Mən bu sözləri deyən kimi, meşənin coşqun sahibinin, necə deyərlər, deyəsən dili batdı.

Zina isə görünür heç bu ziyankarın əvəzinə danışmaq belə istəmirdi. O, sakitcə mənə baxdı, azacıq təəccüblənmiş halda qaşlarını qaldırdı.

Bu ağıllı qızın xətrinə mən bütün bu olanları zarafata çevirmək istədim. Buna görə qızı öz tərəfimə çəkərək, birlikdə meşə sahibini düz yola götürmək istəyirdim. Elə bu vaxt yağışı gözləyən bütün canlıların səbri son həddə çatmışdı.

– Zina, – deyə mən söylədim. – Gör bütün yarpaqlar, bütün otlar yağışı necə də gözləyirlər. Budur, bax, dovşankələmi də, hətta, kötüyün üstünə qalxıb ki, yağışın ilk damcılarını tutsun.

Zarafatım qıza xoş gəldi və o mənim zarafatıma mehribancasına gülümsədi.

– Haydı, dostum, – söylədim yağışa, – bir başla görək! Yorulduq gözləməkdən!

Bu dəfə yağış sözümlə baxaraq yağdı. Qız isə ciddi bir görkəmdə dodaqlarını bir-birinə sıxaraq mənə diqqətlə baxdı. Elə bizi demək istəyirdi: “Zarafat-zarafat yağış yağdı, axı!”

– Zina, – mən tələsik söylədim, – de görüm, bu böyük səbətin içində nə var?

O göstərdi: səbətin içində iki böyük ağ göbələk vardı. Mənim yeni şlyapamı da səbətin içinə qoyduq üstünü də ayıdöşəyilə örtükdü və yağışdan qorunmaq üçün mənim çadırıma girdik.

– Vasya! – deyə qız çıxırdı. – İndicə leysanlayacaq, çıx! Meşə sahibi leysan yağışdan qaçaraq, tez üzə çıxdı.

Oğlan gəlib yanımızda oturan kimi nə isə demək istədi, mən şəhadət barmağımı yuxarı qaldıraraq əmr etdim:

– Qımıldanma!

Eyni vaxtda hər birimiz yerimizdə susduq.

İsti yay yağışı zamanı meşədə küknar ağacının budaqları altında oturmağın necə gözəl olduğunu təsvir etmək çətindir. Yağışın qovduğu kəkilli bir qarabağır bizim küknar ağacının sıx budaqları arasına təpildi və çadırımızın lap üstündə oturdu. Budağın alt tərəfində, açıq-aydın görünən bir yerdə alacəhrə özünə yer eləmişdi. Kirpi də gəldi. Səndirliyə-səndirliyə bir dovşan da ötüşdü. Yağış uzun müddət bizim küknar ağacına pıçıldadıqca pıçıldadı. Nə isə biz uzun müddət bu ağacın altında oturası olduq. Elə bu əsil meşə sahibi bizim hər birimizə ayrı-ayrılıqda nə isə pıçıldayırdı.

QURUMUŞ AĞAC

Yağış kəsəndən, yəni, ətrafda hər şey nura qər q olaraq parıldandıktan sonra biz tapdanmış bir cığırla meşədən çıxdıq. Çıxışda nə vaxtsa əzəmətli olmuş, nəhəng bir ağac dayanmışdı. Amma indi, tamamilə ölmüş, meşəbəyilər demişkən, qaxac olmuş, qurquru qurumuşdu.

Bu ağaca baxaraq mən uşaqlara dedim:

– Bəlkə də nə vaxtsa, buradan ötüb keçən hansısa bir yolçu dincəlmək məqsədilə baltasını bu ağaca sancaraq çantasını, ağır kisəsini ondan asmışdır. Bundan sonra ağac xəstələnərək yarasını qatranla sağaltmağa başlamışdır. Bəlkə də nə vaxtsa bir dələ ovçudan qaçaraq bu ağacın yaşıl tarında gizlənmişdir. Onu təqib edən ovçu isə ağacın gövdəsini ağır dəyənəklə dəyəcəyərək yaralamışdır. Bəzən elə olur ki, bir zərbədən də ağac xəstələnir.

Ağacla da, insanla da, hər bir canlıyla da elə bir hadisə baş verər ki, xəstəliyə bais ola bilər.

Və yaxud, bəlkə də bu ağacı ildırım vurmuşdur?

Nədənsə, bu ağac yarasını qatranlamağa başlamışdı.

Bu ağacın xəstələnməsini, əlbəttə, ağac qurdu bilmişdi. Və qabığın altına girərək eşməyə başlamışdı. Ağacqurdu haqda necəsə ağacdələnlə duyuq düşmüşdü, gövdənin hər yerini deşik-deşik eləmişdi. Tezlikləmi tapacaqdı? Axı elə olur ki, ağacdələnlə gövdəni dələrək qurda çatar-çatmaz o, bir qədər irəliyə sürünür və “meşə dülğəri” yenidən, gövdənin bir başqa tərəfindən dəlməli olur. Necə ki ağacqurdu eşməli olacaq bu ağacı, eləcə də ağacdələnlə bu ağacı dəlməli olacaq. Ağac eşilib dələndikcə zoifləyir, daha çox qatran buraxır.

İndi isə ağacın dörd çevrəsindəki ocaq, tonqal yerlərinə baxın və başa düşün: bu cığırla adamlar keçir, burada dincəlmək üçün ayaq saxlayırlar, qadağan olunmasına baxmayaraq meşədə ocaq qalayrlar, odun yığıb yandırirlar. Tonqalları tez alışınsın deyə ağacın qatranlı qabığını gövdədən soyurlar. Yavaş-yavaş gövdədə bəyaz halqa əmələ gələrək, şirənin yuxarıya hərəkəti kəsilmiş, ağac qurumuşdur. İndi özünüz deyın, bu gözəl ağacın məhv olmasında kimdir günahkar? İki yüz ildən az olmayaraq ömür sürmüş bu ağacı sizcə nə məhv etmişdir: xəstəlik, ildırım, ağacqurdu, yoxsa ağacdələn?

– Ağacqurdu! – tez Vasya cavab verdi və Zinaya baxaraq tez fikrində düzəliş etdi. – Ağacdələn!

Uşaqlar yəqin ki, yaxın dost idilər və zirək Vasya həqiqəti sakit və ağıllı Zinanın üzündən oxumağa vərdiş etmişdi.

Yəqin bu dəfə də o, Zinanın üzündən əsil həqiqətin nədə olduğunu dərk etməyə çalışırdı, mən onu qabaqlayaraq soruşdum:

– Bəs sən, Zinacan, mənim mehriban qızım, necə düşünürsən?

Qız əlini ağzına tutaraq, məktəbdə müəllimə cavab verirmiş kimi ağıllı gözlərini mənə dikərək dedi:

– Yəqin ki, insanlardı günahkar.

– İnsanlardı, insanlardı günahkar! – deyə mən onun fikrinə tam üstünlük verdim.

Əsil müəllim kimi onları necə düşünürəmsə eləcə də danışdım: dedim ki, nə ağacdələn, nə də ağacqurdu günahkar deyil. Çünki onlar insanlar kimi şüurlu deyillər, vicdan anlayışından da uzaqdırlar, buna görə də günahkarlıq məsuliyyəti daşımırlar. Bizim hər birimiz təbiətin sahibi kimi doğuluruq, amma çoxlu öyrənməli, oxumalıyıq ki, meşəni dərk edə bilək, ona tam sahib çıxaraq, əsil yiyəsinə çevrilək.

Mən özüm barədə də danışmağı unutmadım. Dedim ki, bu günə qədər öyrənirəm, plansız, məqsədsiz meşədə heç bir işə qarışmıram. Sonra mən bu yaxınlarda təsadüfən meşədə kəşf etdiyim odlular və qoruduğum bir hörümçək toru haqda da söhbət açdım.

Bütün bu söhbətlərdən sonra biz meşədən çıxdıq. Beləliklə mən həmişə meşəyə bir şagird kimi girir və bir müəllim kimi çıxıram.

Min doqquz yüz beşinci ildə bizdə inqilab olmuşdu. O vaxt mənim dostum gəncliyinin çiçəklənən dövrünü yaşayırdı və Presnyadakı barrikadalarda döyüşürdü.

Tanış olmayan adamlar rast gələndə onu qardaş adlandırırdılar.

– Söylə, qardaş, – ondan soruşardılar, – filan küçə haradadır?

Küçənin adını çəkərdilər, “qardaş” cavab verərək həmin küçənin harada yerləşdiyini söylərdi.

– Söylə, ata...

Daha qardaş da deyil, “ata” – deyə ona müraciət edərdilər.

Sonuncu böyük inqilab gəldi. Mənim dostumun saçında, saqqalında bəyaz tükler görünməyə başladı. Onu inqilaba qədər tanıyanlar rast gələndə ağarmış saç-saqqalına baxaraq:

– Bu nədir, ata, un alverinə girişmişən?

– Yox, – o cavab verirdi, – gümüş alverinə.

Onun əsil işi cəmiyyətə xidmət eləmək idi. O, həm də həkim idi, insanları müalicə edirdi, başlıcası isə o, çox mehriban insan idi, ona müraciət edənlərin hamısına məsləhətlər verər və kömək edərdi. O, Sovet hakimiyyəti illərində səhər tezdən gecə yarısına qədər işləməklə on beş il də ömür sürdü.

Bir dəfə eşidirəm ki, küçədə kimsə onu saxlayaraq:

– Baba, ay baba deməzsən ki...

Bəli, köhnə gimnaziyada, eyni skamyaya arxasında əyləşdiyim uşaqlıq dostum beləcə babaya çevrildi.

Beləliklə zaman keçir, sadəcə, vaxt uçar, geriyyə baxmağa macal tapmırsan...

Hə, yaxşı, mən dostum haqda söhbətimi davam etdirirəm. Tamam ağappaq olmuşdu bu baba dediyim dostum. Nəhayət, bizim almanlar üzərindəki böyük qələbə günümüz gəlib yetişdi. Qızıl meydana fəxri dəvət alan baba çətinin altına girərək addımlayır və yağışdan qorxmurdu. Biz Sverdlov meydanına keçdik. Orada isə milis dəstələrinin arxasında ordu qüvvələri düzülüşdü. Hər tərəf yağışdan nəmişlik içindəydi, amma onlar öz duruşları və görkəmləriylə elə təsəvvür yaradırdılar ki, guya hava əladır.

Biz öz buraxılış vəsiqəmizi göstərməyə başlayanda haradansa bir şuluq uşaq peyda oldu, yəqin, bir yolla parada baxmağa keçmək istəyirdi. Bu dəcəl oğlan mənim dostumu çətinin altında görərək dedi:

– Köhnə göbələk, sən hara gedirsən?

Etiraf edirəm, mənə çox pis təsir elədi. Çox dilxor oldum. Onun yaxalığına əl atdım. O uşaq dartınıb əlimdən çıxdı, dovşan kimi sıçrayaraq dönüb üzümə baxdı və aradan çıxdı.

II

Qızıl meydandakı parad müəyyən müddətə həmin uşağı və “köhnə göbələk”i mənə unutturmuşdu. Amma axşam evə dönərək dincəlmək üçün uzananda, “köhnə göbələk” yadıma düşdü. Beləliklə, görmədiyim şuluq uşağa dedim:

– Təzə göbələk köhnə göbələkdən nəyi ilə yaxşıdır. Cavan göbələk tavaya girməyə can atır, amma qoca göbələklər isə gələcək nəslin özülünü qoyur, özləri üçün yaşayır, yeni göbələklər üçün ömür sürürlər.

Yadıma meşədə, həmişə göbələk yığdığı yerdə gördüyüm papağı zolaqlı bir göbələk düşdü. Onda payızqabağıydı. Ağcaqayınlar və qovaqlar öz qızılı tumurcuqlarını cavan küknarların və şamların başlarına səpirdilər.

İsti və hətta boğanaq bir gün idi. Belə günlərdə göbələklər həm də ilıq torpaqdan baş qaldırırlar. Elə gün olur ki, tərtemiz yığdığı və keçdiyi yerdən, sənin ardınca bir başqası keçir və o da yığır; yəni sən yığıb keçirsən, amma göbələklər hey bir ucdan çıxır.

Məhz belə bir əsil göbələk yığılası isti gün idi. Amma həmin gün göbələk sarıdan mənimki gətirmədi. Səbətimə hər cür zir-zibili – zol-zol papaq, qırmızıbaş, tozağacıdibi deyilən göbələkləri yığıb doldurmuşdum. Amma ağ göbələk yox idi, cəmi iki dənə tapmışdım. Əgər ağ göbələklər olsaydı, yəni, əsil göbələklər olsaydı, mən – yaşlı adam əyilib yığardım. Neyləyəsən, ehtiyac üzündən zol-zol papağa da əyilirsən.

Hava çox isti idi və mənim əyilib-qalxmağım ucbatından içim alışıb yanırdı, mən su içmək istəyirdim. Amma belə gündə heç evə yalnızca qara göbələklə dönməkmi olar? Vaxt var idi hələ, ağ göbələk axtarmaq olardı.

Bizim meşələrdə olan çeşmələrdən qollar ayrılır, o qolların hopduğu torpaqlar həmişə nəm olur, hətta ala-nəm torpaqlar da var.

Həmin gün o qədər susuzlanmışdım ki, hətta ala-nəm torpaq rastıma çıxsaydı dadardım. Amma çeşmə çox uzaqda idi, yağışlı buludlar ondan da uzaq: çeşməyə ayaqlar aparıb çıxara bilmir, buluda isə əl çatmırdı. Birdən eşidirəm ki, hardasa küknar ağacının qanadları altında boz quşun səsi gəlir.

– Sui! Sui!

Bu ancaq yağışdan öncə olur; boz quş – ona yağış quşu da deyirlər – su istəyir:

– Sui! Sui!

– Səfeh! – söylədim mən. – Elə bu dəqiqə buludlar sənə sözünə qulaq asacaq!

Havaya baxdım, yağış nə gəzir: göy üzü tərtemiz idi, torpaqdan evə buğ çıxırdı ki, sanırdın hamamdan çıxır.

– Nə etməli?

Quş isə elə hey öz dilində oxuyurdu:

– Sui! Sui!

Özümün özümə gülməyim tutdu. Mən – yaşlı bir adam, bu qədər yaşamışam, bu qədər görmüşəm, öyrənmişəm dünyada... Amma burada balaca, sadə bir quşla mən eyni şeyin arzusundayıq.

– Qoy bir, – özüm-özümə dedim, – baxım bu yoldaşa, görüm.

Astaca küknara yaxınlaşdım bir budağını qaldırdım və... salam-əleyküm!

Elə bil meşəyə pəncərə açıldı. Budaqların arxasında tala vardı, talada iki ağcaqayın, onların altında isə kötük görünürdü. Kötüyün yanında isə yaşıl mərsinlikdə qırmızı rəngdə bir zol-zol papaq çıxmışdı. Bu elə böyük göbələk idi ki, beləsini hələ ömrümdə görməmişdim. O, göbələyin vaxtı o qədər keçmişdir ki, papağının qıraqları yuxarı qatlanırdı. Bu isə ancaq zol-zol papaqlarda olur. Buna görə də göbələk eynən böyük və dərin bir boşqaba oxşayırdı. Özü də su ilə dolu idi.

Qəlbim sevindi.

Bir də görürəm boz quş ağcaqayından uçub gəlir, həmin zol-zol papağın kənarına qonaraq dimdiylə – tık! – suya vurur və başını yuxarı qaldırır ki, su boğazına getsin.

– Sui! Sui! – başqa bir boz quş ona sarı ağcaqayından səsləndi.

“Boşqab”ın içində suyun üzündə sarı bir yarpaq üzürdü. Quru, sarı, balaca bir yarpaq. Quş dimdik vurduqda su tərpenir, yarpaq üzürdü. Mənsə pəncərədən baxırmış kimi budaqların arasından baxaraq hər şeyi seyr edir, sevinir, səbrimə söykənərək tələsmirdim:

quşcuğaza çoxmu su lazımdır? Qoy doyunca içsin, onsu da su çoxdu və bəsimizdi.

Quşun biri içib doydudan sonra uçdu ağcaqayına. O biri endi və qondu zol-zol papağın qırağına. İçib doymuş quş yuxarıdan ona:

– Sui! Sui! – deyə səsləndi.

Küknarlıqdan o qədər sakitcə çıxdım ki, quşlar çox qorxmadılar, təkcə bir ağcaqayından o birinə uçub qondular.

Onlar sakitcə cikkildəmədilər, əksinə həyəcanla hay-həşir qopardılar və mən belə anladım ki, biri digərindən soruşur:

– İçəcək?

O biri cavab verir:

– İçməyəcək!

Mən belə anladım ki, onların hər ikisi mənim barəmdə “danışır” və bir də meşə suyu ilə dolu olan “boşqab” haqda.

– İçərəm, içərəm! – mən onlara ucadan söylədim.

Onlar daha tez-tez təkrarlanmağa başladılar:

– İçəcək! İçəcək!

Bu suyu içmək mənimçin o qədər də asan olmadı, amma.

Əlbəttə, meşə həyatını anlamayanlar kimi də etmək olardı, belələri meşəyə gəldikdə yalnız özlərini düşünür, hər şeyi qənimət bilirlər. Belələri öz bıçaqlarıyla zol-zol papağı ehtiyatla kəsər, qaldıraraq suyu içər, köhnə göbələyin şlyapasını isə ağacın gövdəsinə çırpardı.

Necə də “qoçaqlıq!”

Məncə bu ağılsızlıqdır. Özünüz fikirləşin, mən bunu necə eləyə bilərdim. Bir halda ki, mənim gözlərim önündə burdan iki quş içmişdir, məndən öncə daha kimlər içdiyini bilmirəm. Özüm də indi içərəm, susuzluqdan az qala ölə birisi deyir bunu. Sonra yağış yağanda “boşqab” yenidən dolacaq, meşə sakinləri yenidən içəcəklər.

Daha sonra göbələklərdə toxum yetişəcək, külək qaparaq gələcək üçün meşə uzununu səpəcək.

Deyəsən daha bir iş qalmamışdır. Səssizcə taqətdən düşmüş dizlərim üstə çökdüm, sonra da qarnım üstə uzandım. Ehtiyac üzündən zol-zol papağa da diz çökdüm!

– Bəs quşlar?! Quşlar öz işindədir:

– İçəcək! Yox içməyəcək!

– Yox, yoldaşlar, – söylədim mən, – daha mübahisə eləməyin, mən çatmışam və içəcəyəm.

Mən qarnım üstə uzanandan sonra dodaqlarım göbələyin soyuq dodaqları ilə həmahəng oldu. Elə yenicə içmək istəyirdim ki, görü-

rəm qarşımda qızıl gəmisində – ağcaqayın yarpağının üstündə, göbələyin piyaləsinə bir hörümçək enir. Ya üzmək eşqindəydi, ya da susuzlanmışdı.

– Gör bir nə qədər su arzulayanınız var?! – mən ona dedim. – Yetər...

O saat birnəfəsə suyun hamısını içdim...

III

Ola bilər ki, mən bunları öz dostuma yazdığım gəldiyi üçün, köhnə göbələyi xatırlayaraq danışdım. Mənim köhnə göbələk haqda etdiyim hekayət meşə barədə edəcəyim böyük hekayətin başlanğıcıdır. Sonra yazacam ki, mən həmin o “dirilik suyu”nu içəndən sonra başıma nələr gəldi.

Bu nağıldakı dirilik suyu, ölüm suyu haqda olanlara bənzəməyəcək. Hər yerdə cövlan edən əsil gerçəklik haqda olacaq. Bu gerçəkliklər həyatda hər an və hər yerdə baş verir. Sadəcə, gözümüz, ola-ola biz onları görmür, qulağımız ola-ola eşitmirik.

PAYIZ YARPAQLARI

Günəş doğmazdan öncə talaya ilk şaxta çökür.

Adam istəyir gizləncə kənardan meşə talasında nələr baş verdiyini seyr etsin.

Dan üzünün ala-toranlığında gözəgörünməz meşə varlıqları gələrək tala boyunca bəyaz bir kətan çəkməyə başlayırlar.

Günəşin ilk şüaları toxunur və kətanı yığışdırır, ağın üzündə isə yaşıl qalır. Yavaş-yavaş bütün ağlar əriyir, yalnız ağacların kölgəsində, torpaq təpələrinin arxasında bəyaz bucaqlar qalır.

Qızılı budaqlar arasından göy üzünə baxanda bilmirsən nə baş verir; küləkmi yarpaqları dəstə-dəstə uçurur, yoxsa xırda quşlar dəstələnərək uzaq, isti diyarlara köç eləyir.

Külək – qayğıkeş sahibdir. Yay uzununu bütün künc-bucağı yoxlayır, hətta ən sıx yerlərdə belə bir dənə də olsun tanış olmayan yarpaq qalmır.

Bu da payız. Qayğıkeş sahib öz “məhsulunu dərir”.

Yarpaqlar torpağa düşərək pıçiltıyla əbədi olaraq vidalaşırlar. Onlarda həmişə belədir: əgər sən doğma səltənətindən qopdunsa, deməli, ölmüsən, vidalaş...

GÜNƏŞ XƏZİNƏSİ

I

Pereslavl – Zelessk şəhəri ətrafında, Bludovo bataqlığı yaxınlığındakı kəndlərin birində iki uşaq yetim qalmışdı. Onların anası xəstəlikdən dünyasını dəyişmiş, ataları isə müharibədə həlak olmuşdu.

Biz həmin kənddə, bu uşaqlardan cəmi iki ev o yana yaşayırdıq. Və əlbəttə, biz də digər qonşular kimi, hər nəylə olursa olsun, onlara kömək etməyə çalışırdıq. Onlar çox mehriban idilər. Nastyanın qızılı fərə kimi, uzun ayaqları vardı. Saçları nə tünd, nə də açıq rəngli idi; qızılı rəngə çalırdı, üz-gözünü çil basmışdı. Çilləri böyük, pul-pul idi, gah tək-tək, gah da sıx-sıx olan bu çillər qızıcığazın üz-gözündə hər tərəfə yayılmışdı. Yalnız onun burnunun üstü çilsiz idi və tutuquşu kimi yuxarı baxırdı.

Mitraşa isə bacısından iki yaş balacaydı. Onun cəmi on iki yaş vardı, bəlkə də bir az artıq olardı. O, bəstəboy tökməçə, iri alınlı, geniş peysərliydi. Həm də çox qüvvətli idi və inadçı bir oğlan idi.

Məktəbdə müəllimlər öz aralarında, gülümsəyərək, onu “torbadakı kişi” adlandırırdılar. “Torbadakı kişi”nin də sifəti eynən bacısı kimi, bütünlüklə qızılı çillərlə örtülmüşdü. Onun da ancaq burnunun üstü çilsiz idi və tutuquşu kimi yuxarıya baxırdı.

Valideynlərindən sonra onların bütün təsərrüfatları uşaqlara qalmışdı; beşdivarlı koma, Zorka adlı inək, Qızım adlı buzov, Dereza adlı keçi, adsız qoyunlar, toyuqlar, qızılı xoruz Petya və Xren adlı donuz balası.

Onlara bütün bu sadaladıqlarım canlılarla yanaşı, həm də böyük qayğılar miras qalmışdı. Bizim uşaqlar Vətən müharibəsi illərində bundan da ağır dərdləri ram edirdilər!

Deyim ki, əvvəlcə uşaqlara uzaq qohumları gəlib kömək edirdilər, sonra isə biz qonşular. Amma tezliklə bu ağıllı uşaqlar hər işi özləri öyrəndilər və yaxşı yaşamağa başladılar.

Onlar necə də ağıllı uşaqlar idi. Bir balaca imkan olan kimi ictimai işlərə qoşulurdular. Onların buruncuqları hər yerdə “parıldayırdı”; kolxoz tarlalarında, çəmənlərdə, heyvan-qara pəyələrində, icaslarda, tanklar əleyhinə qazılmış xəndəklərdə...

Biz bu kəndə sonradan köçüb gəlmə adamlar olsaq da hər bir evdə sürülən həyata yaxşı bələd idik. İndi deyə bilərik: elə bir ev yox idi

ki, bizim istəklimiz olan bu uşaqlar qədər həmən evdə mehribanlıqla yaşayan və işləyən olsun.

Eynilə rəhmətlik anası kimi Nastya da gün doğmamışdan xeyli irəli, dan üzü ağarmamış çobanın çaldığı şeypur səsinə ayağa durardı. Əlində çubuğu, sevimli sürüsünü naxıra ötürüb geri dönərdi, girərdi öz komasına. Amma yenidən yatmaq üçün yatağa girməz, sobanı qalayar, kartof təmizləyər, naharı hazırlayaraq təsərrüfat işlərinə qurşanar, gecə yarısına qədər çalışardı.

Mitraşa atasından taxta qablar, kiçik çəlləkçiklər, ləyənlər, qulplu vedrələr düzəltməyi öyrənmişdi. Onun işlətdiyi fuqan – yəni, uzun rəndə, iki özü boyda idi. Bu fuqanla o, taxta parçalarını yonaraq biribirinə uyğunlaşdırır, dəmir qadaqlarla birləşdirir, taxtadan və ya elə dəmirdən sağanaqla bərkidirdi. İnəklərin hesabına onların ehtiyacları yox idi. Buna görə də onlar taxta qabları bazarda satmağa çıxarmırdılar. Amma xeyrixah insanlara bağışlayırdılar; kiminə taxta saplıca, kiminə əl-üzüyanın altına qoymağa ləyən, birinə damcı altına qoymağa taxta vedrə, digərinə tərəvəz duzlamaq, göbələk və xiyar turşusu qoymaq üçün çəlləkçik, başqa birinə isə ev çiçəkləri yetişdirmək üçün dibçəklər verərdilər.

Yaxşılıq edirdi və əvəzində də yaxşılıq görürdü. Çəlləkçilikdən başqa kişiyyə aid olan bütün təsərrüfat işləri və ictimai işlər də onun üzərinə düşürdü. O, bütün yağıncaqlarda olur, ictimai qayğıları dərk etməyə çalışır və yəqin ki, nə isə anlayırdı.

Yaxşı ki, Nastya ondan iki yaş böyük idi. Yoxsa aralarında mehribançılıq və bərabərlik, bəlkə də, olmazdı. Atasını anasını bəzi işlərdə neçə incidərdisə, o da atasını yamsılayaraq Nastyaya bəzən göstərişlər verərdi. Belə olduqda Nastya dayanıb elə hey gülümsəyər, ona qulaq asmazdı. “Torbadakı kişi” qəzəblənər, xoruzlanaraq həmişə deyərdi:

– Buna bax!

– Nə xoruzlanırsan axı?! – deyər bacısı etirazını bildirərdi.

– Bəri bax! – inciyərdi qardaşı. – Sən özün xoruzlanırsan, Nastya!

– Yox, sən!

Beləcə, inadkar qardaşını yorduqdan sonra Nastya onun başını sığallayardı. Bacısının balaca əlləri enlicə başına toxunan kimi, hikkəsi soyuyur, sahiblik, atalığı iddiası onu tərkdirdi.

– Gedək birlikdə alağ eləyək, – bacısı deyərdi.

O saat qardaşı ona qoşular, xiyar ləklərini alağ eləyər, çuğundurların dibini kətmənləyər, kartof əkərdi.

Vətən müharibəsi zamanı hamı zülm çəkirdi. O qədər çətinliklər vardı, yəqin ki, dünyada heç zaman belə olmamışdı. Və uşaqlar da bu dövrdə xeyli qayğı, uğursuzluq, məhrumiyyətlər görmüşdülər. Onların mehribançılığı hər şeyə üstün gəldiyi üçün yaxşı yaşayırdılar. Biz yenə qəti şəkildə deyə bilərik ki, bütün kənddə Mitraşa və Nastya Veselkinlər qədər mehribanlıqla yaşayan adam tapmaq mümkün deyildi. Düşünürük ki, valideynsizlik dərdi bu yetimləri məhz bu qədər mehriban olmağa vadar etmişdi.

II

Turş və sağlamlıq üçün çox xeyirli olan quşüzümü yayda bataqlıqlarda yetişir, amma bu giləmeyvəni son payızda yığırlar. Amma ən yaxşı, ən şirin quşüzümü bütün qışı qar altında qalaraq bu giləmeyvənin yaza çıxmışları sayılır ki, bunu da hər adam bilmir. Yaza çıxmış həmin tünd-qırmızı quşüzümünü bizdə çuğundurla birlikdə küpədə buğlandırırlar, qənd əvəzinə çayla içirlər. Kimin ki, şəkər çuğundurdu yoxdur, onlar çayı yalxı quşüzümüylə də içirlər. Bunu biz özümüz də sınımışdıq və pis deyildi; içmək olurdu, turş şirini əvəz eləyirdi, isti yay günü isə bu, çox yaxşı idi. Şirin quşüzümdənsə necə də gözəl kisel alınır, necə də gözəl giləmeyvə şərbəti! Ona görə də bizdə xalq arasında bu quşüzümünü bütün dərdlərin dərmanı adlandırırlar.

Bu yaz sıx küknarlıqda qar aprelin sonuna qədər qalmışdı. Bataqlıqda isə xeyli istiydi və qar deyilən şey yox idi. Bu barədə adamlardan eşidincə Mitraşa ilə Nastya quşüzümü yığmağa getmək üçün hazırlıq gördülər. Danüzü ağarana qədər Nastya heyvanları yemlədi. Mitraşa atasından qalma “tulkani” – qoşalülə tüfəngi götürdü, çantasına qarabağır tutmaq üçün sümsü və kompas qoymağı da unutmadı. Atası meşəyə gedəndə heç vaxt bu kompası yadından çıxarmazdı. Mitraşa dəfələrlə atasından soruşmuşdu:

– Bütün ömrün boyu meşədə gəzirsən, meşəni ovcun kimi tanıyırsan. Belə isə onda bu əqrəb nəyinə gərəkdir?

– Bilirsənmi, Dmitriy Pavloviç, – atası cavab vermişdi – meşədə bu kompas sənə ana qədər əzizdir. Bir də görürsən göy üzünü buludlar aldı, sən necə gəldi, bəxtə bəxt gedirsən və azırsan, günəş də görünür ki, öz yönünü təyin edəsən. Nəticədə ac qalırsan. Bu vaxt bircə kərə kompası baxsan, o sənə evinin hansı səmtə olduğunu göstərir. Əqrəbin göstərdiyi yolla evinə gəlib çıxarsan, orada səni

yemləyirlər. Əqrəb dediyin dostdan vəfalıdır; dost səni ata bilər, aldada bilər, amma kompasın əqrəbi aldatmağı bacarmır, haraya çevirirsən çevir, bir ucu elə şimala baxır.

– Bu möcüzəli əşyaya xeyli baxdıqdan sonra Mitraşa kompasın qapağını ördü. Ördü ki, əqrəbi yol boyu boş yerə titrəməsin. O, atası kimi dolaqlarını ayağına doladı və çəkmələrini geyindi. Köhnə furajkasını – kartuzunu geyindi. O qədər köhnə idi ki, bu furajkanın günlüyü iki yerə bölünmüşdü, bir hissəsi yuxarı günə sarı “baxırdı”, bir hissəsi də aşağıya – burnunun üstünə düşmüşdü.

Mitraşa atasından miras qalma köhnə bir gödəkcə geymişdi. Daha doğrusu, evdə toxunmuş, nə vaxtsa yaxşı bir parça olan, yaxalığa bitişik bir qurşaq dolamışdı belinə və onun üstündən atasının gödəcəsini geymişdi, gödəkcə isə palto kimi az qala yerə çatırdı. Ovçu oğlu bir də qurşağına bir balta keçirmişdi. İçində kompas olan çantayı sağ çiyinə aşırırmışdı, qoşalülə “tulka”nı isə sol çiyinə. Beləliklə o, heyvanlar və quşlar üçün dəhşətli bir qorxuya çevrilmişdi.

Nastya hazırlaşarkən çiyinə saldığı dəsmalın üstündən böyük bir səbət aşırırmışdı.

– Dəsmalı neyləyirsən? – Mitraşa soruşdu.

– Bəs nə bilmişdin, – deyə Nastya cavab verdi. – Məgər yadına gəlmir ki, anamız göbələk yığmağa necə gedirdi?

– Göbələk yığmağa! Çox şey bilirsən! Göbələk çox olanda çiyəni kəsər, deməli.

– Quşüzümü isə, bəlkə, daha çox oldu.

– Mitraşa ağzını dolduraraq özünün həmişəki “buna bax!” ifadəsini işlətmək istəyirdi. Birdən yadına atasının hələ müharibə dövründə quşüzümü haqda dedikləri düşdü.

– Yadına gəlirmi, – Mitraşa bacısına söylədi, – atamız bizə quşüzümü barədə söhbət açanda deyirdi ki, meşədə fələstinli¹ var.

– Yadına gəlir – Nastya cavab verdi – quşüzümü haqda danışır, deyirdi ki, meşədə bu giləmeyvənin dən-dən yetişdiyi bir yer tanıyır. Amma hansısa fələstinli haqda danışmışam, danışmadığımı xatırlamıram. Xatırlayıram ki, o, Kor yelan² deyilən qorxunc bir yer haqda danışır.

Bax o fələstinli də elə yelanın yanındadır – Mitraşa söylədi. – Atamız deyirdi ki, gedin Uca yala sarı və sonra şimala tərəf dönün,

¹ Fələstinli – nədənsə xalq arasında meşənin içindəki ən gözəl yeri belə adlandırırlar.

² Yelan – bataqlığın sıyıq yeri, buz üzərindəki çata bərabər bir şey

Zvonka küknarlığından keçəndən sonra şimala doğru hərəkət edin. Onda quşüzümündən qan kimi qıpqırmızı qızarmış fələstinli görəcəksiniz. Oraya hələ heç kimin ayağı dəyməmişdir.

Mitraşa bunları qapıda danışdı. Nastya söhbətarası xatırladı ki, onun dünəndən bəri çuqun qabla bir bişmiş kartofu qalmışdır. Fələstinlini unudaraq sakitcə daxmaya qaçdı və kartofun hamısını qabqarışığı səbətində qoydu.

“Bəlkə də biz hələ azacağın da, – o fikirləşdi. Xeyli çörək götürmüşük, bir şüşə süd var, bəlkə, kartof da kara gəldi”.

Qardaşı isə bu vaxt düşünürdü ki, bacısı onun arxa tərəfindədir, elə hey möcüzəli fələstinli haqda danışır, oraya gedən yolda Kor yelan deyilən və çoxlu insanın, atın, inəyin ölümünə səbəb olmuş qorxunc yer barədə söyləyirdi.

– Hə, o nə fələstinlidir elə? – Nastya soruşdu.

– Sən heç nəyi dinləmərsən, – deyə o tutuldu.

Mitraşa tələsik, ayaqüstü, atasından eşitdiklərinin hamısını – heç kimin görmədiyi fələstinli haqda bildiklərini və həmin yerdə şirin quşüzümünün bitdiyini təkrar söylədi.

III

Bizim də dəfələrlə azdıgımız Bludovo bataqlığı, bütün böyük bataqlıqlar kimi keçilməz şəkildə pöhrələmiş söyüdlüklərdən və başqa kolluqlardan başlayırdı. Bu bataqlıqyanı sahəni ilk dəfə keçən insan əli baltalı keçmiş və başqalarına da rahat olsun deyə kolluqları qıraraq yol açmışdı. Keçənlərin ayaqları altında bataqlıq torpağı çöküb bərkimiş, cığır suyun süzülüb axdığı bir kanala çevrilmişdi.

Uşaqlar danüzünün toranlığında çətinlik belə çəkmədən bu bataqlıqyanı sahəni keçdilər. Kolluqlar artıq qabaqdakı görüntülərin qarşısını kəsmirdi, danüzünün ağarmasıyla onların qarşısında dəniz kimi bir bataqlıq açılmışdı. Əslində Bludovo bataqlığı qədim bir dənizin dibiydi. Dənizlərdə adalar, səhralarda ilğim tək vahələr olduğu kimi bataqlıqlarda da təpələr vardır. Bizim Bludovo bataqlığında bu təpələr qumludur və uca küknarlarla örtülüdür ki, buna da el arasında küknarlıq deyirlər. Bir qədər bataqlıqla getdikdən sonra uşaqlar Uca yol adlanan ilk küknarlığa çıxdılar. Buradan, hündür təpəliyin “keçəlməmiş” yerindən, sübhün boz tüstü – dumanı içindən Zvonki adlı küknarlıq meşəsi də görünürdü.

Hələ Zvonki küknarlığına çatmamış demək olar ki, lap cığırın yanında tünd-qırmızı gilənarlar görünməyə başladı. Quşüzümü yığımına çıxanlar ilk dəfə bu gilənarın dadına baxdılar. Kim ki, ömründə bircə dəfə də olsa payız quşüzümünü dadmayıbsa, yediyi yalnız yaz gilənarı olubsa, onun turşluqdan yəqin nəfəsi kəsilib Amma kənd yetimləri payız quşüzümünü yaxşı tanıyırdılar, elə ona görə də indi yaz gilənarını yedikdə:

– Necə də şirindir!

Zvonki küknarlığı öz geniş dəhlizini uşaqların üzünə həvəslə açmışdı. Aprel ayında buralar tünd-yaşıl rəngli qaragilə kollarıyla örtülmüşdü. Bu yaşıllığın ortasında qarçıqoyunun bəyaz ləçəkləri çəhrayıya çalırdı. Canavar lığı çiçəyinin də ətirli gülləri xoş rahiyyəyə bürünmüşdü.

– Onlar yaxşı ətir saçır. Bir sən bu canavar lığı çiçəyini də və qoxula, – deyə Mitraşa söylədi.

Nastya əlləşsə də bu çiçəyin saplağını üzə bilmədi.

– Nəyə görə bu lığı canavar lığı adlandırırlar? – deyə o soruşdu.

– Atamız deyirdi, – deyə qardaşı cavab verdi, – canavarlar özlərinə bu lıqdan səbət toxuyurlar.

Və güldü:

– Məgər hələ də burada canavarlar var?

– Bəs necə? Atamız deyirdi, burada qorxunc bir canavar var, adına Boz Mülkədar deyirlər.

– Yadıma gəlir: o, müharibədən qabaq bizim sürüyə soxulub heyvanları parçalamışdı.

– Atam deyirdi ki, o, indi Quru çayda, oduncaq qalaqları olan yerdə yaşayır.

– O bizə dəyməz ki?

– Hünəri var gəlsin! – deyə papağı qoşağınlıqlı ovçu cavab verdi.

Uşaqların başı söhbətə qarışmışkən ala-toranlıq aydınlıqlara qovuşdu. Zvonki küknarlığı quş səsləri və müxtəlif heyvanların səsküyünə büründü. Düzdür, bu səslərin hamısı küknarlıqdan deyil, bir hissəsi yaş və sükunətli görünən bataqlıqdan gəlirdi. Küknarlıq bu səsləri özündə qovuşdurur, sanki hər canlıya cavab verirdi.

Bədbəxt quşlar və heyvanlar ümumi bir söz demək üçün, hamıya gərək ola biləcək gözəl bir sözdən ötrü dəridən-qabıqdan çıxdılar! Hətta Nastya və Mitraşa kimi sadə uşaqlar belə onların cəhdlərini başa düşürdülər. Onların hamısı, elə bil, hansısa gözəl bir söz söyləmək istəyirdilər.

Quşun quru budaqda oturub necə ötməsi, ötərkən tüklerinin necə pırpızlanması, onun necə titrəməsi aydınca görünür. Bununla belə, quşlar nə qədər cəhd etsələr də o gözəl sözü söyləməkdə acizdirlər. Ona görə də oxuyur, çığırışır, budaqları dimdikləməklə səs çıxarırlar.

– Tayek-tayek! – qaranlıq meşənin dərinliyində kar quş deyilən nəhəng quşun budaqları taqqıldatması eşidilir.

– Qğak-qğak! – vəhşi bir yaşılbaş çayın üstündən ötüb keçir.

– Qyık-qyık! – cır ördəklər göldədirlər.

– Qu-qu-qu! – qırmızı qar quşu ağcaqayındadır.

Boz rəngli və uzundimdikli cüllüt üfürülmüş sancağa oxşayır və havada vəhşi gedişlər edir – bu bekasdır. Kronşper deyilən böyük cüllüt isə sanki çığıranda “civ, civ!” edir. Tetralar haradasa o tərəflərdə deyir, bəyaz kəkliklərin səsi sanki, gözəgörünməz bir varlığın səsidir; qəhqəhə çəkir.

Biz ovçular çoxdan, lap uşaqlıq dövrlərimizdən bu səsləri eşidir, tanıyır və ayırd edirik. Biz sevinirik və yaxşı başa düşürük ki, onlar nə demək istəyir, hansı sözü söyləməkçün bu qədər əlləşirlər. Bax, məhz buna görə də ala-torandan meşəyə gələndə onları eşidən kimi bu sözü söyləyirik:

– Salam!

Elə bil, bu sözü eşitdikdə onlar da sevinir, bu möcüzəli sözü duyur, insan dilindən qopmuş bu kəlməni anlayırlar. Sanki cavab olaraq qaqıldayır, ququldayır, qırıldayır... bütün bu səslərlə sanki bizə cavab verirlər:

– Salam, salam, salam!

Budur bu səslər tünlüyündən heç bir səsə bənzəməyən bir səs ayrılır.

– Sən eşidirsən? – deyər Mitraşa soruşdu.

– Onu eşitməmək olarmı? – Nastya söylədi. – Çoxdan eşidirəm, amma nədənsə mənə qorxunc gəlir.

– Heç nə qorxunc deyil! Məni atam öyrədib: bu cür çığırtı yaz dovşanlarında olur.

– Bəs niyə belə?

– Atam deyirdi ki, o qışqırır: “Salam dovşancığaz!”.

– Bəs bu ulayan nədir?

– Bu dan quşudur, su öküzüdür, ulayır. Atam belə deyirdi.

– Bəs o niyə ulayır?

– Atamız deyirdi ki, onun da öz yoldaşı var, o da öz yoldaşını hamı kimi salamlayaraq deyir: “Salam dan quşu!”

Birdən-birə elə bil ki, hər yan təzə-tər və gümrah göründü. Elə bil indicə ətrafda hər şey yuyunmuşdu. Ağaclardan qabıqlarının və tumurcuqlarının qoxusu gəlməyə başladı. Göy üzü işıqlandı. Elə bu vaxt, sanki eşidilən səslərin hamısının üzərini təntənəli bir səs örtüdü. Əgər bütün insanlar birlikdə və sevinclə:

– Qələbə! Qələbə! – deyər qışqıra bilsəydilər, bu səsi yalnız onunla müqayisə etmək olardı.

– Bu nədir? – Nastya sevincək soruşdu.

– Atamız deyirdi ki, durnalar günəşi belə qarşılayırlar. Bu, o deməkdir ki, tezliklə günəş doğacaq.

Amma ovçular şirin quşüzümü dalınca böyük bataqlığa sarı enəndə günəş hələ doğmamışdı. Burada hələ günəşi qarşılaşmağın da tam təntənəsi heç başlamamışdı. Şam ağaclarının, tozağacalarının və ağcaqayınların üzərini hələ ki boz toranlıq bir yorğan kimi örtmüşdü, bütün Zvonki küknarlığının möcüzəli səslərini “altına almışdı”. Burada yalnız narahatlıq dolu səslər eşidilirdi.

Nastya soyuqdan, bataqlığın nemişliyi və zəhərli ladan ağacının kəskin qoxusundan büzüşmüşdü. Uzunayaqlı Qızılı fərə özünü balaca və gücsüz hiss edirdi.

– O nədir, Mitraşa, – deyər Nastya qorxu içində soruşdu, – o qorxunc ulartı nədir elə uzaqlardan gəlir?

– Atamız deyirdi, – deyər Mitraşa cavab verdi, – bu ulayanlar Quru çayın canavarlarıdır. İndi bu ulayan Boz Mülkəddərdir. Atamız deyirdi ki, Quru çayın bütün canavarları öldürülüb – təkə Boz Mülkəddər salamatdır; onu öldürmək mümkün deyildir.

– Bəs niyə o, belə dəhşətlicəsinə ulayır.

– Atamız deyirdi ki, yazda canavarlar açıqdan ulayırlar. Boz Mülkəddər həm də yalquzaqdır, ona görə də ulayır.

Bataqlığın nemişliyi onların bədənlərinə necə yerimişdisə, ikisi də üşüyürdü. Bir az da aşağıya, yaş, sıyıq bataqlığa sarı daha enmək istəmirdilər.

– Bəs biz hayana gedəcəyik?

Mitraşa kompası çıxardı, şimalı təyin elədi və şimala gedən zəif bir cığırtı göstərərək dedi:

– Biz bu cığırtı şimala gedəcəyik.

– Yox, – deyər Nastya bildirdi. – Bax, biz bu böyük cığırtı gedəcəyik. Yadındadırmı, atamız bizə həmişə deyirdi ki, Kor yelan

dəhşətli bir yerdir, orada nə qədər insanlar ölüb. Yox, yox, Mitraşacan, o tərəfə getməyəcəyik. Hamı bu biri tərəfə gedir, deməli, quşüzümü də bu yanda yetiştir.

– Həddən artıq çox bilirsen! – deyər Mitraşa onun sözünü kəsdi. – Biz məhz şimala sarı gedəcəyik. Atamız deyirdi ki, orada fələstinli var, oraya hələ insan ayağı toxunmayıbdır.

– Buna bax, – dilləndi Qızıl fərə. – Atamız nağıl danışmağı xoşlardı, bəlkə də heç bir fələstinli-zad yoxdur.

– Anlayırsan, sən! – deyər tərs olan “Torbadakı kişi” incidi.

Nastya hiss edəndə ki, qardaşı inciməyə başlayır, gülümsəyərək onun başını sıgalladı. Mitraşa o an sakitləşdi. Onlar əqrəbin göstərdiyi cığırla getdilər. Amma yanaşı deyil, biri digərinin ardınca, lap qaz kimi getdilər.

IV

İki yüz il bundan öncə əkinçi-külək Bludovo bataqlığına bir cüt toxum gətirmişdi: qovaq və şam ağaclarının toxumunu. Hər iki toxum eyni çökəkdə, böyük və yastı daşın yanında düşərək cücərdi. O vaxtdan həmə qovaq və şam ağacı qoşa böyümüşlər. Lap pöhrə çağlarından onların kökləri biri-birinə sarılaraq gövdələri qoşalaşmış, işığa doğru birgə dartınaraq sanki öz aralarında ötüşə çıxmışlar.

Ayrı-ayrı cinsdən olan bu ağaclar köklərilə qida uğrunda biri-birilərlə dəhşətli mübarizə apardıqları kimi budaqlarıyla da hava və işıq uğrunda bəhsə girmişdilər. Yuxarılara dikəldikcə quru budaqlarıyla biri digərinin gövdəsinə işləyir, hətta, bəzən bir yandan o biri yana deşib keçirdilər. Qəzəbli küləklər bu ağaclara bir toy biçirdilər ki, gəl görəsən. Hərdən də onları yırgalamağa gəlirdilər. Onda bu ağaclar ahu-zar edir, onların ağırlı-acılı uğultuları bütün Bludovo bataqlığını bürüyürdü. Canlı varlıqların ah-ufuna, inləməsinə, o qədər oxşayırdı ki, bu səslər, hətta, öz məxmər dərisinin içində büzüşüb yatmış tülkü belə öz iti burununu yuxarıya qaldırırdı və bu ağaclara baxdı. Bu inilti, sızıltı canlı varlıqlarınkına o qədər oxşayırdı ki, meşənin dərinliyində yaşayan sahipsiz bir it insan həsrətilə uladı və bir canavar da ona olan nifrətindən ulamağa başladı.

Günəşin ilk şüaları biçimsiz bataqlıq kollarının, ağaclarının başları üstündə parlayanda və küknarların, ağcaqayınların gövdələri işıqlaşaraq böyük bir məbəd kimi Zvonki şamlığını nura bürüyəndə

uşaqlar buraya – Yastı daşın yanına gəlib çıxdılar. Oradan buraya, uşaqların üstündə oturub dincəldiyi bu daşın yanına günəşin doğmasını salamlayan quşların səsi çox zəif gəlirdi. Uşaqların başları üzərində parlayan şəfəqlər hələ heç yanı isitmirdi. Bataqlıq sanki üşüyürdü, xırda gölməçələr zərif və bəyaz buz qatıyla örtülmüşdü.

Təbiətdə hər şey tam sükuta qər q olmuşdu. Hətta bu üşüyən uşaqlar o qədər səssiz oturmuşdular ki, yanlarından ötən tetra xoruzu onlara əhəmiyyət belə vermədi. Qovaq və şam ağaclarının uca budaqlarının “körpü” kimi biri-birinə uzandığı yerə qonan bu meşə xoruzu doğmaqda olan günəşin al şəfəqləri altıda sanki çiçəkləyirdi. Başında alov rəngli pipiyi bər q vururdu. Qara sinəsinin göy çalarları birdən-birə yaşıla çalmağa başladı. Xüsusilə, onun pardaqlanaraq yelpik kimi açılmış quyruğu gözəl idi. Dilsiz şam ağaclarının başı üzərində dikəlməyə başlayan günəşi görərək o, öz uca “körpü”sündən birdən atıldı, qanadları və quyruğu altında bəmbəyaz “alt paltar” göründü. Bu dəm tetra xoruzu çığırdı:

– Çuf! Şi!

Yəqin ki, tetra dilində “çuf!” – “günəş” demək idi. Çox güman ki, “şi” də “salam!” olmalıydı.

Bu səsə cavabında bataqlığın hər tərəfindən “çuf! şi!” və qanad səsləri yüksəldi. Tezliklə hər tərəfdən buraya onlarla quş uçub gəldi və Yastı daşın yaxınlığına qondular. Onların hamısı eynilə günəşi salamlayan həmə meşə xoruzuna oxşayırdılar; sanki bir almayı, ikiyə bölmüşdülər.

Uşaqlar nəfəslərini içinə çəkərək soyuq daşın üstündə oturmuşdular. Və gözləyirdilər ki, günəşin şüaları onları nə vaxt isidəcək. Nəhayət, günəşin ilk şəfəqləri yaxınlıqdakı çox da uca olmayan bir şam ağacının baş ucundan yuvarlanaraq onların yanaqlarını yaladı. Onda uca budaqdakı meşə xoruzu günəşi salamlamağını və atılıb-düşməyini kəsdi. O, qonduğu “körpü”dən bir az aşağı endi və uzun boynunu uzadaraq bulaq şırıltısına oxşayan bir nəğmə oxumağa başladı. Buna cavab olaraq yerdə oturmuş onlarca meşə xoruzu boyunlarını uzadaraq bu nəğməni dartıb uzatmağa başladılar. Sanki böyük bir çeşmə gözəgörməz daşlara dəyə-dəyə axıb gedirdi.

Biz ovçular dəfələrlə gecəni yola verib səhərin bu toranlığını gözləmiş, səbirsizliklə bu nəğməni dinləmişdik və anlamağa çalışmışdıq: meşə xoruzları cəmləşərək nə haqda oxuyurlar? Onların oxuduqlarını öz dilimizdə təkrarlayanda təxminən belə bir şey alınır:

Tüklərimiz pırpızı,
Qur-qur-qu!
Yox canımızda qorxu,
Yox qor-xu!

Tetralar beləcə ötürdülər. Eyni zamanda, həm də vuruşmağa hazırlaşırıldı. Amma onlar belə bir hay-həşirdə ikən şam ağaclarının qalın tac budaqlarında bir hadisə baş verdi. Ordakı yuvada bir qarğa oturmuşdu. Və tez-tez yaxınlıqda quruldayan meşə xoruzuna görünməməkdən ötrü yuvaya sinirdi. Qarğa çox istəyirdi ki, bu meşə xoruzunu qovlasın, amma sübhün soyuğunda üstündə oturduğu yumurtaların soyuyacağından qorxurdu. Yuvanı qoruyan ata qarğa bu vaxt havada hərlənirdi və görünür nədənsə şübhələnərək bir qədər ləngidi. Fərə qarğa ata qarğanı gözləyəndə yuvaya elə çökmüşdü ki, sudan sakit idi... Və birdən geriye uçub qayidan ata qarğanı gördükdə çığırdı:

– Qarr!

Bu, o demək idi:

– Kömək elə!

– Qarr! – deyə ata qarğa ana qarğanın səsine səs verdi, eyni zamanda o, üzünü meşə xoruzlarının topalaşdığı yerə sarı tutaraq qarılıdı. Bunu o mənada etdi ki, hələ bilmək olmaz kimin tükləri daha da pırpızdır və kim kimdən qorxur!

– Ata qarğa işi başa düşmüşdü. Ona görə də enərək meşə xoruzunun qoqquldaya-qoqquldaya cövlan etdiyi “körpü” cük budağa qondu.

Bu an meşə xoruzu ata qarğanı vecinə belə almadan bütün ovçulara məlum olan öz məşhur çığırtısını qopardı:

– Qap! qap! kess!

Bu bütün toplaşmış meşə xoruzlarına bir savaş işarəsiydi. Pırpızlı tüklülər uçaraq hərəsi bir tərəfə dağılırdılar. Bu dem, elə bil, həmin işarə üzrə ata qarğa xırda addımlarla meşə xoruzuna yaxınlaşmağa başladı.

Uşaqlar daşın üstündə heykəl kimi səssiz oturmuşdular. İsti və təmiz günəş bataqlığın küknarları və şamları üzərindən dikələrək şirin quşüzümü həvəskarlarını isindirirdi. Göy üzündə bircə bulud vardı. O, mavi ox kimi uzanaraq üfüqdə günəşi ikiye bölmüşdü. Qəfil qopan küləkdən şam ağacı qovağı sıxdı və qovaq inildədi. Külək bir də necə ədsisə bu dəfə qovaq şamı əzdi və sanki o, zarıdı.

Daşın üstündə dincələrək sübh günəşinin şəfəqlərində isinmiş Nastya ilə Mitraşa qalxaraq yollarına davam etdilər. Amma daşın yanında geniş bataqlıq cığırı haçalanırdı; cığırlardan yaxşısı, bərki, sağ tərəfə, o birisi, zəif cığır isə düz gedirdi.

Öz kompasıyla cığırların istiqamətini yoxlayan Mitraşa zəif cığırı göstərərək dedi:

– Bizə bu cığırla şimala tərəf getmək lazımdır.

– Bu, cığır deyil! – deyə Nastya cavab verdi.

– Buna bax! – deyə Mitraşa incidi. – Adamlar keçmişlər, deməli cığırdır. Bizə şimala getmək lazımdır. Gedirik və artıq söhbət lazım deyil.

Özündən kiçik olan Mitraşanın dediyilə razılaşmaq Nastyaya toxunurdu.

Bu zaman yuvadakı qarğa çığırdı:

– Qarr!

Və onun cifti olan ata qarğa meşə xoruzuna sarı “körpü” cüyün yarısına qədər kiçik addımlarla yeridi.

Üstü boz çiskinə bürünmüş maviyə, göy çalan ikinci bir ox kimi uzanmış, bulud günəşi bölüb keçmədəydi. Qızılı fərə güclə də olsa hazırlaşır ki, qardeşini yolundan, fikrindən döndərsin.

– Bax, – deyə o, söylədi, – mənim cığırım necə möhkəmdir, buradan bütün adamlar keçmişdir. Doğrudanmı, yəni biz hamıdan ağıllıyıq?

– Qoy kim keçir keçsin, – deyə “torbadakı kişi” ısrarla, qətiyyətlə bildirdi. – Biz əqrəb haranı göstərir oraya getməliyik. Atamız öyrətdiyi kimi, şimala, fələstinliyə sarı.

– Atamız bizə nağıl danışdı, o bizimlə zarafat eləyirdi, – Nastya dedi, – yəqin ki, şimalda, ümumiyyətlə, fələstinli deyilən şey yoxdu. Əqrəb üzrə gedəsi olsaq, ağılsızlıq etmiş olarıq. Gedib fələstinli əvəzinə Kor yelana çıxarıq.

– Yaxşı, – deyə Mitraşa cəld döndü, – səninlə mübahisə etmə-yəcəyəm. Sən bütün arvadların quşüzümü dalıyca getdikləri cığırla get, mən isə özüm bildiyim kimi, öz cığırımınla şimala doğru gedəcəyəm.

Sonra həqiqətən də, nə quşüzümü üçün səbət haqda, nə yemək haqda belə düşünmədən tutduğu cığırla yola düzəldi.

Lazım idi ki, bu haqda Nastya onu xatırlatsın. Amma o, elə pərt olmuşdu ki, qumas kimi qıp-qırmızı qızarmışdı. O, çevrilərək ümumi cığırla çıxıb getdi.

– Qarı! – deyə qarğa çıxırdı.

Ata qarğa “körpü”cüyün qalan hissəsini cəld yüyürərək var gücüylə meşə xoruzuna bir dimdik vurdu. Zərbədən qorxmuş meşə xoruzu uçub getmiş tetraların ardınca sürətlə şütüdü; qəzəblənmiş ata qarğa onu qovaraq havada bir də qıy vurdu, xoruzun tükləri ətrafa səpələndi. Qarğa isə onu qovduqca qovdu.

Göy üzündə isə boz, çiskin bulud sıxlaşaraq genişləndi və bütün günəşin üzünü örtüdü. Acıqlı külək qəflətən yenə əsdi. Kökləri biri-birinə hörülmüş bu bir cüt ağac biri-birini sanca-sanca, əzə-əzə zarıyır, uğuldayır, səsləri bütün Bludovo bataqlığı boyunca yayılırdı.

Ağaclar şikayətəddici bir səslə elə inlədilər ki, Antipicinin gözətçi daxmasının yanındakı yarıçuq kartof qazmasından Travka adlı tulası çıxaraq eynilə o cür, şikayətəddici tərzdə uladı. İtin bu tezkən isti qazmasından çıxaraq ağaclara cavab vermiş kimi ulamasına səbəb nə idi?

İnilti, ulartı, qarılı, mırıltı səsləri arasından hərdən ağacların səsi bu səhər elə gəlirdi ki, elə bil, haradasa meşədə azmış və ya atılmış bir uşaq acı-acı ağlayırdı.

Travka bu ağlamaq səsinə dözə bilmirdi, bu səsi hər eşidəndə, istər gecə olsun, istər gecəyarısı, o, uçuq qazmadan eşiyə çıxırdı. Biri-birinə əbədi sarılmış bu ağacların ağlamağa bənzəyən səsinə dözə bilmirdi bu it; ağaclar onun öz dərđini yadına salırdı. Travkanın həyatındakı dəhşətli bədbəxtlikdən artıq iki il ötürdü: onun sevimlisi, qocaman meşəçi, ovçu Antipic iki il öncə ölmüşdü.

Biz, uzun illər olar ki, qoca ovçu Antipicinin yanına ova gedərdik. Bu qoca, deyəsən, artıq neçə yaş olduğunu da unutmuşdu. Öz gözətçi daxmasında ömrünü keçirirdi və adama elə gəlirdi ki, o, heç vaxt ölməyəcək.

– Neçə yaşın var, Antipic? – biz ondan soruşmuşduq. – Səksən olar?

– Səksən azdı, – deyə cavab vermişdi.

– Yüz olar?

– Yüz çoxdu.

Fikirləşəndə ki, yəqin o, bizimlə zarafat edir, yəqin öz yaşını yaxşı bilir, soruşmuşduq:

– Antipic, bəddi zarafat etdin, bizə həqiqəti de, neçə yaşın var?

– Həqiqəti, – qoca demişdi, – mən sizə deyərəm, əgər siz əvvəlcə həqiqətin nə olduğunu, necə olduğunu, harada yaşadığını, onu tapmağın necə mümkün olduğunu mənə söyləyə bilsəniz.

Cavab verməkdə çətinlik çəkmişdik.

– Antipic, – biz ona demişdik, – sən bizdən böyüksən, yəqin ki, sən bizdən yaxşı bilirsən həqiqət haradadır.

– Bilirəm, – deyə Antipic gülümsədi.

– Onda, söylə.

– Yox, nə qədər ki, mən sağam, deyə bilmərəm, siz özünüz axtarın. Amma mən öləndə siz gəlin, mən sizin qulağınıza bütün həqiqəti pıçıldayacam. Gəlin ha!

– Yaxşı, gələrək. Bəs, birdən nə vaxt gəlmək lazım olduğunu bilməsək və sən bizsiz ölsən necə?

Qoca gözlərini özünəməxsus bir tərzdə qıymışdı. O, həmişə zarafat edəndə, gülümsəyəndə beləcə gözlərini qıyardı.

– Mənim çocuqlarım, – o söyləmişdi, – siz ki, körpə deyilsiniz, özünüz dərk etməlisiniz, amma siz hələ də soruşursunuz. Yaxşı, gəlin belə danışaq, öləsi olsam və siz yanımda olmasanız, onda hər şeyi Travkaya pıçıldayacam. Travka, – deyə o çağırırdı.

Daxmaya kürən və böyük bir it girdi. Kürəyi boyunca qara bir kəmərdolanmışdı. Gözlərinin altında qara, eynək qatlaqlarına oxşayan qatlama cızıqlar vardı. Və bu cızıqlar sanki onun gözlərini bir az da böyük göstərirdi. Elə bil ki, o, bu gözlərilə soruşurdu:

– Sahibim mənə niyə çağırmışdır?

Antipic ona xüsusi bir mənayla baxdı. İt o an başa düşdü ki, sahibi onu dostcasına çağırmışdır: sadəcə olaraq elə-belə, zarafat etməyə, əylənməyə... Travka quyruğunu yelləyib yavaş-yavaş yerə çökməyə başladı, çökdü, çökdü və sahibinin dizlərinə sarı sürünərək uzandı, arxası üstə çevrilərək ağ rəngli qarnını göstərdi. Onun qarnında altı cüt qara rəngli məməsi vardı. Antipicinin sıgallamaqdan ötrü əlini ona sarı uzatmağını gördü, cəld sıçrayaraq pəncələrini qocanın çiyinlərinə qoydu, marçamarçla onun burnunu, üz-gözünü, dodaqlarını yaladı.

– Yaxşı, yaxşı, – qoca dedi. İti sakitləşdirə-sakitləşdirə üz-gözünü paltarının qoluylla sildi.

Onun başını tumarlayaraq:

– Yaxşı, di yeri get öz yerinə, – dedi.

Travka çevrilərək həyəətə çıxdı.

– Hə, uşaqlar, – dedi Antipic, – görürsünüzmü, Travka, sadəcə bir ov tulası, hər şeyi bir kəlmədən anlayır. Siz isə kütsünüz, həqiqətin harada yaşadığını mənədən soruşursunuz. Yaxşı, gələrsiniz: özünüzü çatdırma bilməsəniz, hər şeyi Travkaya pıçıldayacağam.

Antipic vəfat etdi. Tezliklə Böyük Vəton müharibəsi başlandı. Antipicın yerinə başqa bir gözətçi təyin etmədilər. Onun gözətçi daxmasını taleyin ümidinə buraxdılar. Ev çox köhnə idi. Antipicın özündən də qocaydı, dayaqlar üstündə güclə durmuşdu. Bir dəfə bu sahibsiz evlə külək oynadı və ev dərhal uçub töküldü. Belə yalnız bir körpənin üfurməsindən kağız evciklər uçulub tökülə bilər. Bir ilin içində ivan-çay otları elə qalxdı ki, evin xarabalıqlarını basdı, meşənin talasında, evin yerində, üstünü qırmızı güllər örtmüş yaşıl təpəcik əmələ gəldi. Travka isə kartof qazmasında məskunlaşaraq meşənin digər heyvanları kimi sərbəst yaşamağa başladı.

Amma bu vəhşi həyata öyrəşmək Travka üçün çox çətin idi. O, heyvanları Antipicdan ötrü qovardı. Öz böyük qəlbli və mərhəmətli sahibindən ötrü – özündən ötrü yox! Travka çox vaxt qovduğu dovşanları diri tutardı. Onu əzərək, altına alaraq oturardı üstündə, Antipicın gəlişini gözlərdi. Hətta Antipic hansı səbəbdənsə gəlib çıxmırdısa, o, ac olmasına baxmayaraq, dovşanı yeməzdi, onu dişlərinə götürərək birbaşa evə gətirirdi. Yolda başını uca tutar, imkan verməzdi ki, dovşan yellənsin. O öz xeyrinə deyil, Antipicın xeyrinə əlləşirdi, sahibisə onu sevir, yedirir və canavarlardan qoruyurdu. İndi, Antipic öləndən sonra, Travka da digər vəhşi heyvanlar kimi özü üçün yaşamağa başladı. Bəzən dovşanı qovhaqovda o tənha olduğunu unudurdu. Unudurdu ki, dovşanı özü yeməlidir. Dəfələrlə o, tutduğu dovşanı Antipicın daxmasına gətirmiş, bəzən ağacların iniltisini eşidərək tərənin üstünə, keçmiş daxmanın yerindəki təpəciyə çıxaraq uladıqca ulayırdı.

Boz Mülkədar bu ulartıya artıq çoxdan vərdiş etmişdi...

V

Antipicın gözətçi daxması Quru çaydan çox da uzaq deyildi. Buraya yerli kəndlərin sifarişilə bir neçə il bundan əvvəl bizim “canavar qıran komanda”mız gəlmişdi. Yerli ovçular yoxlayıb bu qənaətə gəlmişdilər ki, Quru çayın hövzəsində böyük bir canavar sürüsü yaşayır. Biz kəndlilərə kömək məqsədilə gəlmişdik və vəhşi heyvanlarla mübarizənin bütün qaydaları üzrə işə başladılar.

Gecə, Bludovo bataqlığına çıxmaqla biz canavarlar kimi ulayaraq, Quru çayın canavarlarından cavab ulartısını aldılar. Bu yolla onların harada yaşadığını və nə qədər olduqlarını dəqiq bildik. Onlar Quru çayın keçilməz oduncaq, şax-şəvər qalaqları altında yaşayırdılar.

Buralarda çoxdan sular öz azadlıqları uğrunda ağaclarla mübarizə aparmış, ağaclar isə sahili sanki bərkitməyə çalışmışlar. Əlbəttə, su qalib gəlmişdi, ağacların köklərini yuyub aşırırmışdı, sonra özü də azaraq axıb bataqlığa qovuşmuşdu.

Neçə qat biri-birinin üstünə aşmış ağaclar çürümüşdülər. Onların çürük gövdələrini, çürük qol-budaqlarını otlar deşib keçmişdi. Liana sarmaşıqları sıx ağcaqovaq pöhrəliklərini biri-birinə hörmüş, “möh-kəm yer” və ya biz ovçuların təbirincə desək, canavar qalası yaratmışdılar.

Canavarların yaşadığı yeri təyin edərək biz həmin yerin başına xizəklə dolandıq, dairəvi üç kilometr ərazidə kolluqlara iplə qırmızı rəngli və ətirli bayraqlar asdıq. Qırmızı rəng canavarları qorxudur, qumaşın ətiri isə onları dəhşətə gətirirdi. Özəlliklə, əgər külək meşəni yarıb keçərək orda-burda bu bayraqçıqları tərpedəndə canavarlar qorxurdular.

Nişançılarımızın sayı qədər keçid-qapılar qoymuşduq. Hər keçid-qapıyla üzbəüz kolluqlarda gizlənmiş bir atıcı qoymuşduq. Ehtiyatla çıxıraraq və ağacları biri-birinə vuraraq sürəkçilər canavarları oyatdılar. Canavarlar əvvəlcə öz tərəflərinə çəkildilər. İrəlində dişi canavar gedirdi, onun ardınca cavan, yetkin balalar, arxada isə tənha, nəhəng, genişalınlı, kəndlilər arasında məşhur yırtıcı Boz Mülkədar ayamasını qazanmış erkək canavar gəlirdi.

Canavarlar ehtiyatla irəliləyirdilər. Sürəkçilər sıxışdırırdılar. Dişi canavar pusa-pusa gedirdi. Və birdən...

Dayan! Bayraqlar!

O, digər tərəfə buruldu, orada da:

Dayan! Bayraqlar!

Sürəkçilər elə hey sıxışdırırdılar: Qoca dişi canavar sanki hissiyatını itirmişdi. Ora-bura çırpınaraq özünə sanki yol tapmışdı. Bu yol onlar üçün qoyulmuş həməni keçid-qapı idi. Düz bu keçid-qapının ağzında onu güllə qarşılıdı. Ovçu onu on addımlıq məsafədən düz başından vurdu.

Beləcə, bütün canavarlar qırıldı. Amma Boz Mülkədar bu cür oyunlara az düşməmişdi. İlk güllə səsini eşidən kimi o özünü bayraqlar asılmış kolluqlara çırpıdı. Sıçrayarkən ona sarı iki güllə açıldı: birisi onun sol qulağını apardı, o birisi – quyruğunun yarısını.

Canavarlar həlak oldular. Amma Boz Mülkədar, bir yay mövsümündə bir sürü canavarın qırıldığından artıq inək, qoyun parçaladı. Ardıc kolları arxasından çobanların uzaqlaşmasını və ya yuxulmasını

güdüdü, məqamı yetişən kimi sürüyə soxulurdu, bir ucdan qoyunları parçalayır, inəkləri ağır yaralayır. Sonra isə, qoyunlardan birini tutaraq kürəyinə atırdı, çal-çəpərin üstündən tullanaraq öz məskəninə – Quru çayın cəngəlliklərinə doğru götürülürdü. Qışda sürülər qar basmış çölə çıxmağından o çox təsadüf hallarda heyvan – qaramallara hücum edirdi. Qışda o, daha çox kəndlərdə itləri boğurdu, demək olar ki, itlərlə qidalanırdı. O qədər qudurmuşdu ki, bir dəfə öz sahibinin xizəyinin arxasınca qaçan iti qovaraq xizəyə soxmuş, demək olar ki, birbaşa sahibinin əlindən alaraq parçalamışdı.

Boz Mülkədar vilayətin bəlasına çevrilmişdi. Ona görə kəndlilər yenə bizim “canavarqıran komanda”mıza müraciət etmişdilər. Düz beş dəfə biz onu bayraq tələs ilə vurmaq istəmişdik. Hər dəfə də o özünü bayraqlara çırparaq aradan çıxmışdı. Budur, indi, ilk baharda qışın soyuğundan və aclığından çıxmış Boz Mülkədar öz yuvasında səbirsizliklə əsil yazın nə vaxt gələcəyini və kənd çobanlarının nə vaxt şeypur çalacağını gözləyirdi.

O səhər, quşuzümü dəliyə gedən uşaqlar öz aralarında düz gəlməyərək hərəsi bir cığırla ayrı-ayrı səmtlərə gedəndə Boz Mülkədar aclıq və qəzəb içində uzanmışdı. Külək səhərin sükutuna əl bulayaraq Yastı daşın yanında ağacları inlədəndə, o, dözmədi və yuvadan çıxdı. O, qalaqların üstünə qalxaraq başını yuxarı qaldırdı, ariq böyürlərini bir az da içinə çəkdi, yalnız qulağını küləyə sarı şəkildə, yarımçıq quyruğunu düzləyib uladı.

Bu, necə də şikayət dolu bir ulartı idi! Amma sən, ey ötüb keçən insan, əgər eşitsən və səndə bu səsin sahibinə qarşı nəşə bir yazıqlıq hissi baş qaldırırsa, unutma: bu ulayan, insanın sadıq dostu it deyil, onun acıqlı düşməni, düşmənçiliyi ucbatından ölümə məhkum olan canavardır! Ey ötüb keçən! Öz rəhmətliyini ulayan canavar üçün yox, sahibini itirmiş və bundan sonra kimə xidmət edəcəyini bilməyərək dərddən ulayan it üçün saxla!

VI

Quru çay böyük yarım dairələrlə Bludovo bataqlığını döngələrə ayırırdı. Yarım dairənin bir tərəfindən it ulayırdı, o biri tərəfində canavar. Küləyin isə vecinə deyildi ki, biri-birinə sıxdığı ağacların iniltisini hər tərəfə yaymaqla kimə xidmət edir. Onun üçün fərqi yox idi ki, ulayan nədir: insanın dostu olan ağacdı, itdi, yaxud onun qatı düşməni olan canavardı, təki ulasınlar. Külək, sahibi olmuş və yal-

qızlığa məhkum olmuş itin ulartısını satqıncasına canavara çatdırır. Boz Mülkədar itin canlı ulartısı ilə ağacın iniltisini ayırd edərək sakitcə yerindən ayrıldı. Ehtiyatla öz yarımçıq quyruğunu və yalnız qulağını tərpedərək hündür bir təpəyə çıxdı. Burada ulartının Antipicinin gözetçi daxması tərəfdən gəldiyini təyin edərək təpəlikdən birbaşa böyük sürətlə ora sarı götürüldü.

Xoşbəxtlikdən möhkəm aclıq Travkanı məcbur etdi ki, öz kədərli ulartısını və ya belə demək mümkünsə, özünə yeni sahib axtarmasından ötrü inləməsinə kəssin. Bəlkə də onun it təsəvvürünə görə Antipic, ümumiyyətlə, heç ölməmişdi, sadəcə olaraq ondan üz çevirmişdi. Bəlkə də o, belə düşünürdü ki, bütün insanlar təkcə Antipicdən ibarətdir, sadəcə, onlar müxtəlif sifətlərdədir. Elə isə əgər sifətlərdən biri ondan üz çevirmişsə, tezliklə, həmmən Antipic bir başqa sifətdə onu öz yanına çağıracaqdır. O da əvvəlki kimi, canla-başla bu yeni Antipicə xidmət edəcəkdir.

Deyəsən, elə belə idi: Travka öz ulartısı ilə yenə Antipici çağırırdı.

Və canavar, onun üçün iyrenc olan, insan haqqındakı bu it “duası”nı eşidərək oraya çapqınlıq məqsədilə üz tutacaqdı. Amma Antipicə “dua” etdikdə aclıq ona güc gəldi. O, Antipici çağırmağa son qoydu və dovşan izi axtarmaq üçün çıxıb getdi.

Bu, ilin elə bir fəslində baş verdi ki, gecə heyvanı sayılan dovşan, həmişə olduğu kimi, səhər açılınca qorxudan gözləri açıq halda yatacaq axşamın düşməsinə gözləyə. Yazda dovşan xeyli müddət işıqlı havada da dolaşır, çöllərdə və yollarda qorxmada səkirdi. İndi də yaşlı bir boz dovşan uşaqların biri-birindən ayrıldıqları yol ayrıcındakı Yastı daşın yanına gəldi və bir qədər dincəlmək istədi. Qəfil qopan külək ağacların iniltisi ilə birgə onu necə qorxutdusa, sıçrayaraq atıla-atıla insanlar üçün dəhşətli bir yer olan Kor yelana sarı götürüldü. O, hələ yaxşıca tüləyib qurtarmamışdı, ona görə də nəinki izlərini torpaqda, həm də tülklərini kollarda və ötən ildən qalma qurumuş, hündür otlarda qoyurdu. O, daşın üstünü tərkdən vaxtdan bir xeyli ötmüşdü, amma Travka boz dovşanın iyini alıb izini götürmüşdü. Ona sadəcə, iki balaca adamın və onların səbətindən gələn çörəyin və bişmiş kartofun iyi mane olurdu.

Beləliklə, Travkanın önündə çətin bir seçim dururdu: o, ya boz dovşanın izi ilə balaca adamlardan birinin də getdiyi Kor yelana sarı getməli, ya da Kor yelanın başına dolanaraq gedən cığırla adamların digərinin arxasınca üz tutmalıydı.

Əgər bilsəydi ki, çörək bu iki adamdan hansındadır, Travka çox asanlıqla öz seçimini edə bilərdi. Belə ki, o, həmin çörəkdən bir az yedikdən sonra boz dovşanı qovaraq tutar və onu özü yeməz, o çörəyi verənə gətirərdi!

Haraya getsin, hansı tərəfə?

Belə məqamlarda insanlar düşüncəyə qapılırlar. Ov iti belə karnaxanda ovçular: “İzi itirib!” – deyirlər.

Travka da izi itirmişdi. Hər bir ov tulası kimi belə halda başını dik tutaraq dövrə vurur, aşağı, yuxarı, oyana-buyana yönələn cəld baxışlarıyla vəziyyətdən çıxmağa çalışırdı.

Birdən Nastya gedən səmtdən qəfil əsən külək bir an içində dövrə vuran itin sürətli gedişini dayandırdı. Travka bir qədər dayanaraq hətta dovşan kimi dal ayaqları üstə yuxarıya qalxdı.

Belə bir şey Antipicinin sağlığı dövründə də onun başına gəlmişdi. Odun tədarükü ilə bağlı meşəbəyinin işləri çoxalmışdı. Travka ona mane olmasın deyərək Antipicini onu evin yanında bağlamışdı. Səhər tezdən meşəbəyi getmişdi, yalnız nahara yaxın Travka anlamışdı ki, zəncirin o biri ucu dəmir qarmağa qalın kəndirlə bağlanmışdır. Bunu başa düşdükdə qalaqların üstünə çıxaraq dal pəncələri üstə ayağa qalxmış, qabaq pəncələrilə ipi dartışdıraraq axşama yaxın ondan azad olmuşdu. Eləcə, boynunda zəncir Antipicinin axtarışına çıxmışdı. Antipicinin evdən çıxdığından yarım sutkadan artıq vaxt keçdiyi üçün izləri soyumuş və şəhə bənzəyən çiskin yağış onları yumuşdu. Amma meşəyə bütün günü elə bir sakitlik çökmüşdü ki, Antipicinin tənəkəsinin üstününün qoxusu tərənəmz meşə havasından asılıb qalmışdı. Biləndə ki, izlərini qoxulamaqla onu tapmaq mümkün olmayacaq, Travka dövrə vuraraq başını dik qaldıraraq, onun tənəkəsinin üstününün qoxusunu gah itirə-itirə, gah tapa-tapa sahibinə qədər gedib çıxmağa başlamışdı.

Bəli, belə bir əhvalat olmuşdu. İndi, qəfil qopan güclü külək onun burnuna şübhəli bir iy gətirmişdi. O, yerindəcə donub qalmışdı, göz-ləyirdi.

Elə ki, külək bir dəfə də çırpılıraq əsəndə Travka o vaxtkı kimi dovşansayağı dal pəncələri üstə qalxaraq yəqin etdi: çörək və kartofun qoxusu külək əsən səmtdən – balaca adamlardan birinin getdiyi tərəfdən gəlir.

Travka Yastı daşın yanına qayıtdı, küləyin gətirdiyi qoxuyla daşda qalmış səbətə qoxusunu tutuşdurdu. Sonra o digər balaca adamın və dovşanın izlərini yoxladı.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, o, düşündü: “Boz dovşan bir başa Kor yelanın yanına bütün günü yatmağa getmiş və heç yana tərənəmədən orada olacaqdır... Amma çörəyi və kartofu olan adam çıxıb gedə bilər. Ümumiyyətlə, hansı müqayisədən söhbət gedə bilər; əziyyət çəkərək dovşanı qovub tutmaq, parçalamaq, yemək və ya insan əlindən bir parça çörək alaraq yemək və ondan nəvaziş görmək, bəlkə də, o insanın simasında Antipicini tapmaq...”

Bir daha Kor yelana sarı gedən izlərə diqqətlə baxaraq Travka qəti olaraq o biri cığıra sarı döndü, bir daha dal pəncələri üstə qalxaraq quyruğunu buladı və dovşan qaçışına bənzər bir qaçışla o səmtə götürüldü.

VII

Kompasın əqrəblərinin Mitraşanı apardığı, daha doğrusu, yönəltməyi Kor yelan ölüm məkanıydı. Və burada zaman-zaman insanlar, daha çox isə mal-qara bataqlığa qər qalmışdu. Əlbəttə, Bludovo bataqlığına kim gedirsə, gərək yaxşı bilsin ki, Kor yelan nə deyilən şeydir.

Bludovo bataqlığı bizim düşüncəmizə görə, öz nəhəng yanacaq ehtiyatlı, torfu ilə bir günəş xəzinəsidir. Bəli, bu, belədir ki, var. Qızmar günəş hər bir otun, çiçəyin, hər bir bataqlıq kolunun, gilənarının anası olmuşdur. Günəş onların hamısına öz istiliyini vermiş, onlar məhv olarkən bu hərərəti irsi olaraq öz çürüntülərilə başqa bitkilərə – yeni çiçəklərə, kollara, giləmeyvələrə ötürmüşlər. Amma bataqlıqda su imkan vermir ki, bitki-valideynlər bütün nemətləri öz uşaqlarına ötürsünlər. Min illərdir bu nemətlər suyun altına çökür, bataqlıq bir növ anbara – günəşin xəzinəsinə çevrilir. Sonra isə bütün xəzinə torf şəklində günəşdən insana miras kimi ötürülür.

Bludovo bataqlığı nəhəng bir yanacaq mənbəyidir. Amma torfun qalınlığı hər yerdə eyni deyil. Yastı daşın yanında, uşaqların oyləşdiyi, dincəldiyi yerdə bitki çürüntüləri min illərlə bir-birinin üzərinə çökmüşdür. Bura ən qocaman, ən qalın torf təbəqəsi sayılır. Amma Kor yelana yaxınlaşdıqca təbəqələr daha cavan və daha nazikdir.

Əqrəblərin göstərdiyi səmtə yavaş-yavaş gedən Mitraşanın ayaqları altındakı bataqlığa məxsus torf topaları nəinki getdikcə yumşaqlaşırdı, artıq yarısiyiq bir haldaydı. Sanırdı ki, ayağını bərk yerə qoyur, amma ayağı yumşaq getdikdə onu qorxu basırdı: görəsən tamamiləmi ayağı boşluğa gedəcək? Elə yırğalanan topalar var ki,

yöndəmsizliyə görə yer seçsən ki, ayağını qoya biləsən. Bir də görürsən üstünə çıxan kimi, ayağının altında lap adamın qarnında olduğu sayaqı qurultu başlayır və ümid bağladığın torf topası bataqlığın altına gedir.

Torpaq ayaqlar altında toparlanaraq lilli-çamurlu dibsiz bataqlığın üstündə asılmış şəkildə olur. Hərəkət edən, köklər və saplaqlarla nazik təbəqələr kimi bir-birinə hörülmüş torpaq qatlarının üstündə kələ-kötür, çəng basmış, balaca şam ağacları bitmişdi. Qıçırılmış bataqlıq onlara böyüməyə imkan vermirdi, balaca olmalarına baxmayaraq, bu ağacların hər birinin azı yüz yaşı vardır. Bəlkə də çox... Bu balaca, qarı-ağaclar meşədəki hamısı eyni-biçimdə olan sağlam, uca, bir-birinə söykəli, gövdə-gövdəyə, cərgə-cərgəyə dayanmış, çıraç-çırağa qısılmış ağaclar kimi deyildirlər. Bataqlığın qarı-ağacları yaşlı olduqları qədər də möcüzəli olurlar. Bu qarılardan, bir də görürsən ki, birisi quru budağını qol kimi qaldırır ki, səni keçərək də qucaqlasın, o biri əlində dəyənək səni gözləyirmiş kimi dayanıb, üçüncüsü nə üçüncü oturub, dördüncüsü nədənsə ayaq üstə corab toxuyur. Beləliklə, bataqlıqda bitən şam ağacları mütləq nəyəyə bənzəyir.

Mitraşanın ayaqları altında təbəqə getdikcə daha da nazilirdi, amma bitkilərin kökləri, görünür, biri-birinə möhkəm hörülmüşdü, adamı yaxşı saxlayırdı. Və ləngər vura-vura, ətrafları yırgalayayırgalaya, o, getdikcə irəliyə gedirdi. Mitraşanın inamı özündən əvvəl getmiş və cığır açmış adama idi.

Öz aralarından əli tufəngli, papağı qoşa günlüklü bu uşağı buraxan şam-qarılar çox həyəcanlanırdılar. Bir də görürsən onlardan biri qalxaraq bu cəsarətli oğlanı dəyənəklə başından vurmaq istəyir və qarşısındakı qarılardan hamısının qabağını kəsir, sonra çökür və digəri "sümükləri" çıxmış əlini cığıra sarı uzadır.

İndi artıq onun ayaqları altından fasiləsiz olaraq qurultu, fırçılı gəlirdi. Birdən onun başı üstündə, tamamilə yaxınlıqda, kəkilli bir quş görünür. Yuvasında həyəcanlanmış girdə, qara qanadlı və qanadlarının altı bəmbəyaz olan çökükburun görünür:

– Çivi! Çivi!

– Civ! Civ! – sanki bu səsle uzun, əyri dimdikli, boz bir quş olan bataqlıq cüllütü çökükburuna cavab verir.

Küknarlıqda öz yuvasının keşiyini çəkən qara qarğa bataqlığın üstündə hərhlənərkən, papağı qoşa günlüklü balaca ovçunu görmüşdü. Yazda qarğanın da qərribə çıxırtısı olur. Elə bilirsən ki, burnu və

boğazı tutulmuş bir adam cığırır. Təxminən belə: "Qrop! qrop!". Bizim tuta bilmədiyimiz, başa düşmədiyimiz çalarları olduğu üçün qarğa səsi və danışığını anlamırıq. Təkcə lal-karlar kimi bəzi məqamlarını dərk edirik.

– Qrop! Qrop! – qışqırdı gözətçi qarğa. Bəlkə də demək istəyirdi ki, papağı qoşa günlüklü, əli tufəngli balaca bir oğlan artıq Kor yelana yaxınlaşır və bəlkə, tezliklə, diri-diri...

– Qrop! Top! – deyə uzaqdan, yuvadakı ana qarğa cavab verdi.

Bu o demək idi ki:

– Eşidirəm və gözləyirəm!

Qarğalarla qan qohumluqları olan sağsağanlar bu söhbəti eşidərək qırıldadılar. Hətta uğursuz siçan ovundan sonra bu səsi eşidən tülkü qulaqlarını şəkledı.

Mitraşa bütün bunları eşitdi, amma zərrə də qorxmadı; axı nədən qorxaydı, onun ayaqları altında insan cığırı vardı! Buradan onun kimi bir insan keçmişdi, deməli o özü – Mitraşa, bu cığırda cəsarətlə irəliləyə bilirdi: Və qarğanın səsinə eşidərək o, hətta oxudu da:

Qara qarğa, qarıldama,

Sən başımın üstə belə!

Oxuduğu nəgmə onu bir qədər də cəsarətləndirdi və o, hətta bu çətin yolu necə qısaltmağı dərk elədi. O, ayağını basdığı yerdə çörək əmələ gəldiyini və həməni çörəyin dərhal su ilə dolduğunu müşahidə etdi. Hər bir adam bu cığırda keçdikdə ayaqları altındakı mamırların suyu cığıra süzülür və cığırın kənarlarında bəyaz bığcıqlı, uca, şirin otlar bitir. İlk baharda sarı olmasına baxmayaraq, ümumiyyətlə, bu otların rəngi bəyaz olur və insanlar keçən cığırın hansı səmtə getməsinə onlara baxmaqla təyin etmək olur. Mitraşa qəfil gördü ki, onun getdiyi cığır kəskin şəkildə sola dönür, bir az getdikdən sonra tamamilə yoxa çıxır. O, kompas üzrə yoxladı: əqrəb şimalı göstərirdi, cığır isə burularaq qərb tərəfə gedirdi.

– Çivi! Çivi! – deyə bu vaxt çökükburun səsləndi.

– Civ! Civ! – cavab verdi bataqlıq cüllütü.

– Qrop! Qrop! – deyə bir az da cəsarətlə cığırda qarğa.

Və hər tərəfdə şamların budaqları arasında sağsağanlar qırıldadılar.

Mitraşa ətrafa nəzər salaraq bir az irəlində bataqlıq topalarının tədricən hamarlaşaraq düzəltdiyi təmiz, yaxşı bir tala gördü. Ən əsası o

idi ki, talanın o üzündə insan cığırına yol-yoldaşlığı edən həmin bəyaz bığcıqlı, uca otlar görünürdü. Bu otların şimala getmədiyini özü üçün aydınlaşdıran Mitraşa: “Mən niyə sol tərəfə dönməliyəm, cığır ki, budur lap burnumun ucunda, talanın o üzündədir, əlimi uzat-sam çatar!” – fikirləşdi.

Nə isə o, cəsarətlə irəliyə – təmiz talaya doğru getdi...

* * *

– Eh, nə deyim sizə! – bizə Antipıç deyərdi. Onun belə deməyinə səbəb isə, bəzən bizim bataqlığa bataraq evə çirkli gəlməyimiz, islaq qayıtmağımız olurdu. – Pal-paltarlı gəzəndə, əlbəttə, bu günə düşərlər də...

– Başqa cür necə gəzək ki? – soruşmuşduq biz.

– Çılpaq və ayaqyalın, – deyə o cavab vermişdi.

– Niyə məhz çılpaq və ayaqyalın?

O isə bizə lağ eləyirdi.

Biz o vaxt başa düşmürdük ki, qoca nədən bizə gülür.

İndi, üstündən uzun illər keçəndən sonra Antipıçın sözləri başımıza batır və aydınlaşır: bu sözləri Antipıç bizə söyləyəndə biz coşqunluqla və inamla elə şeylər haqda danışırıdık ki, hələ nə olduğunu təcrübədən keçirməmişdik, bilmirdik. Sadəcə, bizə çılpaq və ayaqyalın gəzməyi tövsiyə eləyən Antipıç, gərək bunları da əlavə edərdi: “Bərəyə beləd olmadan suya girməyin”.

İndi də Mitraşa. Ağılı Nastya ona xəbərdarlıq etmişdi. Bəyaz bığcıqlı, uca otlar cığırın Kor yelanın başına dolanaraq getdiyini işarə etmişdi. Yox! Keçidi, bərəni bilmədən, insan açan cığırdan çıxaraq bir başa Kor yelana soxulmuşdu. Məhz ona yaxşı görünən, hamar görünən bu talada bitkilərin biri-birinə hörülməsi bitirdi, bura Kor yelan – sıyıq bataqlıq idi, eynən qışda buz tutmuş nohurun zəif yeri kimi aldadıcıydı. Adı bataqlıqda həmişə az da olsa su görünür. Belə sular bəyaz, gözəl su zambaqlarının böyük topalarıyla örtülü olurlar. Məhz bu yerə, görünüşündən heç nə ayırd etmək mümkün olmadığı üçün Kor yelan deyirdilər.

Mitraşa əvvəl-əvvəl Kor yelanda, bataqlıqda getdiyindən də yaxşı gedirdi. Ancaq, yavaş-yavaş ayaqları daha dərinə batmağa başladı, getdikcə onları dartıb çıxarmaq çətinləşdi. Burada sığınlar yaxşı gəzirlər, onların zərif ayaqları dərəcədə qüvvətlidir və onlar

fikirleşmədən belə bataqlıqda da, meşədə də eyni cürə çapıb gedirlər. Amma Mitraşa təhlükəni hiss edərək dayanıb vəziyyəti götür-qoy etdi. Dayanınca bir an içində dizəcn batdı və bir an da keçincə bataqlıq suyu dizdən yuxarıya qalxdı. O, hələ bir az güc göstərsəydi geriyyə qayıda bilərdi; bundan ötrü tufəngini dayaq kimi bataqlığa sancaraq çıxıa bilərdi. Burdaca o, tamamilə yaxınlıqda, özündən bir az irəliddə insan izlərində uca və bəyaz otları gördü:

– Sıçrayıb keçəcəm! – dedi.

Və irəliyə dartındı.

Amma gec idi. Acıqlanmış yaralı kimi – məhv olmaqdısa, məhv olmaqdı! – deyərək, ümidlə dartındı, dartındı və bir də dartındı. Sınə-sinəcn sıyıq bataqlığın içində hər tərəfdən sıxıldığını hiss etdi. İndi artıq bərkədən nəfəs almaq belə olmazdı, cüzi bir tərpenişdən o aşağıya sorulacaqdı. O yalnız birçə şey edə bilərdi; tufəngi böyrü üstə bataqlığın üzərinə qoymaq, ikiəlli ona dayanaraq tərpenmədən dinc nəfəs almağa çalışmaq. Belə də etdi; tufəngi çıxararaq ön tərəfdə bataqlığa uzatdı, ikiəlli ona dayaqlandı. Qəfil qopan külək Nastyanın güclü çığırtısını ona yetirdi:

– Mitraşa!

O, cavab verdi!

Amma külək əks tərəfdən – Nastya tərəfdən əsdiyindən onun cavabını Bludovonun qərbinə doğru; bitib-tükənmək bilməyən şam ağaclarına sarı apardı. Təkcə şam ağaclarının birindən o birinə uçub qona-qona, həyəcnalı qırıltılarıyla yavaş-yavaş bütün Kor yelanı bürüyən, uzundimdik, uzunquyruq sağsağanlar onun səsinə hay verdilər. Bir də:

– Qrop! Qrop! – deyə yuxarıdan həmən qarğa səsləndi. Sonra da bir an içində qanadlarının səs-küyünü kəsərək aşağıya – bataqlıqdakı adamın başına doğru şığıdı və ona çatar-çatmaz yenidən qanadlarını açaraq uçdu.

Balaca adam hətta bu bədbəxtliyin qara xəbərçisinə tufəngin dadını belə göstərmək istəmədi.

Belə mürdar işlərdə ağıllı sayılan sağsağanlar batan bu balaca adamın artıq tam gücsüz olduğunu zənn edərək, şam ağaclarının budaqlarından bataqlığa tökülüşdülər və hər tərəfdən atıla-atıla hücumlarına başladılar.

Papağı qoşagünlüklü balaca adam qışırmağını kəsdi. Onun qaralmış üzü, parıldayan yanaqları boyunca göz yaşları sel kimi axırdı.

Quşüzümünün necə yetişməsinə heç vaxt görməyənlər, bataqlıq boyunca çox gəzib dolaşar, amma bilməz ki, quşüzümünün əhatəsindədir. Elə götürək qaragiləni; görürsən ki, zərif saplağı üzə yuxarı dırmaşır və bu saplaqdan qanad kimi hər tərəfə yaşıl xırda yarpaqlar sallanır. Yarpaqların üzərində isə qaragilənin göy salxımlı qaraca gilələri sanki “əyləşirlər”. Eləcə də mərsinlər; tünd-qırmızı bu gilənarın tünd-yaşıl və sıx yarpaqları hətta qar altında da saralmırlar. Giləmeyvəsi isə o qədər çox olur ki, baxanda elə bilirsən ki, budaqları qana bələnib. Və bir də bataqlıqda göycə adlanan cır mərsin bitir; giləmeyvəsi iri, mavi rəngdə olur, adama “gəl-gəl” deyir. Gözdən uzaq, könüldən qıraq yerlərdə, daha doğrusu nəhəng Sibir xoruzları adlanan quşların yaşadığı məskənlərdə şimal moruğuna rast gəlinir; bu salxım-salxım bitən giləmeyvə yaşıl qotazın içində yaqut rəngdə olur. Amma buralarda yeganə giləmeyvə quşüzümüdür ki, bataqlığın toparlanmış torpaq-bitki çürüntüsü və torpaq topaları arxasında – xüsusilə yazın ilk gəlişində gizlənilir. Onlara yuxarıdan baxanda, ümumiyyətlə heç nə görmək mümkün olmur. Ancaq, bir yerdə çox bitəndə, sıxlaşanda yuxarıdan baxana elə gəlir ki, kimsə quşüzümünü dağıdıb. Əyilib bircə dənəsini götürmək istəyirsən və görürsən o bir dənə giləmeyvənin ardınca sapa düzülmiş kimi bütün kol boyu yetişmiş quşüzümü qalxır. İstəsən bu bataqlıqda kəsəklənmiş torpaq topalarının arasında özün üçün muncuq kimi sanki sapa düzülmiş tünd-qırmızı rəngli, iri-iri gilələri olan quşüzümü taparsan.

Quşüzümü yazın qiymətli giləmeyvəsi olduğu üçün, yâ da xeyirli, müalicəvi olduğu üçün həmişə diqqətdə olur. Amma qadınlar arasında bu giləmeyvənin yığılı zamanı möhkəm çəkişmə gedir. Bir qarı bir dəfə səbəti o qədər doldurmuşdu ki, onu yerdən qaldıra bilməmişdi. Səbətin başından bir qədər boşaltmağa, ya səbəti tamamilə atmağa ürəyi gəlməmişdi. Yazıq qarı, az qala səbətin yanında ölüb qalmışdı.

Bəzən elə olur ki, qadımlardan birisi gilənara hücum çəkir, oyana-buyana baxır ki, görsün görün yoxdu ki?

Sonra torpağa sinərek başlayır sürünməyə, xəbəri olmur ki, onun tapdığı quşüzümünə doğru artıq bir başqası sürünməkdədir, hətta bu sürünən elə bir haldadır ki, artıq adam sifətindən də dönmüşdür. Beləcə, iki qadın qarşılaşır və – al göldi! – başlayırlar cırmaşmağa!

Nastya əvvəlcə hər gilənarı ayrı-ayrılıqda dərir, hər qırmızı giləmeyvədən ötrü yerə əyilir. Tezliklə o, belə etmədi, daha çox yığmaq eşqinə düşdü.

Tezliklə o seyrək yerləri yox, harada heç olmasa bir ovuc yığmaq mümkündürsə oraya əyilməyə başladı. Beləcə o, öz səbətinə giləmeyvəni ovuc-ovuc boşaltdıqca daha da çox yığmaq arzusunda oldu.

Əvvəllər Nastenka evdə bir saat da tək işləyə bilmirdi, qardaşı yadına düşürdü, işi-gücü buraxıb onunla haylaşır.

İndi isə bilinmir ki, qardaşı tək-tənha haraya getmişdir. Nastya heç çörəyin önündə olduğunu da, elə bil xatırlamır. Yadına düşür ki, sanki qardaşı qaranlıq batalyonda tək-tənha və ac qalmışdır. O, hətta özünü də unutmuşdur; ancaq quşüzümü düşünür və ancaq yığmaq və yığmaq istəyir.

Onun Mitraşa ilə mübahisəsi məhz ondan ötrü olmuşdu ki, o, tapdaq cığırla getmək istəmişdi. İndi isə mənzərə başqaydı. Quşüzümü haraya çəkirdisə, qızcığaz da oraya gedirdi. O özü də bilmədən artıq tapdanmış cığırdan gilənarların arxasınca getdikcə uzaqlaşır.

Bircə dəfə, elə bil ayılan kimi oldu, qəfildən başa düşdü ki, cığırdan çıxmışdır. Cığırın haradan keçdiyini zənn etdiyi tərəfə yönəldi, amma cığırdan əsər-ələmət yox idi. O, digər tərəfə qaçdı, burada bir cüt qurumuş ağac vardı, cığır isə yox idi. Belə bir vəziyyətdə o, haqqında Mitraşa danışan kompas haqda, ümumiyyətlə, qardaşı haqda, sevimli qardaşı barədə, onun ac-yalavac qaldığı barədə düşüncə bilsəydi, onunla haylaşa bilərdi.

Yenicə yaddaşı oyanırdı ki, birdən Nastenka elə bir şey gördü ki, hər quşüzümü yığana ömründə heç bir kərə də nəşib olmur onu görmək.

Hansı cığırla getmək üstündə mübahisə edən uşaqlar bir şeyi bilmirdilər: həm Nastya gedən geniş cığır, həm də qardaşı gedən ensiz cığır Kor yelanın başına dolanaraq yenidən Quru çayda birləşir və daha ayrılırlar, bu şəkildə də gec-tez böyük Pereslav yoluna çıxırlar. Nastyanın seçdiyi cığır Kor yelanın başına, nisbətən quru yerlərə geniş yarım dairə vururdu. Mitraşanın cığırı isə birbaşa Kor yelanın yanından keçirdi. Əgər o, səhv etməsəydi, cığırın kənarındakı bəyaz bığcıqlı otları nəzərindən qaçırmısa, indi çoxdan Nastyanın gəlib çıxdığı bu yerdə olmalıydı. Ardıc kolları arasında gizlənmiş bu yer, Mitraşanın kompas üzrə can atdığı həmə o fələstinli deyilən yer idi. Tünd-qırmızı rəngli bu yerə ac və səbətsiz gəlsəydi, görəsən, burada Mitraşa neylərdi?

Buraya böyük səbətə və səbətdə unudulmuş, üstü turş gilənarla örtülmüş ərzaqla Nastya gəlib çıxmışdı.

Uca ayaqları üstündə qızılı fərəyə oxşayan bu qız heç olmasa fələstinlini gördükdə qardaşını xatırlasaydı və qışqırsaydı:

– Hə əziz dost, çatdıq!

Eh, qarğa, qarğa, sən hər şeyi bilən quşsan! Yumurtadan üç yüz il əvvəl çıxanda bəlkə də ata-anadan eşitdiklərini də onlar öz ata-analarından eşidib sənə ötürmüşdülər. Və beləliklə, sən min illərin sirrini bilirsen, bu bataqlıqda, bu müddət ərzində nələr baş verdiyini hamıdan yaxşı bilirsen. Eh, qarğa, sən bu qədər görmüş və çoxbilmiş ola-ola, bircə dəfə heç olmasa, öz qarğa cızığından çıxsaydın və öz gərəksiz dirənişi və mənasız cəsarəti ucbatından bataqlıqda boğulmaqda olan qardaş haqda öz qüdrətli qanadlarında onun bacısına bir xəbər çatdıraydın. Sən ona deyəydin ki...

– Qron-ton! – deyə məhv olmaqda olan adamın başı üstündən, lap alçaqdan uçub keçərək qarğa çığırdı.

– Eşidirəm, – deyə həməən “qron-ton!” la yuvadakı qarğa ona cavab verdi.

– Qron-ton! – deyə bu dəfə ölüm ayağında olan qardaşından xəbərsiz, çox da uzaqda olmayan bacının başı üzərində alçaqdan uçaraq ata qarğa çığırdı. Bu, o demək idi ki, gilənar dalınca sürünən bu qızdan qarğa ailəsinə daha çox pay düşəcək.

Fələstinli deyilən yerin ortasında quşüzümü yox idi. Burada cərgələnərək təpə kimi bir ağcaqovaq pöhrəliyi görünürdü və onun ortasında iribuynuzlu nəhəng bir sığın durmuşdu. Ona bir yandan baxanda öküze oxşayırdı, o biri yandan baxanda elə bilirdin ki, qtdır ki durub. Biçimli bədəni və ayaqları, burun tanaları eynən atıncı idi. Amma onun sifəti əyri, gözləri və buynuzları qorxuncdu. Baxanda fikirləşirsən ki, nə at, nə öküz. Bu nədirsə, böyük, boz bir varlıqdır pöhrəliyin içində öz-özünə dikəlmiş və baxır. Amma yox, pöhrəlikdən əmələ gəlmiş olsaydı, bax, o, görünən ağacları eybəcər dodaqlarıyla gəmirib didməzdi. Demək olar ki, bütün ağcaqovaqların gövdələrində onun dişlərinin yeri görünür. Bu heyvan bir qarabasma deyil. Üçyarpaq bataqlıq bitkisi yeməklə və qabıq gəmirəklə belə nəhəng yetişməz!

İnsanın qüdrəti necə yol verir ki, o, hətta turş bir gilənar olan quşüzümünə bu qədər hərislik göstərsin. Budur, hətta, ağacların qabığına gəmirən sığın öz ucalığında dayanaraq giləmeyvədən ötrü sürünən qıza, sürünən bir həşəratə baxırmış kimi sakitcə baxırdı.

Quşüzümündən başqa heç nə görmədən böyük, qara kötüyə sarı süründükcə sürünürdü o, uca ayaqları üstündə keçmişdə qızılı fərəyə oxşayan bu qız, indi islanmış və palçıq içindəydi, öz ağır və böyük səbətini güclə sürüyürdü.

Sığın, elə bil onu adam saymır, bizim daşlara baxdığımız qədər etinasız nəzərlərlə qızı süzürdü.

Böyük, qara və içi boş olan yıxılmış ağac gövdəsinə gün düşdükcə möhkəm qızırdı. Budur, axşam düşdükcə hava ilə birgə ətrafda hər şey soyuyur. Amma bu yıxılmış çürük gövdə istiliyi uzun müddət saxlayır. Onun üstündə bataqlıqdan sürünüb çıxmış altı ədəd balaca kərtənkələ isinirdi, limon rəngli dörd kəpənək də burada qanadlarını bükərək, bığcıqlarını gizlətmışdilər, hətta böyük, qara milçəklər də bu isti yerə sığınmışdılar.

Quşüzümünün uzun, sarmaşiq kimi hörülə-hörülə sürünən gövdəsi otların saplağına dolaşa-dolaşa qara, isti gövdəni bürümüşdü, hətta o üzə də sallanmışdı.

Zəhərli ilanlar, gürzələr ilin bu vaxtı istiyə doğru can atırlar. Budur, bir nəhəng ilan sürünərək gövdənin üstündə, quşüzümü yarpaqlarının arasında qıvrılır.

Qızcıgaz da bataqlıq boyunca sürünür, başını yuxarı belə qaldırmırdı. O, isti kötüyə sarı sürünərək quşüzümünün gövdəsinə əl ataraq dartdı. Burada qıvrılmış ilan başını qaldıraraq fisıldadı.

Bu an, elə bil Nastya ayıldı və kənara sıçradı, sığın onun simasında insanı tanıdı, ağcaqovaqlıqdan sürətlə çıxdı və arıq, nazik, amma qüvvətli ayaqlarının köməliyi ilə bataqlıqdan götürüldü. Quru cığırda boz dovşanların qaçışına bənzəyirdi nəhəng sığın bataqlıqdakı qaçışı.

Sığından qorxmış Nastenka torpağa heyərlə baxırdı; gürzə əvvəlki kimi qıvrılaraq öz isti yerində yatırdı. Nastyaya elə gəldi ki, kötüyün üstündə qıvrılan o özüdür və indi öz ilan dərisindən çıxaraq ayağa durmuşdur, harada olduğunu isə heç cür anlaya bilmir.

Bir az aralıda isə belinə qara kəmərlə bağlanmış, böyük küren bir it dayanıb ona baxırdı. Bu it – Travka idi. Nastya hətta onu tanıdı da; Antipç onu dəfələrlə kəndə gətirmişdi. Amma itin adını heç cür xatırlaya bilmədi:

– Muravka, Muravka, yaxın gəl, sənə çörək verərəm, – deyə Nastya səsləndi.

O, səbətə əl atdı. Səbət ağzına qədər gilənarla dolu idi. Quşüzümünün çörək altında qalmışdı. Bu səbət dolanacan nə qədər vaxt

ötmüşdü, nə qədər quşüzümü saplağından üzülmüşdü! Bu vaxt ərzində bəs qardaşı necə olmuşdu, harada ac-yalavac qalmışdı? Onu, özünü və ətrafındakıları necə olub ki, Nastya unutmuşdu?

O yenidən qara, nəhəng, çürümüş və yıxılmış olan ağac gövdəsinin üstündə qıvrılarak yatan ilana baxdı və birdən tükürpərdici bir səsə çığırdı:

– Mitraşa! Qardaşım mənim!

Və hönkürərək quşüzümüylə ağzınacan dolu olan səbətın yanında yerə yığıldı.

Bu tükürpərdici çığırtı Kor yelana qədər çatdı. Mitraşa da onu eşidərək cavab verdi, amma külək əks tərəfdən əsdiyindən onun cavab çığırtısını başqa səmtə apardı. O səmtdə isə birçə sağsağanlar yaşayırdı.

IX

Bədbəxt Nastya çığıranda əsən güclü külək axşam şəfəqlərinin sükutunda hələ sonuncu deyildi. Bu zaman günəş öz şəfəqlərini qalın buludlar arasından süzərək qızıl taxtını torpağa qoyurdu.

Nastyanın çığırtısına cavab olaraq Mitraşanın səslənməsi zamanı qopan külək də heç axırıncıya oxşamırdı.

Küləyin sonuncu zərbəsi günəş öz qızıl taxtını yığışdıraraq üfüqləri zərif, şəfəqlərə boyananda, – böyük, təmiz, qıpqırmızı ətəklərini yığışdıraraq üfüqlərin arxasına enməyə başlayanda oldu. Bu vaxt dərədə qaratoyuqlar öz həzin nəğmələrini oxumağa başladı. Yastı daşın yanındakı sükuta dalmış ağaclardan birində meşə xoruzunun cəsarətsiz səsi eşidildi. Durnalar üç dəfə çığırdılar: onlar səhərkindən fərqli olaraq “Qələbə!” – deyil, sanki bu dəfə qışqırırdılar: “Yatın! Amma unutmayın, biz sizin hamınızı tezliklə oyadacağıq, oyadacağıq, oyadacağıq!”

Gün, küləyin əsməsiylə deyil, zərif nəfəsiylə sona yetdi. Bununla da tam sakitlik çökdü. Hər bir səs eşidilirdi. Hətta Quru çayın qalınlıqlarında biri-birini səsləyən qarabağırların da uzaqdan səsləri gəlirdi.

Bu zaman insan dərini hissiyyatıyla duyan Travka Nastyaya yaxınlaşaraq onun göz yaşlarından şoranlaşmış yanaqlarını yalamağa başladı. Nastya başını qaldırdı, itə baxdı, heç nə demədən yenidən üzünü gilənarlara söykədi. Quşüzümlərinin arasından Travka çörəyin iyini almışdı və o, dəhşətli dərəcədə yemək istəyirdi, amma

gilənarları pəncələrilə eşələyib çörəyi tapıb yeməkdən özünü güclə saxlayırdı. Əksinə, sanki insan dərini hiss etdiyindən başını yuxarı qaldıraraq uladı.

Yadıma gəlir ki, lap çoxdan, haçansa, belə bir şər qarışan vaxtı idi. Üç at qoşulmuş zıncırovlu arabada meşə yolu ilə gedirdik. Birdən arabaçı atları durdurdu, zıncırovlar susdu. Ətrafi dinşəyən arabaçı bizə dedi:

– Bədbəxtlik!

Biz özümüz də nəsə eşitdik.

– Nədir görəsən belə?

– Nəsə bədbəxtlik baş verib. Meşədə it ulayır.

O vaxt biz, eləcə, bilmədik ki, orada hansı bədbəxtlik baş vermişdi.

Olsun ki, o vaxt da bataqlıqda kimsə boğulmuş və onu son mənzilə ötürən, insanın vəfali dostu it ulayırmış.

Travka gecəni bürümüş sakitlikdə ulayarkən Boz Mülkədar o an bildi ki, bu səs fələstinlidən gəlir və cəld oraya götürüldü.

Amma Travka öz ulartısını çox tez kəsdi və canavar dayanaraq onun yenidən ulamağa başlamasını gözlədi.

Travka bu zaman Yastı daş tərəfdən tanış, incə və seyrək-seyrək gələn bir səs eşitdi:

– Çav! Çav!

O dəqiqə bildi ki, tülküdür, dovşan ovuna çıxmışdır. Və əlbəttə, bildi ki, Yastı daşda qoxusunu aldığı həməni boz dovşanın iyini indi də tülkü götürmüşdür. Travka bilirdi ki, tülkü hiyləyə əl atmasa, heç vaxt dovşanı tuta bilməz. “Çav! Çav!” etməyi də ondan ötrüdür ki, dovşan qorxub qaçsın və yorulsun, o isə yatdığı yerdə onu qamarlasın. Antipiçdan sonra Travkanın başına bir neçə dəfə dovşan ovunda belə işlər gəlmişdi. Tülkü səsinə eşitdikdə Travka canavar fəndi işlətməmişdi; necə ki, dovşanı qovan iti canavar tutmaqdan ötrü yolda dayanır, itin gəlib keçməsinə gözləyir və onu tutur, Travka da tülköləri eləcə ovlamışdı.

İndi də, eləcə, Travka tez Yastı daşın yanına yüyürərək ardıc kollarının sıxlığında gizləndi. O, çox gözləmədi. Öz güclü eşitmə qabiliyyətilə dovşan pəncələrinin bataqlığın cığırındakı xırda gölməçələrdən gələn şappılısını dinlədi. Bu gölməçələr Nastyanın səhər-səhər getdiyi cığırda ayaqlarının yerində əmələ gəlmişdi. Boz dovşan indicə Yastı daşın yanında görünməliydi. Travka ardıc kollarının arasında çökərək arxa pəncələrinə yay kimi sıxılaraq qüdrətli

bir sıçrayışa hazır idi. O, dovşanın qulaqları görünən kimi yerindən qalxdı.

Bu vaxt Travkadan xəbərsiz olan yaşlı, ətli, böyük dovşan birçə anlığa dayandı ki, görsün tülkü hansı tərəfdədir.

Beləliklə, eyni anda Travka yerindən sıçradı, dovşan dayandı.

Özünü saxlaya bilməyən Travka boz dovşanın üstündən sıçrayıb keçəsi oldu.

Travka sürətini alaraq dayanıb geriyyə dönənə qədər dovşan nəhəng sıçrayışlarla bu dəfə Mitraşkanın getdiyi cığırla birbaşa Kor yelana sarı götürüldü.

Travkanın bu ovda canavar fəndi işlətməsi baş tutmadı. Qaranlıq tam qarışana qədər dovşanın qayıtmasını gözləməyə dəyməzdi. Ona görə də Travka artıq it fəndi ilə dovşanın ardınca qaçdı. Əsəblərini cilovlaya bilməyən bu it ucadan hürərək gecənin sükutunu pozdu. İt səsinə eşidən tülkü dovşan ovundan əl çəkərək öz gündəlik işiylə, siçan ovuyla məşğul olmağa başladı. Boz Mülkədar isə, nəhayət, çoxdan gözlədiyi it səsinə eşidən kimi dərhal Kor yelana sarı götürüldü.

X

Kor yelanın sağsağanları dovşanın yaxınlaşmasını eşidən kimi iki hissəyə bölündülər. Bir hissəsi balaca adamın yanında qaldılar və çığırdılar:

– Dri-ti-ti!

O biri hissə isə dovşana sarı gedərək hay-küyə başladılar:

– Dra-ta-ta!

Sağsağan həyəcanını dərk etmək və ümumiyyətlə, anlamaq çox çətin idi. Desək ki, köməyə çağırıldılar – hansı köməkdən söhbət gedə bilər, axı! Əgər onların çığırtısına insan gəlib çıxsa və ya it gəlsə, onda onlara heç nə düşməyəcək. Desək, onlar öz qeyri-adi çığırtılarıyla bütün sağsağanlar qəbiləsini bir yerə toplamağa – qanhlı görüşə cəhd edə bilərlər, belə deyil. Məgər bu, belədir?

– Dri-ti-ti! – deyər sağsağanlar qışqırırdı və atıla-atıla balaca adama sarı sıxlaşdılar. Amma tam yaxınlaşa bilmədilər. Çünki bu adamın əlləri bekar idi. Birdən sağsağanlar biri-birinə qarışdılar: eyni sağsağan gah “dri-ti-ti!” – deyər çığırdı, gah da “dra-ta-ta!”. Bu, o demək idi ki, Kor yelana dovşan yaxınlaşır.

Boz dovşan Travkanın əlindən birinci dəfə deyildi ki, dağa-daşa düşürdü və yaxşı bilirdi ki, bu ov tulası onu qovub tuta bilər. Ona

görə də düşündü: hiyləyə əl atmaq gərəkdir. Elə buna görə də Kor yelana girməmiş, balaca adama çatmağa az qalmış, o, dayandı, bütün sağsağanları oyatdı. Sağsağanlar şam ağaclarının üst budaqlarına səpələnərək dovşana sarı çığırmağa başladılar:

– Dri-ta-ta!

Dovşanlar nədənsə bu çığırtıya heç vaxt əhəmiyyət vermirlər. Onlar öz məşhur sıçrayışlarını edirlər. Hərdən adama elə gəlir ki, sağsağanların qırılısı, bəzi adamların bekarlıqdan çərtlənməsi kimi boş bir şeydir.

Dovşan bir qədər nəfəsini dərdikdən sonra var gücüylə əvvəlcə bir tərəfə, sonra da digər tərəfə sıçradı və bir qədər xırda sıçrayışlar edərək daha bir güclü sıçrayış edərək sindi. Amma üzü öz izlərinə sarı. O, belə etdi ki, birdən Travka izi tutub gələsi olsa qabaqcadan onu görsün.

Bəli, əlbəttə, dovşan ağıllıdır, ağıllıdır şübhəsiz. Amma bu sıçrayışlar təhlükəlidir. Çünki daha ağıllı olan ov tulası dovşanın üzünü öz izinə sarı gizləndiyini yaxşı bilir, ona görə izi yerdə yox, necə deyirlər, havada götürür və havanı qoxulayaraq ovuna sarı gedir.

İt hürməyini kəsən kimi dovşanın ürəyi gup-gup döyünür. İzi itirən tula həmən yerdəcə sakitcə dövrə vuraraq öz dəhşətli axtarışına başladı.

Bu dəfə dovşanın bəxti gətirdi. O, başa düşdü ki, Kor yelan boyunca öz axtarışına başlayan it nəyəsə rast gəlmişdir. Bu an gözlənilmədən açıq-aydın insan səsi eşidildi, ardınca da dəhşətli bir səs-küy qopdu.

Dovşan anlaşılmaz səs-küyü eşidərək aradan çıxmağı qərara aldı. Sakitcə atıla-atıla öz köhnə izlərinə çıxdı, Yastı daşa sarı getdi. Dovşanın dalınca Kor yelana sarı götürülən Travka qəfildən göz-gözə gəldi, dovşanı unudaraq, heykəl kimi donub qaldı.

Bataqlıqdakı bu balaca adama baxarkən Travkanın nə düşündüyünü asanlıqla anlamaq olardı. O bizlərik bir-birimizə fərq qoyan, biri-birimizdən fərqli olan Travka üçün bütün adamlar iki nəfərdən ibarət idi; biri müxtəlif sifətlərdə olan Antipiç idi, o birisi isə Antipiçin düşməni.

İndi Travka dayanaraq əlaqədarlığın son şərtləriylə üz-gözü işıqlaşan balaca adama baxırdı.

Balaca adamın gözləri əvvəlcə nursuz, ölgün idi. Birdən bu ölü gözlərdə bir işıq yandı və Travka bu işığı gördü.

“Yəqin bu Antipiçdir” – deyər Travka düşündü.

Və azacıq quyruğunu buladı.

Biz, əlbəttə, Travkanın öz Antipicini gördükdə nə fikirləşdiyini deyə bilmərik, yalnız ehtimal edə bilərik.

Travka hər insan sifətində bir Antipic görürdü. Ona görə də hər dəfə də hər birinin boynuna atılmaq, üz-gözünü yalamaq istəyirdi. Amma təcrübəsindən bilirdi ki, Antipicinin özünə oxşayan, onunla eyni sifətdə olan düşmənləri də var.

Və o gözləyirdi.

Amma onun da pəncələri yavaş-yavaş bataqlığa sorulurdu.

Bir az da dayanmış olsaydı, onun pəncələri bata bilərdi və onları dartıb çıxarmaq mümkün olmazdı. Daha gözləməyə ehtiyac yox idi.

Və birdən...

Travka üçün bataqlıqda indicə baş verən bu hadisəni, nə şimşəklər, nə göy gurultuları, nə qalib səslərlə dolu açılan səhərlər, nə qürub vaxtı durnaların yeni günə ümid artıran sədaları, heç nə, heç bir təbiət möcüzəsi əvəz edə bilməzdi. Gör bir Travkanın taleyində nə baş vermişdi. O, insan dilindən söz eşitmişdi, özü də necə söz!

Antipic əvvəllər Travkanı Zatravka adlandırırdı, sonra bu söz onun dilinə yatmadı və yavaş-yavaş gözəl bir söz olan Travkaya¹ çevrildi. Sonuncu dəfə Antipic bizim yanımıza gələndə iti hələ Zatravka deyə çağırırdı. İndi balaca adamın gözlərində işığın yanması Mitraşanın itin adını xatırlaması ilə bağlı idi. Sonra balaca adamın ölü, göyərmiş dodaqlarına birdən-birə qan yığıldı, cana gələn dodaqlar tərpendi və bu dodaqların tərpenməsinə görə Travka ikinci dəfə quyruğunu buladı. Sanki bu an it düşüncəsinə görə əsil möcüzə baş verdi. Eynilə qədim vaxtlarda qoca Antipicinin tez-tez dediyi bir söz indi gənc və balaca Antipicinin dilindən qopdu:

– Zatravka!

Antipici tanıyan kimi Travka dərhal yerə çökdü.

– Hə! Hə! – dedi Antipic. – Nə durmusan! Gəl, gəl yanıma, mənim ağıllım!

Travka bu sözlərinə cavabında azacıq ona sarı süründü. Balaca adam iti çağırmaqda və cəlb etməkdə səmimi deyildi, yəqin ki, bunu Travka da hiss edirdi. Bu balaca adamın sözlərinə sevinc və dostluqla bərabər xilas olması üçün bu dar macalda düşündüyü hiylə də əks olunmuşdu. Əgər, o, öz planını açıq-aydın bildirsəydi, Travka böyük sevinclə onu xilas etməkdən ötrü atılardı! Şübhəsiz! Amma

¹ Travka, Zatravka – qışqırmaq deməkdir.

balaca adam bunu bildirə bilmirdi, ona görə də iti şirin sözlərlə aldadırdı. Balaca adama lazım idi ki, hətta it ondan qorxsun da. Çünki əgər o, qorxmasa, nəhəng Antipicinin böyük qüdrəti önündə yaxşı mənada, qorxu hiss etməsə, indicə, bütün ağırlığı ilə onun üzərinə atılar və bir an içində bu kor bataqlıq insanı və onun dostu iti sorub öz dibinə aparardı. Balaca adamın Travkanın xəyalında canlandırıdığı böyük insan olmağa, sadəcə olaraq bu saat gücü çatmırdı.

Onun hiyləyə əl atmaqdan başqa yolu yox idi.

– Zatravkacan, Zatravkam mənim! – o, iti öz şirin səsilə oxşadı.

Ürəyində isə fikirləşirdi: “Sən sürün, sürün bircə!”.

İt isə öz həssas qəlbilə Antipicinin aydın sözlərində nəsə təmiz olmayan bir şey duymuşdu. Ona görə də, dayana-dayana, duruxa-duruxa sürürdü.

– Hə, canım mənim, bir az da, bir az da! – o səslənirdi.

Ürəyində isə: “Sürün, bircə sürün!” – deyirdi.

Beləliklə, it bir az ona yaxınlaşmışdı. O, istəsəydi yastısına bataqlığa söykədiyi tüfənginə söykənərək ehmallica irəliyə əyilər və itin başını sıgallaya bilərdi. Ancaq bu balaca və hiyləgər adam bilirdi ki, əgər yüngülcə itə toxunmuş olsa, o, sevincdən zingildəyərək onun üzərinə atılar və hər ikisi bataqlığın dibinə gedə bilər.

Balaca adam öz içində bir anlığa soyuqqanlı olmağı özünə əmr etdi. Edəcəyi hərəkətin dəqiq haqq-hesabını apardı. Lap həyatı bir zərbədən asılı olan döyüşçü kimi düşündü: yaşamal, yoxsa ölməli.

Bir balaca da sürünsəydi Travka artıq sevincdən özünü saxlaya bilməyəcəkdi və onun boynuna atılacaqdı. Balaca adam öz haqq-hesabında yanılmamışdı. O, bir göz qırpımında sağ əlini ataraq qüvvətli və böyük itin sol, arxa ayağından yapışdı.

Görəsən, doğrudanmı insanı da düşməni beləcə aldada bilər?

Travka dəlicəsinə, havalanmış kimi dartındı. Və o, balaca adamın əlindən bir göz qırpımında çıxı bilərdi. Əgər o biri əlini darta-raq onun digər ayağından yapışmağa macal tapmasaydı, bu, belə də olacaqdı. Əllərilə itin ayaqlarından yapışaraq bataqlığın sıyığından çıxan balaca adam dərhal qarnı üstə tüfəngin üzərinə uzanaraq itin ayaqlarını buraxdı. İməkləyə-iməkləyə, sürünə-sürünə, tüfəngi irəliyə dayaq kimi qoya-qoya, kənarlarında bəyaz bıçlı otlar bitən cığıra sarı can atmağa başladı. Cığıra çatdıqda ayağa qalxdı, sonuncu dəfə yanaqlarıyla süzülən göz yaşlarını sildi, saçlarının çamurunu sıyırdı, böyük adam kimi, amirənə şəkildə dedi:

– Hə, indi gəl yanıma, mənim Zatravkam!

Bu səsi, bu sözləri eşidən Travka şübhələrinə biryolluq son qoydu – əvvəlki, gözəl Antipıç dayanmışdı. Sahibini tanıyan it sevincdən zingildəyərək onun boynuna atıldı və böyük adam öz dostunun boynunu qucaqlayaraq burnundan, gözündən, qulaqlarından dönə-dönə öpdü.

Bizim köhnə dostumuz, meşəbəyi Antipıçın bir vaxt dediyi sirlə sözlər barədə nə düşündüyümüzü danışmağın artıq zamanı çatmayıbmı? O, bir vaxtlar söz vermişdi ki, əgər biz onu gəlib sağ görməsək, öz həqiqətini Travkaya pıçıldayacaq. Belə fikirləşirik ki, heç də zarafat eləməmişdi. Çox güman ki, Travkanın yaddaşında ilişib qalmış həmmən Antipıç və ya belə demək mümkünsə; onun qədim keçmişindəki insan öz it dostuna hansısa böyük insan həqiqətini pıçıldamışdır. Bizcə bu həqiqət insanların sevgi uğrunda zaman-zaman apardığı əzablı mübarizədən ibarətdir.

XI

Bu uzun gün ərzində Bludovo bataqlığında baş verən əhvalatları deyib sona çatdırmağın vaxtıdır artıq. Gün nə qədər uzun olsa da, Mitraşa Travkanın köməyi ilə Kor yelandan qurtulanda hələ bütünlüklə sona çatmamışdı. Antipıçla görüşdən duyduğu coşqun sevincdən sonra işgüzar Travkanın yadına yarımçıq qoyduğu dovşan ovu düşdü. Bunu anlamaq olardı: Travka ov itidir, onun peşəsi dovşanı qovmaq və tutmaqdır, bəzən də bu işi sahibi üçün etməkdir. Bu işi özü üçün görəndə çətinlik çəkirdi. Amma sahibi Antipıç üçün bu işi görmək – onun xoşbəxtliyi demək idi. Güc-bəla sağ qalmış, aclıq çəkmiş Mitraşa dərhal anladı ki, onun xilas bu dovşandadır. Əgər dovşanı öldürsə, odlu atəş açmaqla əldə edə bilər, atasının sağlığında olduğu kimi, dovşanı közün içində bişirər.

O, tufəngi nəzərdən keçirdi, islanmış patronları dəyişərək ardıc kolları arxasında gizləndi.

Hələ ki tufəngin nişangahı yaxşı görünürdü. Travka dovşanı Yastı daşın yanından hürküdərək Nastyanın getdiyi böyük cığıra sarı qovdu, sonra fələstinliyə tərəf, oradan da balaca ovçunun gizləndiyi ardıc kollarına sarı. Bu dem, Boz Mülkədar, qovhaqovun yenidən başladığını duyaraq özü üçün əlverişli bir yer seçməyi qərara aldı. Balaca adamın gizləndiyi ardıc kolluğunu seçdi. Burada iki ovçu – insan və onun qatı düşməni olan canavar üz-üzə gəldilər. Boz qurdun qorxunc

sifətini beş addımlığında görüncə, Mitraşa dovşanı unudaraq tələsik canavara atəş açdı.

Boz Mülkədar heç bir zülm çəkmədən öldü.

Travkanın cəhdi bu atəşlə, demək olar ki, yarımçıq qaldı. Amma buna baxmayaraq, o, öz işini davam etdirdi. Ən əsası, ən sevinclisi nə canavar, nə dovşan deyil, Nastyanın yaxınlıqda atəş səsini eşidərək çıxırması idi. Mitraşa onun səsini eşidərək hay verdi və bir an içində bacısı onun yanına yüyürdü. Bundan az keçmədi ki, Travka boz dovşanı özünün yeni, gənc Antipıçına gətirdi, onlar tonqalın başında qızınmağa, yemək və yatacaq hazırlamağa başladılar.

Nastya və Mitraşa bizdən bir ev o yanda yaşayırdılar. Və o səhər həyətdəki heyvan-qaramal acından mələşəndə, biz uşaqların başına bir iş gəlib-gəlməməsini yoxlamaq üçün onlara baş çəkdik. Biz onların evdə gecələmədiyini, bataqlıqda azıb qaldıqlarını dərhal başa düşdük. Qonşular da yavaş-yavaş buraya yığışdılar, uşaqların sağ-salamat olub-olmamasını, əgər sağdırsa, onlara necə əl uzatmaq lazım gələcəyini müzakirəyə başladılar. Yenidən hazırlaşırıq ki, bataqlıq boyunca səpələnərək onların axtarışına başlayaq, bir də gördük ki, budur, şirin quşüzümü ovçuları çiyinlərinə aşırıdqları ağacdən altı gilənar dolu səbət asıblar və Antipıçın iti Travka da yanlarında, meşədən çıxaraq, qaz kimi cərgəylə gəlirlər.

Onlar Bludovo meşəsində başlarına gələnələr barədə geniş danışdılar. Bizlər hər şeyə inanırıq – quşüzümünün ağlasığmaz bolluğu göz önündəydi. Amma on bir yaşlı bir oğlan uşağının qoca və hiyləgər bir canavarı öldürməsinə hər adam inana bilmirdi. Beləliklə, bu hadisəyə inananlardan bir neçəsi yığışaraq kəndir və xizək götürdülər, həmmən yerə yollandılar və tezliklə Boz Mülkədarın ölüsünü gətirdilər. Eşidib-bilən kənd əhlinin hamısı canavarın tamaşasına yığışmışdı. Hətta qonşu kəndlərdən də işini-gücünü ataraq gələnələr vardı. Söhbət qızışmışdı! Ayırd etmək çətin idi ki, daha çox nəyə baxırlar; papağı qoşagünlüklü balaca ovçuya, yoxsa qorxunc canavarın ölüsünə. Kimsə gözünü canavardan çəkərək dedi:

– Biz də buna gülürdük, lağ edirdik, adını “Torbadə kişi” qoymuşduq.

– Beləsinə can qurban! Bu, elə-belə, adi kişi deyil, – qəhrəmandır! – deyərək bir başqası əlavə etdi.

Beləliklə, keçmiş “Torbadəki kişi” nəzərə çarpmadan həqiqətən dəyişməyə başladı. Cəmi iki il ərzində boylu-buxunlu bir yeniyetməyə

çevrildi. Ona Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanı adı necə də yaradır! Amma müharibə çoxdan qurtarmışdı.

Qızılı Fərə də kənddə hamını təəccübləndirmişdi. Heç kim onu gilənar hərisliyinə görə qınamırdı. Əksinə, deyirdilər ki, o, həmin hadisədə özünü çox ağıllı aparmış, qardaşını tapdaq cığırla getməyə çağırmış, bolluca quşüzümü yığmışdı. Nastya Leninqraddakı uşaq evindən evakuasiya olunmuşların kənddə müalicə olunmasına kömək etməkdən ötrü topladığı bütün müalicəvi gilənarları onlara vermişdi. Onun qılığına girərək, hərislikdən necə əzab çəkdiyini etiraf etməsini öz dilindən eşitmişdik.

İndi, bir neçə kəlmə də özümüz haqda danışmağın, bizim kim olduğumuz və Bludovo bataqlığına haradan gəldiyimiz barədə söhbət açmağın məqamıdır. Biz bataqlıq sərvətlərinin kəşfiyyatçısıyıq. Hələ Vətən müharibəsinin ilk günlərindən bataqlığı yanacaq çıxarmağa, torf əldə etməyə hazırlamaq planıyla məşğul olurduq. Biz müəyyən etmişdik ki, burda olan yanacaq böyük bir zavodun yüz il müddətdə işləməsinə kifayət edər. Görün, bizim bataqlığımızda necə sərvətlər uyuyur. Amma çoxları hələ də bu nəhəng günəş xəzinəsi barədə elə düşünürlər ki, doğrudan da orada yalnız şeytanlar yaşayır. Bunlar hamısı uydurmadır və bataqlıqda heç bir cin-şeytan yoxdur.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
Mənim vətənim	5
Tülkü çərəyi	6
“İxtiraçı”	7
Kəmərdən asılı həyat	11
Uşaqlar və ördək balaları	11
Məşə həkimi	12
Kirpi	13
Qızılı çəmənlər	15
Dirəklər üstündə toyuq	16
Qaratoxmaq qadın	18
Yurka	20
Kartofluğa girmiş matroşka	21
Güləşçi və ağlağan	25
Danışan dolaşa	26
Xromka	27
Yarik	28
Xəyanətkar kolbasa qıçası	32
İlk duruş	35
Dəhşətli görüş	37
Kirpi əlcəyi	39
Kirpi	40
Quda	41
Suya düşmüş quş əksi	43
Lada	43
Bir qurtum süd	45
Mən öz itimə noxud yeməyi necə öyrətdim	45
Petyanın başmağı	46
Roma kiçik çaydan necə adladı	47
Kəpənək ovu	48
Kado	49
Vəhşi burunduk	49
Qazançanın doğuluşu	51

Qartal yuvası	.53
Bəbir	.54
Bəyaz boyunbağı	.55
Quşların və heyvanların danışığı	.56
Çəmən quşu	.58
Arıquşları	.59
Çəkçəki və bildirçin	.60
Qanadçıranlar	.61
Gicbəsər	.63
Qar altındakı quşlar	.64
Uzundimdik	.66
Terenti	.66
Pişik	.69
Təkərlər üstündə ev	.70
Əsirlikdə olan ağaclar	.72
İsti dövr	.72
Buz salxımı	.73
Qarısqalar	.73
Dələ yaddaşı	.75
Qurbağa balası	.75
Qurtuluş adası	.76
Çaydaçapan	.78
Qonaqlar	.80
Sığınlar	.81
Ağacların söhbəti	.82
Cökə və palıd	.83
Meşə mərtəbələri	.84
Ağacdələ	.86
Ağcaqayın qabığından düzəlmə borucuq	.86
Su üzündə üzənlər	.87
Porsuq yuvaları	.88
Meşə çadırı	.88
Yapalaq	.89
Yereşən	.92
Tala	.93
Xərçənglər nə haqda pıçıldaşırlar	.94
Babanın keçə çökmələri	.95

Ayı	.98
Sirli qutu	.99
Zəngülə vuran payız bülbülü	.101
Göy çarıq	.104
Balpərəst sincab	.107
Quşüzümü	.108
Hörümçək toru	.109
Meşə sahibi	.110
Qurumuş ağac	.113
Köhnə göbələk	.115
Payız yarpaqları	.119
Günəş xəzinəsi	.120

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompüter səhifələyicisi: *Ələkbər Kərimov*
Korrektor: *Leyla Hüseynova*

Yığılmağa verilmişdir 11.05.2007. Çapa imzalanmışdır 08.08.2007.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 10. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 109.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.